

Vrije
Universiteit
Brussel

Lise Van Bossuyt

JE SUIS
CHARLIE

Où pas?... Een literaire analyse omtrent blasfemische cartoons
in onze samenleving

Proeve ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Wijsbegeerte en
Moraalwetenschappen, afstudeerrichting: media, cultuur en politieke filosofie
Promotor: Prof. Dr. Verstrynge K.

Academiejaar 2015-2016

Engelse titel: Je suis Charlie – où pas? A literary analysis of blasphemic cartoons in our society

Ik verklaar plechtig dat ik de masterproef, Je suis Charlie, où pas?... Een literaire analyse omtrent blasfemische cartoons in onze samenleving, zelf heb geschreven. Ik ben op de hoogte van de regels i.v.m. plagiaat en heb erop toegezien om deze toe te passen in deze masterproef.

Datum

Naam + handtekening

Dankwoord

Van deze gelegenheid had ik graag gebruik gemaakt om een aantal mensen te bedanken die samen met mij gewerkt hebben aan deze thesis. Deze mensen hebben noch literaire, noch methodologische bijdragen geleverd, maar hebben aan mij als persoon gewerkt wanneer dat nodig was. De tot stand koming van een thesis is een continu proces, waarbij alle steun en hulp zeer welkom is en deze heb ik meer dan voldoende gekregen. Hierbij wil ik dus voornamelijk mijn papa, mijn vriend en mijn beste vriendinnen bedanken die mij in deze lange periode ontzien hebben van last en mij lieten ontspannen en lachen. Zonder hen was deze thesis geen feit geweest en ook al hebben zij geen concrete inspanningen of bijdragen geleverd aan deze thesis an sich, ze hebben meer bijdragen dan ze ooit zouden kunnen vermoeden. Alsook mijn promotor Prof. Dr. Verstrynge verdient een grote dankjewel voor zijn sturing en motiverende toespraken.

Samenvatting

Naar aanleiding van de gebeurtenissen in het hoofdkwartier van het satirische magazine *Charlie Hebdo* kwamen mensen massaal op straat onder het motto *Je suis Charlie* om te pleiten voor meer tolerantie en ter verdediging van de vrije meningsuiting. Dat dergelijke aanslagen en bedreigingen niet in onze samenleving getolereerd kunnen worden, is duidelijk. Maar wat met dergelijke cartoons? Aan de hand van een literatuurstudie en casus werd in dit werk getracht een antwoord te bieden op de centrale onderzoeksvraag: *Je suis Charlie – où pas?* Zijn dergelijke godslasterende cartoons te verkiezen in onze maatschappij of is een beknotting van de vrije mening dan toch niet beter?

De conclusie van dit werk luidt volmondig: ja. Ja, we zouden allemaal *Charlie* moeten zijn en dit om meervoudige redenen. De definities die gebruikt worden om blasfemie te benoemen neigen naar het arbitraire. Wat blasfemie is, is een menselijk construct dat weinig met het goddelijke te maken heeft. Daarbij heerst weinig eenduidigheid omtrent de reikwijdte van het begrip en gooien gelovigen vaak onderling zelf gretig met dergelijke cartoons. Van hieruit lijkt een verbod niet aangewezen. Op wettelijk vlak lijkt ook geen probleem te zijn met dergelijke cartoons, aangezien het recht op vrije mening, noch de grenzen van het recht werden geschonden.

Uit een analyse van de vrije mening blijkt dat dergelijke blasfemische cartoons zijn toegestaan onder de begripsbepaling. Het recht voorziet wel enkele restricties voor deze vrije mening, met name wanneer schade wordt vastgesteld. Enkele voorbeelden van dergelijke schade zijn discriminatie, geweld, verstoring van de publieke orde of een belemmering van de vrije geloofsparticipatie. Uitvoerig werden deze cartoons onderworpen aan de verschillende vormen van schade en moest worden vastgesteld dat deze cartoons, hetzij eerder indirect, toch enige schade veroorzaken. Zo dragen ze bij aan een negatieve perceptie rond moslims en zetten ze de publieke orde onder druk. Of deze vaststelling genoeg is om dergelijke cartoons te verbieden, lijkt maar zeer de vraag.

Ook kan geen voorbeeld genomen worden aan de bestaande blasfemiewetten, die dergelijke cartoons verbieden. Deze wetten lijken meer kwaad te veroorzaken dan problemen op te lossen. Zo worden ze veeleer gebruikt om andersdenkenden of dissidenten te vervolgen, stellen ze geloofsinstituten vrij van kritiek en zorgen deze blasfemiewetten ook voor een stagnatie van kennis en waarheid. Deze wetten vormen dus geen legitieme grond om deze

cartoons te verbieden. Tot slot werd over de verantwoordelijkheid van de cartoonist gebogen. De cartoonist kan moeilijk helemaal vrijgesteld worden van schuld voor de bloedige gebeurtenissen. Echter, in dit verhaal in het aangewezen meer in termen van maatschappelijke verantwoordelijkheid te spreken, dan in individuele verantwoordelijkheid. Hopelijk kan dergelijke visie de bloedvergieten rond deze cartoons een halt toe zeggen.

Kernwoorden: blasfemie, Mohammed-cartoons, vrije mening, hate speech

Beknopte tekst

In light of recent attacks on *Charlie Hebdo* and the Danish newspaper *Jyllands-posten*, society has had a lot of concern about blasphemous cartoons, as they were the reason for the attacks. Governments don't know how to act, so the public discussion goes on and on. This work has tried to offer a guideline for these discussions, by setting the definitions straight. Under the main question, *should we be Charlie?*, those cartoons were evaluated. After a careful evaluation it seems better to be *Charlie* and to accept these cartoons, because to forbid these cartoons will not solve or prevent such violence.

Keywords: Blasphemy, Mohammed-cartoons, free speech, hate speech

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
1.1. Kaderen van het probleem	7
1.2. Probleemstelling en onderzoeksvragen	8
1.3. Definiëring van casus	9
1.4. Methodologisch onderzoeksdesign & discours	10
1.5. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	11
1.6. Structuur en opbouw	13
2. Blasfemie: een relatief begrip	14
2.1. Definitie	14
2.2. Reikwijdte van de definitie	14
2.3. Religieuze spot	15
2.4. Tijds- en plaats afhankelijk	16
2.4.1. Oude Egypte	16
2.4.2. Griekse en Romeinse samenleving	16
2.4.3. Na Christus	17
2.4.4. De Verlichting	19
3. Hedendaagse manifestatie	21
3.1. Algemeen overzicht	21
3.2. Pakistan	22
3.3. Egypte	23
3.4. Griekenland	23
3.5. België	24
4. Blasfemische cartoons	26
4.1. Definitie	26
4.2. Het gebruik van blasfemische cartoons	26
4.2.1. Spotten met geloofspraktijken	26
4.2.2. Spotten met het instituut	27
4.2.3. Spotten met heilige figuren	28
4.3. blasfemische cartoons ≠ religieuze spotprenten	29
4.4. Verwerping van afbeeldingen	29
4.4.1. Christendom	30
4.4.2. Islam	30
4.4.3. Kritiek	31
5. Onderzoek naar blasfemische cartoons in Vrije meningsuiting	32
5.1. Vrije mening volgens de Verenigde Naties	32
5.1.1. Artikel 19	32
5.1.2. Artikel 20	33
5.2. Vrije mening volgens de EU	34
5.2.1. Artikel 10 van het EVRM	34
5.3. Argumentatie	35
5.4. Blasfemische cartoons en vrije mening	37
6. Negatieve beeldvorming en minderwaardigheid	38
6.1. Directe schade ≠ indirecte schade	38
6.2. Stereotype beeldvorming van moslims	39
6.3. Mohammed-cartoons als stereotiep?	40
6.4. Verbod naar aanleiding van indirecte schade?	40
7. Blasfemische cartoons en religieuze haat/discriminatie	42

7.1. Argumentering van het OIC en Erik Bleich	42
7.2. Definitie haatdragende toespraak	43
7.3. Mohammed-cartoons voorbeeld van haatdragende toespraak?	44
7.4. Rechtspraak	44
8. Mohammed-cartoons en de publieke orde.....	47
8.1. Verbod op Mohammed-cartoons voor verstoring van de publieke orde?.....	47
8.2. Pervers karakter van verbod.....	48
8.3. Afbraak van de multiculturele samenleving?	49
9. Blasfemische cartoons en het recht op vrije geloofsparticipatie	51
9.1. Artikel 9 - Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst	51
9.2. Beperken Mohammed-cartoons de vrije geloofsparticipatie?	51
10. Blasfemische cartoons in de multiculturele samenleving	53
10.1. Cartoonisten hebben geen respect voor gelovigen.....	53
10.1.1. Beliefs and Ideas	53
10.1.2. Verwerping van cartoons	54
10.2. Nietzsches' slachtofferschap	56
10.2.1. Nuancering.....	57
10.3. Slippery slope-argument.....	58
10.4. Beledigingen zijn subjectief	59
11. Onderzoek bestaande blasfemiewetten.....	61
11.1. Legitimatie voor vervolging van minderheden	61
11.2. Blasfemiewetten beschermen godsdiensten tegen nodige kritiek	62
11.3. Blasfemiewetten werken rechtsongelijkheid in de hand	64
11.4. Blasfemiewetten leiden tot een stagnatie van kennis en waarheid	66
12. Morele verantwoordelijkheid van cartoonisten	68
12.1. Dan toch schade bij deze cartoons?	68
12.2. Het dubbele effect van Thomas Van Aquino.....	69
12.2.1. Toepassing op cartoonisten	70
12.3. Consequentialisme van John Stuart Mill.....	71
12.3.1. Toepassing op cartoonisten	72
12.4. Maatschappelijke verantwoordelijkheid.....	73
13. Conclusie	75
14. Bibliografie	80
15. Bibliografie bijlagen	87
16. Bijlagen	88

Inhoudsopgave bijlagen

Bijlage 1	88
Bijlage 2	89
Bijlage 3	89
Bijlage 4	90
Bijlage 5	90
Bijlage 6	91
Bijlage 7	91
Bijlage 8	92
Bijlage 9	92

1. Inleiding

1.1. Kaderen van het probleem

Het vraagstuk omtrent godslastering lijkt er één uit een vervlogen tijd te zijn, waar een schatrijke koning gehuld in fluwelen gewaden en met een gouden kroon en scepter zich naar de troon begeeft en zichzelf afgezant van God beschouwt om zo zijn wereldse heerschappij te rechtvaardigen. Een belediging aan de kroon werd dus bijgevolg aanschouwd als een belediging aan God hemzelf. Datzelfde tijdperk gaat gepaard met de verbranding van miljoenen vrouwen op grond van hekserij en werden dissidenten maar al te graag naar de galg gebracht. Het lijkt hier te gaan over een lang vervlogen tijdperk waar godsdienst en staat onafscheidelijk verbonden waren. Niets is echter minder waar. Het vraagstuk omtrent godslastering is zelfs in onze seculiere maatschappij springlevend en woedt volop. Nog in 2002 werd in Griekenland de Oostenrijkse cartoonist Gerhard Haderer veroordeeld voor godslastering voor de publicatie van zijn boek *Das Leben des Jesus*. Het boek vertelt op komische en illustratieve wijze het levensverhaal van Jezus Christus, waarbij onder andere een dronken Jezus te zien is, die geestverruimende middelen neemt en naakt aan het surfen is over het Meer van Genesareth. Hij het ter perse gaan van het boek in Griekenland uitkwam, diende de Grieks Orthodoxe Kerk een klacht in wegens godslastering. Het boek werd uit de rekken gehaald en achteraf volgde een celstraf voor Haderer (De Standaard, 2005). Welke uitlatingen over God of het goddelijke toegelaten zijn, lijkt voor velen onder ons niet evident. Ook op besluitvormelijk vlak lijken de pedalen helemaal zoek, zeker naar aanleiding van specifieke gebeurtenissen zoals deze bij *Jyllands-posten* en *Charlie Hebdo*, waar verscheidene cartoonisten vermoord werden voor de publicatie van cartoons die de draak staken met de Profeet Mohammed.

In Groot-Brittannië werd in 2005, na de heisa rond de Mohammed-cartoons van de Deense krant *Jyllands-posten*, een groot debat georganiseerd, waarbij een amendement werd gestemd dat gelovigen diende te beschermen tegenover religieuze haat. “*Yet it was only passed after members of both houses of parliament – supported by much of the liberal intelligentsia – forced the government to accept amendments that weakened its initial proposals. A key sticking point for the critics – that incitement must require the intention to stir up hatred – reveals a blind spot in liberal thinking that the Danish cartoon case amplifies.*” (Carens, 2006, p. 4). In Ierland werd opgeroepen de blasfemische wetten uit te breiden voor de Islam.

Dit in tegenstelling tot Nederland waar na de aanslagen op de krant *Jyllands-posten* dergelijke wetten uit het wetboek werden geschrapt.

Maar voornamelijk buiten de Europese Unie klinkt steeds meer de roep om dergelijke wetten opnieuw in te voeren. *“Turkije, Egypte en Iran willen dat het lasteren van de islam en de profeet Mohammed op internationaal niveau wordt aangepakt. De leiders van die landen zullen deze week opnieuw bij de Algemene Vergadering van de VN pleiten voor anti blasfemiemaatregelen. De Turkse premier Erdoğan roept alle 57 islamitische landen op om zich „krachtig en eensluidend” uit te spreken. Hij hoopt op “internationale regelgeving tegen aanvallen op wat mensen als heilig beschouwen”* (Europees Parlement, 2012). Wat opvalt is dat in de internationale debatten vaak weinig diepgang en afbakening heerst. Blasfemie, discriminatie en hate speech worden vaak in een adem en zonder onderscheid uitgesproken, terwijl deze begrippen mijlenver uit mekaar liggen. Camps omschrijft de situatie als: *“There are no clear parameters of what is permissible or censurable; it is said that everyone deserves to be treated equally, and religious beliefs, in western democracies, have become a private affair. The guarantee of individual freedoms has lead to the elimination of many of the distinctions between good and bad that had seemed inalterable.”* (Camps, 2007, p. 4).

Dergelijke misopvatting van concepten lijdt tot een vertroebeld en ongenueanceerd debat, iets wat ten eerste betreurd kan worden. Een correcte aanwending van de definities en context zijn aangewezen om nog meer bloedvergieten te vermijden in de toekomst.

1.2. Probleemstelling en onderzoeksvragen

Naar aanleiding van de gebeurtenissen in het hoofdkwartier van het satirische magazine *Charlie Hebdo* kwamen mensen massaal op straat onder het motto *Je suis Charlie* om te pleiten voor meer tolerantie en ter verdediging van de vrije meningsuiting. Onder hen ook Kurt Westergaard, de tekenaar die reeds in 2006 een wereldwijde heisa veroorzaakte met diens Mohammed-cartoons in de Deens Krant *Jyllands-posten*. Ook hij wordt tot op heden met de dood bedreigd voor diens gepubliceerde cartoons. Dat dergelijke aanslagen en bedreigingen niet in onze samenleving getolereerd kunnen worden, is duidelijk. Maar wat met dergelijke cartoons? Vele moslims en ook niet-moslims aanschouwden deze cartoons oprecht als onnodig beledigend en kwetsend. Verdienen gelovigen dan geen enkele bescherming tegen dergelijke blasfemische cartoons en is het misschien toch niet beter om niet *Charlie* te zijn en dergelijke cartoons te bannen? *Game on.*

Dit werk zal trachten vanuit een literair onderzoek en vanuit een persoonlijk standpunt een antwoord te bieden op de vraag: *Je suis Charlie – où pas?* Zijn dergelijke godslasterende cartoons te verkiezen in onze maatschappij of is een beknotting van de vrije mening dan toch niet beter? Een antwoord bieden op deze vraag zal gebeuren aan de hand van een bundeling van de argumenten die op onderstaande onderzoeksvragen gegeven worden.

- *Wat verstaat men onder blasfemische cartoons?*
- *Zijn godslasterende cartoons toegelaten onder het recht op vrije mening?*
- *Schenden dergelijke blasfemische cartoons de grenzen van de vrije mening?*
- *Dienen deze cartoons in onze multiculturele maatschappij verboden te worden?*
- *Dragen de cartoonisten een morele verantwoordelijkheid voor het geweld dat volgde op deze cartoons?*

Omdat in wezen het onmogelijk is om te spreken over *de* blasfemische cartoons wordt een casus aangewend als lijddraad voor dit werk.

1.3. Definiëring van casus

In dit verband wordt geopteerd voor een cartoon van *Charlie Hebdo*, die in **bijlage 1** te vinden is. Op de afbeelding is de Profeet Mohammed te zien, met de aanvullende tekst *100 coups de Fouet, si vous n'êtes pas morte de rire*. Vrij vertaald wil dit zeggen “100 zweepslagen voor diegene die niet sterft van het lachen.” Het gebruik van net deze cartoon als casus valt meervoudig te verklaren. De expliciete portrettering van de profeet, de intentie van de makers en de reactie die deze cartoon uitlokte, maken van deze cartoon de perfecte casus, aangezien ze strookt met de maatschappelijke context rond deze cartoons. In eerste instantie is het expliciete (komische) gebruik van de profeet Mohammed aanwezig. De profeet wordt op de cover van het magazine afgebeeld met de bijhorende tekst, waar hij zowel gewelddadig (100 zweepslagen) als grappig wordt voorgesteld (de gehele context is grappig). Dergelijke weergave is niet in de smaak gevallen van vele moslims en de cover kon dan ook op veel kritiek rekenen.

Ook de motivatie tot het publiceren van deze cartoon blijkt een goede reden te zijn voor de aanname als casus. “*l'hebdomadaire satirique s'est rebaptisé «Charia Hebdo» et a nommé Mahomet «rédacteur en chef». Le journal entend ainsi fêter dignement la victoire du parti islamiste Ennahda en Tunisie et la promesse du président du CNT que la charia serait la*

principale source de législation de la Libye.” (Le Figaro, 2011). Naar aanleiding van de overwinning van de Islamitische partij Ennahda in Tunesië en de uitspraken die volgden na de overwinning omtrent de sharia herdoopten de makers van het magazine *Charlie Hebdo* tot *Charia Hebdo* en werd de cartoon van de Profeet op de cover geplaatst, zoals in de bijlage te zien is. De Profeet werd tot hoofdredacteur benoemd en verscheidene rubrieken werden aan het magazine toegevoegd zoals *édito de Mahomet*, *L'apéro Halal* en *Charia Madame* in combinatie met verscheidene analyses omtrent de islamitische leer en humor (Le Figaro, 2011). De cartoonisten hadden niet de intentie moslims argeloos te kwetsen, maar wel namen ze een kritische houding aan ten aanzien van de gebeurtenissen in Tunesië.

Vervolgens werd deze cartoon gekozen voor het shockend effect deze teweeg bracht in Frankrijk en ver daarbuiten. Enkele dagen na de publicatie van *Charia Hebdo* werd het hoofdkwartier van het magazine bestookt met molotovcocktails. De explosie bracht een gehele stroompanne teweeg, gepaard met de verbranding van de servers die het personeel in staat stellen te functioneren op kantoor. Bij de brand raakte niemand gewond, maar de materiele schade was aanzienlijk. Verscheidene verdachten werden opgepakt, echter niemand werd veroordeeld (Le Parisien, 2011). De impact van deze aanval op de Franse maatschappij was groot en wakkerde tevens het debat rond blasfemie verder aan.

Deze context en de gebeurtenissen errond vormen een mooie afspiegeling van verscheidene andere gelijkaardige gebeurtenissen, zoals deze in 2006 bij de Deense krant *Jyllands-posten* en in 2015 bij *Charlie Hebdo*, die de discussie omtrent blasfemie aanwakkeren. Van hieruit kan deze cartoons dus perfect fungeren als casestudy voor het verdere verloop van dit werk.

1.4. Methodologisch onderzoeksdesign & discours

Een antwoord bieden op de vooropgestelde onderzoeksvragen zal gebeuren aan de hand van een grondige literatuurstudie. De keuze voor een zuiver literatuuronderzoek en geen empirie valt meervoudig te verklaren. Als eerste duidt Verschuren op de meerwaarde van een literatuuronderzoek. *“De meerwaarde ten opzichte van niet-participatieve benaderingen zoals het literatuuronderzoek en het face-to-face-expertinterview is dat hierbij de verschillende ideeën in de hoofden van experts met elkaar kunnen worden geconfronteerd. Hierdoor kunnen geheel nieuwe inzichten ontstaan.”* (Verschuren, 2011, p. 31). De verschillende visies die circuleren omtrent deze blasfemische cartoons zullen op deze manier met elkaar vergeleken worden, in de hoop nieuwe inzichten te vormen.

In dit verband werd zo veel mogelijk geopteerd voor het gebruik van primaire bronnen, zoals onder andere werken van de Verlichtingsfilosofen John Stuart Mill (Over Vrijheid, 1978), Baruch de Spinoza (Complete Works, 2002) en Emanuel Kant (An Answer to the Question: What is Enlightenment?, 1996). Deze heren bieden solide argumenten en verdedigen met kracht het gebruik van dergelijke cartoons. Hun standpunten zullen tevens afgetoetst worden aan de visie van meer hedendaagse denkers, zoals Tariq Modood (The Liberal Dilemma: Integration or Vilification?, 2006), Joseph Carens (Free Speech and Democratic Norms in the Danish Cartoons Controversy, 2006) en Victoria Camps (Offence and free speech, 2007).

Weliswaar worden deze bronnen aangevuld met secundaire literatuur om toch een kritische en genuanceerde kijk te behouden. Zo biedt Paul Cliteur (John Stuart Mill over vrijheid, 1984) een kritische kijk op de bronnen van Stuart Mill en valt voor de filosoof Ortega Y Gasset een waardige nabeschouwing bij Camps te vinden.

1.5. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

In verscheidene werken die in de voorbereiding van dit werk de revue zijn gepasseerd, wordt vaak een strikt onderscheid gemaakt tussen wat als wetenschappelijk en maatschappelijk relevant wordt beschouwd, alsof beiden in de reële wereld ook strikt gescheiden zijn. Naar mijn mening is dit geen goede houding; wat op maatschappelijk vlak gebeurt, heeft wel degelijk invloed op wetenschappelijk vlak als ook omgekeerd. In dit debat is zelfs het gebrek aan correct wetenschappelijk onderzoek een belangrijke factor in het manke verloop van het maatschappelijke debat rond deze cartoons. Dit debat is zo manifest aanwezig in onze maatschappij, waarbij ook ongeveer iedereen hieromtrent een mening heeft gevormd, dat een kakafonie van ideeën en visies is ontstaan die tevens nergens toe leidt. Of neen, het leidt wel tot ergens, tot een verdere schisma van onze samenleving.

De relevantie van dit werk (zowel wetenschappelijk als maatschappelijk) ligt in het feit dat op zijn minst hier getracht wordt de definities omtrent blasfemische cartoons, hate-speech en vrije meningsuiting scherp te stellen. Zal mijn werk hierin volledig geslaagd zijn? Waarschijnlijk niet, een top score zal dit werk zeker niet halen, maar de intenties waren alleszins legitiem. Want enkel indien de correcte concepten op correcte wijze gehanteerd worden, pas dan kan het debat op een positieve manier evolueren. Dit was echter geen makkelijke opdracht en Tinneke Beeckman legt in haar boek *Macht en onmacht – Een verkenning van de hedendaagse aanslag op de Verlichting* (2016) perfect uit waarom. In vele

werken is een duidelijke postmodernistische houding te merken. De opkomst van het postmodernisme, dat Beeckman bij Martin Heidegger legt, heeft het humanisme en het rationalisme van het moderne denken aan banden gelegd. Het idee van de ‘maakbare mens’ en de verscheidene universele idealen, zoals vrijheid en gelijkheid, worden een illusie en een “*uitdrukking van een misplaatst westers superioriteitsgevoel.*” (Beeckman, 2016, p. 16). Zelfs de wetenschappelijke waarheden lijken maar een construct te zijn van de machtsverhoudingen in onze maatschappij. “*Kortom, de verlichte mens die zich vrij waant, is een verwarde ideoloog, die niet beseft hoe zijn denken andere visies onderdrukt.*” (Beeckman, 2016, p. 16), aldus de postmodernisten.

Het postmodernisme beweert ons verlost te hebben van valse pretenties, die terug gebracht kunnen worden tot de Verlichting. We zijn daarbij, volgens Beeckman, in een tijdperk van vertwijfeling terecht gekomen, waarbij het *Grote Gelijk* omver is geworpen en ons een onaangenaam gevoel van relativiteit geeft. De waarheid gaat maar tot zover een ander zijn waarheid geldt. “*De vertwijfeling die sinds het postmoderne tijdperk is binnengeslopen, heeft nieuwe vormen van ideologisch geweld meegebracht.*” (Beeckman, 2016, p. 17). Dergelijk ideologisch geweld valt duidelijk waar te nemen in de discussie inzake deze blasfemische cartoons. De conservatieve theologische visie gaat frontaal in tegen de seculiere maatschappijvisie, maar aangezien volgens de postmodernistische visie geen van beide *de* waarheid in pacht heeft en alles relatief is, gaat het debat nergens heen en wordt voortdurend verwarring gezaaid. (Beeckman, 2016). “*In short, then, we may say that a series of circumstances have led to offence becoming more subjective, among others: social heterogeneity, pluralism of points of view, lack of stable references, lack of canonical criteria to distinguish between what is right and wrong.*” (Camps, 2007, p. 4)

Ikzelf deel Beeckmans’ visie volledig en tracht mij niet te laten meeslepen met deze postmoderne vertwijfeling. Ook al heeft de postmoderne stroming wel degelijk een nuttige bijdrage geleverd aan kritisch onderzoek en reiken ze een goede invulling aan voor het burgerschap in een pluralistische maatschappij, toch lijkt de prijs die hiervoor betaald wordt te hoog. Een duidelijke conceptuele uitwerking, die streeft naar waarheid en kennis lijkt mij meer aangewezen om uit deze maatschappelijke impasse te raken en deze kan niet gevonden worden in de postmodernistische visie.

1.6. Structuur en opbouw

In eerste instantie buigt dit werk zich over de definitie van blasfemie en zal een begripsverklaring aangereikt worden, in combinatie met een periodisering en een hedendaags overzicht. Daarna wordt de definitie ingeperkt en komt de focus op blasfemische cartoons te liggen. Het gebruik en de bestraffing van deze cartoons zal over de tijd heen bekeken worden. Daarbij wordt tevens een blik geworpen op de redenen tot consternatie omtrent deze cartoons.

In een volgende hoofdstuk wordt getracht een antwoord te bieden op de vraag of deze cartoons toegelaten zijn onder de vrije mening. Hiervoor wordt in eerste instantie gekeken naar de verscheidene verdragen die op internationaal vlak hieromtrent gesloten werden, alsook de redenering achter deze akkoorden, waarna een conclusie volgt. Deze internationale akkoorden leggen tevens duidelijke grenzen vast aan deze vrije mening. In het daaropvolgende hoofdstuk zullen deze cartoons verder geanalyseerd worden aan deze grenzen, zoals onder andere het verbod op haatdragende toespraak en de garanderen van vrije geloofsparticipatie. Ook werd in dit werk aandacht geschonken aan de indirecte schade die deze cartoons kunnen te weeg brengen, zoals een slechte beeldvorming rond moslims

Na een beoordeling van deze cartoons op semantisch en wettelijk vlak volgt een omkadering op maatschappelijk vlak. De diverse visies op deze cartoons, worden verder onder de loep genomen, als ook de relevantie van dergelijke visies. Vervolgens worden de bestaande blasfemiewetten verder geanalyseerd met oog op het maatschappelijk nut ze wereldwijd bezitten. Dan zal tot de conclusie gekomen worden of deze blasfemische cartoons al dan niet een plaats verdienen in onze maatschappij.

Tot slot zal in het voorlaatste hoofdstuk gebogen worden over de morele verantwoordelijkheid die cartoonisten met zich meedragen. Na de publicatie van onder andere de Mohammed-cartoons in *Charlie Hebdo* en *Jyllands-posten* lieten verscheidene mensen het leven. Kunnen deze cartoonisten hiervoor aansprakelijk gesteld worden of niet? In het laatste hoofdstuk wordt getracht de lezer hierop een antwoord te bieden, waarna vervolgens tot de conclusie van dit werk wordt overgegaan.

2. Blasfemie: een relatief begrip

2.1. Definitie

Wie vandaag de dag het woordenboek openslaat, vindt voor het woord *blasfemie* de omschrijving *godslastering* en *heiligschennis*. Echter veel zeggend is deze begripsomschrijving niet en weinig eenduidigheid valt hierover in de literatuur terug te vinden. Wat als godslastering kan omschreven worden, lijkt bijna persoonsgebonden waardoor een verduidelijking zich aanbiedt. Godslastering veronderstelt een schending jegens God, zo veel is duidelijk, maar heiligschennis is dit niet.

2.2. Reikwijdte van de definitie

De begripsontleding van heiligschennis is een schending van het heilige. Maar wat is heilig? Volgens *Van Dale* betekent ‘heilig’ zonder zonde of volmaakt zijn. God is uiteraard volmaakt en dus heilig, maar hier stopt het niet. De reikwijdte van godslastering kan dus uitgebreid worden. In dit verband kunnen dus ook patroonheiligen, de Heilige maagd Maria of het Heilige Boek ingerekend worden in de definitie. In het Christendom is ook de Heilige Drievuldigheid aan blasfemie onderhevig, terwijl deze zich allemaal duidelijk onderscheiden van God. Tot zover werd enkel op semantische vlak de reikwijdte van de definitie bepaald, maar in de literatuur wordt de definitie veel wijder genomen.

Levy spreekt in dit verband over: “*Blasphemy – the attacking, wounding and damaging of religious belief.*” (Levy, 1995, p. 3). Levy breidt op die manier de reikwijdte van het begrip ‘blasfemie’ uit. Hij beargumenteert dus dat buiten het beledigen van het Heilige en God zelf, ook het beledigen van het geloof of de godsdienst als blasfemisch kan omschreven worden. Kan de reikwijdte van het begrip nog uitgebreid worden? Zeker, volgens van Sterkenburg. “*Een blasfemie is een directe aanval op religieuze personen of autoriteiten. De blasfemie wordt gekenmerkt door minachting of gebrek aan eerbied voor God. Blasfemie richt zich met opzet rechtstreeks op de Kerk met de bedoeling God of wat van hem afgeleid is te beschadigen.*” (van Sterkenburg, 2008, p. 19). Zo kunnen dus de priesters, bisschoppen, kardinalen en tot slot de Paus zelf tot het begrip gerekend worden.

De omschrijving die van Sterkenburg aanbiedt, lijkt veel verder te gaan dan de begripsomschrijving in *Van Dale*. Maar toch kan deze begripsomschrijving op enige steun

rekenen. De definitie die naar mijn mening (en na nader onderzoek) de grootste lading dekt, kan gevonden worden in de verscheidene verdragen die de Europese Unie er op nahoudt.

“Blasphemy can be understood for example as:

- The act of insulting or lack of reverence for God or anything considered sacred;*
- The act of claiming the attributes of deity;*
- Irreverence towards something considered sacred or inviolable;*
- Outrage to a substantial number of adherents of any religion by virtue of insulting content considered sacred by that religion.”* (Europees Parlement, 2015, p. 86)

Deze definitie zal hier in dit werk verder gehanteerd worden om blasfemie aan te duiden. Wat opvalt is dat in maatschappelijke en wetenschappelijke debatten de invulling van het begrip nog breder wordt genomen, dan in dit werk het geval is. Nergens wordt in de begripsomschrijvingen gesproken over cartoons of idolatrie, terwijl net dergelijke afbeeldingen aanleiding gaven tot de heropleving van de blasfemiëdebatten. Blasfemie lijkt dus eerder een menselijk construct te zijn dat neigt naar het arbitraire en het gebruik ervan naar ieders believen gebeurt. Bij dergelijke analyse rijst dan de vraag hoe relevant de definitie van blasfemie dan wel is? En het wordt nog erger, zeker wanneer duidelijk wordt dat de definitie over tijd en plaats verschilt en dat in de heilige geschriften hier weinig aandacht aan wordt besteed.

2.3. Religieuze spot

De hierboven aangereikte begripsomschrijving van de Europese Unie maakt zeer duidelijk wat blasfemie omvat. Wat echter in de meeste gevallen onduidelijk blijft, is wat niet onder blasfemie kan gerekend worden. In dit verband maakt het Europees Parlement een onderscheid tussen godslastering en religieuze belediging wat zij omschrijven als: *“Insult based on belonging to a particular religion; and insult to religious feelings.”* (Europees Parlement, 2015, p. 86). Wat onder blasfemie kan gerekend worden, heeft alles te maken met de godsdienst zelf, maar niets met de gelovigen die tot dergelijke godsdiensten behoren. De gelovigen behoren tot het wereldlijke en kunnen dus niet aan de hand van het blasfemie-principe aan bescherming genieten. Wanneer gelovigen met andere woorden beledigd worden aan de hand van hun geloofsovertuiging of wanneer zij zich bejegend voelen bij de spot van hun geloof, dan wordt dit als religieuze spot beschouwd en niet als blasfemie. (Europees Parlement, 2015).

2.4. Tijds- en plaats afhankelijk.

Zoals eerder werd aangegeven is blasfemie zeker geen recent begrip. Zolang de mens een God of een goddelijkheid heeft aanschouwd, zijn er mensen die deze godheid bespotten en beledigen, waardoor het begrip dus heel ver in de tijd terug te vinden is. Het begrip zelf is afkomstig van het Griekse woord *blasphemeo* wat zoveel betekent als ‘slechtspreken of beledigen’. De Grieken gebruikten het woord om beledigingen, zowel in woorden, in beelden tegen als in daden de Goden en diens afgezanten aan te duiden. Maar volgens Levy (1995) kan het begrip veel eerder in de tijd terug gevonden worden *“Any pagan society, whether as civilized as ancient Egypt or as primitive as idolworshipping natives on Papua, can imagine superior beings or spirits that influence man’s destiny; every religious society will punish the rejection or reviling of its gods.”* (Levy, 1995, p. 3). Ook wordt duidelijk dat over verscheidene tijdstippen en plaatsen in de geschiedenis een andere visie op blasfemie wordt gehanteerd, alsook de bestraffing ervan verschilt.

2.4.1. Oude Egypte

In het Oude Egypte werd voornamelijk het kwaad spreken of vervloeken van de Goden, alsook de ontering van diens tempels als een blasfemie beschouwd en was een doodzonde *“As for any rebel who will rebel and will plan in his heart to commit blasphemy against this tomb and what contains it, who will destroy the inscriptions and damage the statues in the tombs of the ancestors in the necropolis of Siut and the temple of the Lord of Ra-qert without being afraid of the tribunal which is therein, he shall not be glorified in the necropolis.”* (Assmann, 1992, p. 154). Niet enkel zal diens lichaam en geest worden verstoten uit de Necropolis, de persoon in kwestie wordt ook de begrafenisrituelen ontzegd, waardoor diens lichaam nooit het rijk van de Goden kan betreden. In die periode werd dit door de Egyptenaren beschouwd als een grote verschrikking. Dergelijke vervloekingen werden tevens overgedragen op de volgende generaties, waardoor blasfemie als een te vrezen zonde werd beschouwd. (Assmann, 1992, pp. 149-163)

2.4.2. Griekse en Romeinse samenleving

In de Griekse en Romeinse samenleving werd niet zo zeer spot of het kwaadspreken over de goden bestraft, maar voornamelijk het ontkennen van het bestaan van goddelijke krachten (lees atheïsme) werd als een zwaar misdrijf aanschouwd. In vele gevallen was er echter amper bewijs van dergelijk misdrijf en vaak ging het over intellectuele dissidenten die de fundamenteën van de maatschappij in vraag stelden, zoals filosofen als Protagoras,

Anaxagoras, Phidias en Euripides vaak de gewoonte hadden. Aangezien in die periode de staat en het geloof ontegensprekelijk verbonden waren, mondden politieke accusaties vaak uit in lastering jegens God, aangezien: *“Proof of a political charge against the state was harder to come by than proof of deviant religious opinion.”* (Levy, 1995, p. 7). Ongeloof kon niet getolereerd worden, aangezien de structuren van de maatschappij op dergelijk geloof waren gebaseerd. Verzet kon de fundamenteën van de maatschappij omver werpen en deze in chaos hullen (Levy, 1995, p. 4).

Slechts op één plek was blasfemie sociaal aanvaard, met name in het blijspel. Volgens Achterhuis kunnen de Griekse blijspeldichters vergeleken worden met de cartoonisten van vandaag. Waar de gemiddelde Griekse burger al gauw vervolgd werd voor uitlatingen op de Goden of de Polis, hadden de blijspeldichters vrij spel. Zo werd in het blijspel *De Wolken* van Aristofanes op karikaturale wijze gespot met de veroordeling van Socrates voor blasfemie (Achterhuis, 2015, p. 6).

2.4.3. Na Christus

Maar voornamelijk bij de pertinente opkomst van de monotheïstische godsdiensten, krijgt blasfemie een prominente plaats in de maatschappij toegewezen. Bij de opkomst van één almachtige God, die als een jaloerse huisvader over “zijn” aarde waakt en geen concurrentie duldt, krijgt het begrip een veel bredere betekenis. Elke menselijke zonde werd aanschouwd als een sneer naar God. Vanuit de literatuur lijken de drie prominente religies, namelijk het Jodendom, het Christendom en de Islam eenzelfde definitie op godslastering te hanteren, maar toch zijn duidelijke verschillen merkbaar, zo verklaren ook Siddique en Hayat. *“Evaluations of blasphemy laws under Islam, Christianity, Hinduism, etc., in spite of having areas of overlap at the higher philosophical level, are in many ways independent and discreet discussions with different reference points, justifications, qualifications, and practical manifestations. They emerge from different historical, theological, social, political, and legal experiences that precede, surround, and stem from the theological debates and jurisprudence of Islam, Christianity, Hinduism, etc.”* (Siddique & Hayat, 2008, p. 306). De aangegeven godsdiensten lijken zelfs godslasterlijke praktijken naar elkaar toe te gooien.

Blasfemische uitspraken zoals ‘Moge God zichzelf verwerpen’ zijn verwerpelijk, maar werden voornamelijk toegeschreven aan de onkunde en domheid van de mens. Of door de inmenging van de Duivel op aarde, die tweedracht wil zaaien tussen de mensen om zo de macht van God op aarde te reduceren. In de Heilige geschriften lijken dergelijke uitlatingen

weinig of niets aan de goddelijke kracht te veranderen. Gods kracht en wijsheid staat buiten aardse inmenging en geen enkele reducering van Gods' macht is mogelijk. De bestraffing voor dergelijke zonde wordt vanuit de Heilige geschriften overdragen aan God zelf. De strafmaat voor blasfemie kan enkel door God zelf bepaald worden, niet door aardlingen, noch door de Profeten. *“Verily, those who malign Allah and His Messenger – Allah has cursed them in this world and in the Hereafter, and has prepared for them an abasing punishment. (33:58) It should be noted that the ‘abasing punishment’ of blaspheming God and His Messenger rests with God alone; and it is up to Him whether he punishes such persons in this world or in the next world after death.”* (Khan, p. 2). In de Koran worden vele godslasteraars zelf vergeven van enige schuld. Waar vaak onenigheid over bestaat, is welke attributen beschermd worden onder de blasfemiewetten.

Bij de Islam wordt enkel bescherming voorzien voor Allah zelf en de Profeet Mohammed, maar toch wordt ook opgeroepen om respect te tonen voor elke godsdienst. *“Blasphemy means behavior or language that shows disrespect for any prophet or any religion. Blasphemy not only hurts the religious sensibilities of others, but it also disturbs the peace and harmony of any society and even causes law and order problems, which is why Islam does not allow even the idols of the polytheists reviled or maligned.”* (Khan, p. 1).

In het Jodendom is de blasfemiebepaling veel beperkter en geniet enkel God bescherming. Geen enkele Profeet of afgezant krijgt bescherming aangeboden en alles wat de natuurlijke macht van God beperkt, is strafbaar. Een beroemd voorbeeld is te vinden bij de vervolging van Jezus. Jezus, die zichzelf de zoon van God en de Messias beschouwde, werd onder de Joodse wet veroordeeld voor blasfemie en naar het kruis gedragen (Levy, 1995, p. 24). Deze gebeurtenis verdeelde het Jodendom en zorgde voor een scheuring in de geloofsgemeenschap, met het ontstaan van het Christendom tot gevolg. Tot op heden is de aanschouwing van Jezus als de Messias een doorn in het oog voor de Joden en een lastering aan het adres van Jahweh.

Terwijl in het Jodendom de term blasfemie uitsluitend wijst naar beledigende uitlatingen naar God is dit in het Christendom geheel anders. Tot aan de vierde eeuw trachtten de Christenen uit te zoeken wat godslastering omvatte, aangezien het Christendom een relatief nieuwe godsdienst was. In eerste instantie leek blasfemie een vaag begrip te zijn, zeker wanneer de Heilige Geest en de Heilige Drievuldigheid (Vader, de Zoon en de Heilige Geest) werden toegevoegd. Een begripsomschrijving werd nimmer aangereikt, maar wel was duidelijk dat

een bejegening ervan gelijk stond aan een belediging aan God. Na verscheidene concilies, werden aanvallen op religieuze beelden en blijspelen toegevoegd aan het blasfemie-concept, met een verwijzing naar de Griekse en Romeinse tradities. Dergelijke uitbreiding valt nergens terug te vinden in de Islamitische en Joodse tradities.

Tegen de Middeleeuwen was de reikwijdte van het begrip zo uitgebreid dat bijna elke zonde als blasfemie kon omschreven worden. *“Sometimes a charge of blasphemy also aimed at casting aspersion upon other aspects of lifestyle such as drinking, vagrancy, or gambling, a phenomenon which has a singular longevity.”* (Nash, 2007). Verscheidene godslasterende afzaten verspreiden zich overheen het land om te prediken onder het volk. De afzaten benadrukten de limitatieve kracht van God en stelden diens heiligheid in vraag. Uiteindelijk werden ze voor de inquisitierechtbanken gebracht en veroordeeld.

2.4.4. De Verlichting

De Verlichting, die een breuk vormt met de middeleeuwse tradities, lijkt een eerste periode te zijn waarin de macht van God en de macht van de religieuze instituten maatschappelijk in vraag worden gesteld. In die zin kan het tijdperk van de Verlichting als een zeer blasfemisch tijdperk omschreven worden. In zijn werk *Was ist Aufklärung?* beschrijft Immanuel Kant op een zeer duidelijke wijze wat voor hem de Verlichting betekent.

“Enlightenment is mankind’s exit from its self-incurred immaturity. Immaturity is the inability to make use of one’s own understanding without the guidance of another. Self-incurred is this inability if its cause lies not in the lack of understanding but rather in the lack of the resolution and the courage to use it without the guidance of another. Sapere aude! Have the courage to use your own understanding! is thus the motto of enlightenment.” (Kant, 1996, p. 58). Deze *immaturity* die Kant hier beschrijft, werd lange tijd uitgeoefend door de verschillende religieuze instituten, zoals onder andere de Katholieke Kerk. De Kerk, die dogma’s predikte en die het gewone volk klein hield, werd door Kant belaagd. *“After they have first made their domestic animals stupid and carefully prevented these placid creatures from daring to take even one step out of the leading strings of the cart to which they are tethered, they show them the danger that threatens them if they attempt to proceed on their own.”* (Kant, 1996, pp. 58-59). Dit gebeurde onder andere door het plebs de toegang tot de hemel te ontfemen, tenzij men zijn schulden voor een mooie duit afkocht, waardoor de greep van de Kerk op het volk zeer groot was. Kant verzette zich tegen dergelijke onderworpenheid en pleitte zoals reeds aangegeven voor *Sapere aude!* – durf zelfstandig te denken. Het is dus

vanuit deze context dat de argumentatie voor de afschaffing van dergelijke blasfemiewetten kan gevonden worden.

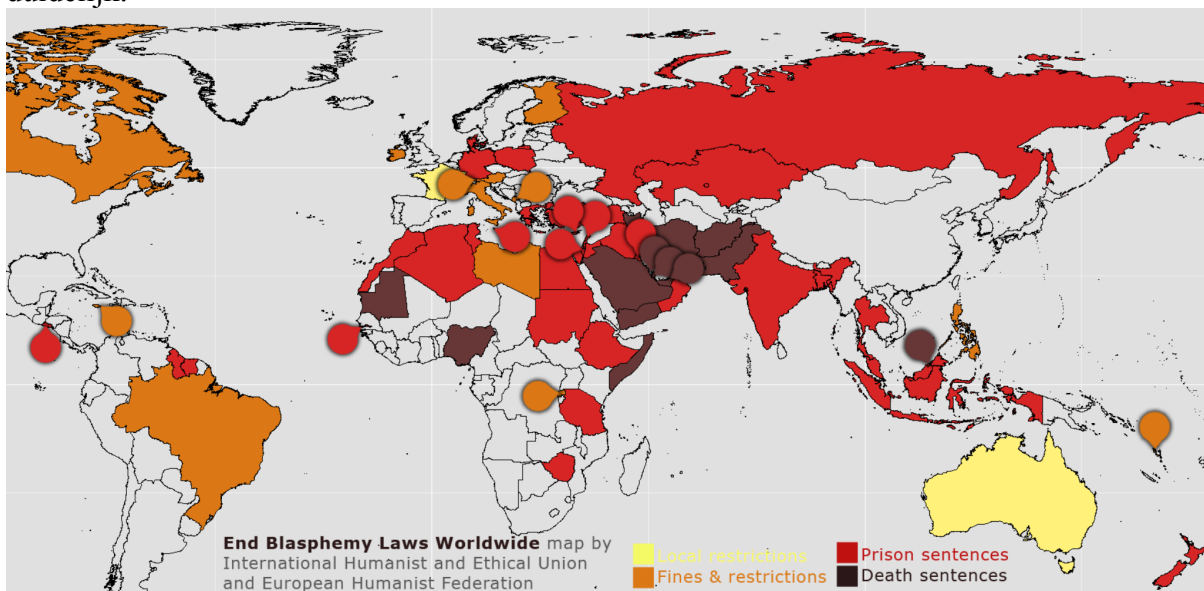
Net zoals Kant, kwamen verscheidene andere denkers aanzetten met theorieën die de almacht van God in vraag stelden, met alle gevolgen van dien. *“Toen riskeerden denkers hun vege lijf wanneer ze hun atheïstisch getinte geschriften publiceerden. De lijst van tragische gevallen is pijnlijk lang. In 1669 overlijdt de vrijdenker Adriaan Koerbach na een veroordeling tot dwangarbeid in de gevangenis. Hij heeft in zijn werk ‘Een licht dat schijnt in duistere plaatsen’ de machtsgreep van de kerkelijke autoriteiten op de politiek bekritiseerd.”* (Beeckman, 2016, p. 40). Ook Spinoza laat zijn *Ethica*, waarin hij de bestaan van God in vraag stelt, nog even in de schuif liggen en uit vrees voor reprailles laat hij zijn *Theologisch Politiek Traktaat* anoniem publiceren. Want tot in de negentiende eeuw werd atheïsme of blasfemie in christelijke tradities aanschouwd als een misdaad die kon leiden tot de doodstraf.

Na de doodsverklaring van God door Nietzsche, werd het startschot gegeven voor de afbraak van de almacht van de Katholieke Kerk en de opkomst van het postmodernisme, waardoor de discussie rond godslastering geen prominente plaats meer kreeg in onze maatschappij, althans zo wordt gedacht. Vanuit de volgende analyse blijkt anders.

3. Hedendaagse manifestatie

3.1. Algemeen overzicht

Het Verlichtingsdenken heeft wel degelijk een significante invloed gehad op de visie op blasfemie. In die periode (1789) werd voor het eerst een charter opgesteld waarbij de rechten van de mens erkend werden, en als dusdanig ook het recht op vrije meningsuiting. Sinds heden is dergelijke vrije mening opgenomen in menig aantallen verdragen en grondwetten. Maar ook al ondertekenden verscheidene landen deze verdragen en lijken ze de vrijheid van meningsuiting te verdedigen, toch laaien de discussies omtrent godslastering hoog op en worden wetten opgetrokken om dergelijke beledigende uitlatingen te verbieden. Verderop zullen vier landen (Pakistan, Egypte, Griekenland en België) aan de hand van hun visie op blasfemie verder besproken worden. Drie van de vier landen, met name Egypte, Griekenland en België, schaarden zich achter het *International Covenant on Civil and Political Rights* van de Verenigde Naties, waarin blasfemiewetten verworpen worden. Toch valt op dat zowel Egypte als Griekenland nog steeds in het bezit zijn van blasfemiewetten. Onderstaande kaart geeft een waarachtig beeld van de landen die in het bezit zijn van blasfemiewetten en volgt ook een onderscheid op basis van bestraffing. De bijhorende legende maakt het geheel duidelijk.

(International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016)

Op de kaart zijn duidelijk twee verschillende groepen te onderscheiden, met name de gekleurde landen en de blanco landen. De gekleurde landen zijn in het bezit van blasfemiewetten, de blanco landen zijn dit niet. Bij de gekleurde landen zijn verscheidene

kleuren te onderscheiden, naar gelang de bestraffing. De straffen zijn vrij uiteenlopend en kunnen gaan van de doodstraf tot een gevangenisstraf, van een boete tot een alternatieve straf. De Venetië-commissie van de Europese Unie verklaart in haar verslag van 2010 dat slechts een minderheid van de Europese lidstaten nog steeds in het bezit zijn van blasfemiewetten (Oostenrijk, Denemarken, Finland, Griekenland, Italië en Ierland) en dat deze wetten nauwelijks worden toegepast. (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). Dit klopt echter niet volledig; nog steeds worden in de Europese Unie mensen veroordeeld onder dergelijke wetten, zoals reeds in de inleiding werd aangegeven. De bespreking van de vier aangegeven landen zal dit zeker duidelijk maken. Alle vier de landen hanteren een andere visie op blasfemie en ook de bestraffing ervan verschilt. Deze vier landen zijn daarom een mooie weerspiegeling van de globale ingesteldheid ten aanzien van blasfemie. In eerste instantie zal gekeken worden naar de bestraffingen in Pakistan – het meest controversiële land inzake blasfemiebestrafing in de wereld.

3.2. Pakistan

Pakistan is veruit het strengste land ter wereld met betrekking tot blasfemie, omdat hiervoor de doodstraf nog steeds geldt. Niet enkel bestraffen zij elke uitspraak, visie of afbeelding die neigen naar het blasfemische, maar ook verbieden ze andere Islamitische groeperingen, zoals Ahmadis, om zichzelf moslim te noemen. Enkel ‘ware’ moslims zijn de term waardig en dergelijke groeperingen zijn dat niet, daarbij zou de pretentie van dergelijke groeperingen de gevoelens van echte moslims kwetsen en is dit een insult naar God toe. Het strafrechtelijk wetboek voorziet een aantal clausules die de bestraffing van blasfemie aangeven, met name in sectie 295 onder de titel: ‘misdaden gerelateerd aan religies’. *“Every infringement under these sections is punishable by imprisonment, either in place of or in addition to a ne.”* (Uddin, 2011, p. 2). Alle vormen van intentionele blamage geuit tegen de Islam en diens gelovigen is strafbaar, zowel als elke daad die de gelovigen uitzinnig van woede maakt. Dergelijke daden worden bestraft met een gevangenisstraf van minstens tien jaar.

Ook voorziet het wetboek een speciale clausule voor beledigingen gericht tegen de Profeet Mohammed. *“Section 295-C punishes derogatory remarks about the Prophet Muhammad with the death penalty or life imprisonment, in addition to a ne. The offender can commit such defamation through spoken or written words—by “visible representation or by any imputation, innuendo, or insinuation” which “directly or indirectly” defames the Prophet.”* (Uddin, 2011, p. 2). Elke vorm van beledigingen, hetzij verbaal, schriftelijk, via insinuaties of beeldend kunnen niet door de beugel en worden op gelijkaardige bestraft. Verschillende

mensenrechtenorganisaties hebben dergelijke sancties inmiddels zwaar veroordeeld en klagen ze het misbruik van dergelijke bestraffingen aan. Deze blasfemiewetten worden maar al te vaak gebruikt om religieuze minderheden onder de knoet te houden en het geweld tegen hen te verantwoorden, net zoals in het Oude Griekenland het geval was. *“But blasphemy cases in Pakistan have not been restricted to the Ahmadis, Christians, or other religious minorities within Pakistan; they have been brought against Sunni Muslims as well.”* (Uddin, 2011, p. 2). In die zin is blasfemie in Pakistan een zeer te vrezen misdaad.

3.3. Egypte

Ook Egypte kent zijn blasfemiewetten, maar deze verschillen in grote mate met die van Pakistan. In Egypte worden de meeste godslasteraars bestraft onder artikel 98(f) van het Egyptische strafwetboek. *“Article 98(f) imposes a ne or imprisonment of six months to five years for acts that exploit religion in order to promote or advocate extremist ideologies by word of mouth, in writing or in any other manner with a view to stirring up sedition, disparaging or belittling any divinely-revealed religion or its adherents, or prejudicing national unity or social harmony.”* (Uddin, 2011, p. 4). In die zin lijkt in Egypte de zelfde visie te heersen als in Pakistan, maar de strafmaat is anders. Egypte kent geen toepassing van de doodstraf, al wordt wel een celstraf voorzien.

Maar net als in Pakistan worden de wetten voornamelijk toegepast om dissidenten uit de weg te ruimen. *“Over the last two years, at least 30 people have been brought to trial under charges based on Article 98(f) for “exploiting religion for extremist ideas,” though none of these defendants used or advocated the use of violence. The trials focused on the ideas these individuals held rather than any violent action they 360 had taken or encouraged.”* (Uddin, 2011, p. 4). Voornamelijk mensen die zich bekeerd hebben tot een ander geloof, alsook moslimminderheden zoals de Shia's en ook meer vrijzinnige moslims ontsnappen niet aan een veroordeling (Uddin, 2011, p. 4). Op zich lijkt Egypte even conservatief te zijn als Pakistan, maar toch is Egypte meer gematigd. Na de publicatie van de Mohammed-cartoons in 2006 volgde een reproductie van de cartoons in de Egyptische krant *El Fagr* op diens cover. Noch de redactie, noch de krant zelf werd vervolgd voor deze actie, iets wat in Pakistan ondenkbaar zou zijn geweest (Kunelius, Eide, Hahn, & Schroeder, 2007).

3.4. Griekenland

Ook in Europa zijn blasfemische restricties aanwezig, bijvoorbeeld in Griekenland. Dit

Europese lidstaat kent nog steeds een grote verwevenheid tussen de Staat en de Grieks Orthodoxe Kerk, die het verbod op blasfemie nog geregeld oproept. Blasfemische restricties zijn te vinden in de grondwet onder artikels 198 en 199. Concreet zegt men dat: *“1. One who publicly and maliciously and by any means blasphemes God shall be punished by imprisonment for not more than two years; 2. Anyone, except as described in par.1, who displays publicly with blasphemy a lack of respect for things divine, is punished with up to 3 months in prison.”* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). Artikel 198 bestraft blasfemie in zijn algemene vorm, ongeacht welk geloof wordt bejegend en de manier waarop.

Het aansluitend artikel legt specifieke restricties op voor laster aan de Grieks Orthodoxe Kerk. *“One who publicly and maliciously and by any means blasphemes the Greek Orthodox Church shall be punished by imprisonment for not more than two years.” Similarly, the country outlaws any speech or acts that “insults public sentiment” or “offends people’s religious sentiments.”* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). De bestraffing voor dergelijke aantijgingen zijn op zijn minst gezegd niet mild. Toch belet dit weinigen zich hieraan toch te vergrijpen, met de nodige vervolgingen tot gevolg. Zo werden in 2012 drie acteurs veroordeeld tot een fikse celstraf voor hun rol in het theaterstuk ‘Corpus Christi’. In het stuk werden Jezus en diens apostelen geportretteerd als homoseksuelen, wat voor veel oproer zorgde in de hoofdstad Athene. De straf voor deze acteurs en later zelfs de gehele cast werd uitgevaardigd door de Grieks Orthodoxe Bisschop Seraphim of Piraeus. Hij werd bij diens veroordeling bijgestaan door de neonazistische partij *Gouden Dagenraad* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016).

3.5. België

België is in het rijtje met betrekking tot blasfemie het meest vooruitstrevende land en mag zich gerust seculier noemen. Blasfemie is dan ook in België op geen enkele manier strafbaar en wordt zelfs aangemoedigd. In de Belgische Grondwet zijn verscheidene artikels opgenomen die zijn seculiere en persvrije aard bevestigen:

“Art. 25 De drukpers is vrij; de censuur kan nooit worden ingevoerd; geen borgstelling kan worden geëist van de schrijvers, uitgevers of drukkers. Wanneer de schrijver bekend is en zijn woonplaats in België heeft, kan de uitgever, de drukker of de verspreider niet worden

vervolgd.” (De Senaat, 1831)

“Art. 19 De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.”
(De Senaat, 1831)

De Belgische grondwet legt amper restricties op voor de vrije mening, tenzij in zeer uitzonderlijke situaties. Enkel wanneer de goede naam van een persoon bedreigd wordt, aangezet wordt tot haat, de Holocaust ontkend wordt en ter bescherming van kinderen zijn restricties aanwezig. Beledigende en blasfemische uitspraken of afbeeldingen kunnen in België niet aan de hand van grondwettelijke bepalingen, wetten of akkoorden verboden worden.

4. Blasfemische cartoons

4.1. Definitie

De term ‘cartoon’ is een relatief jong begrip in vergelijking met het fysiek gebruik ervan. De term stamt uit de 16^e eeuw en zou naar verluidt afkomstig zijn van de Italiaanse omschrijving ‘ritrattini carichi’, wat zo veel betekent als ‘geladen portret’. Het waren de gebroeders Carracci die voor het eerst met de term op de proppen kwamen, maar het gebruik van deze cartoons is een fenomeen dat bijna even ver terug gaat in de tijd als het fenomeen blasfemie zelf. Met een cartoon wordt meestal op karikaturale wijze personen of specifieke situaties afgebeeld. Bepaalde karaktereigenschappen zijn uitvergroot en de context is vaak dubbelzinnig. Deze cartoons onderscheiden zich van gewone afbeeldingen aan de hand van zijn karakteristieke tekenstijl, met humoristische twisten en met weinig oog voor detail en afwerking. Bij blasfemische cartoons wordt dus op dubbelzinnige en humoristische wijze de spot gedreven met God, de goddelijke leer en alle geloofspraktijken die onder de aangenomen definitie vallen (Horn, 1998, pp. 15-34).

4.2. Het gebruik van blasfemische cartoons

Vanuit de literatuur worden vaak diverse verklaringen aangereikt voor het gebruik van blasfemische cartoons, maar in wezen zijn deze beweegredenen niet zo verschillend van aard. Weliswaar is bij elke cartoonist de aanzet tot het publiceren van dergelijke blasfemische cartoons anders, toch valt op dat bijna allen beschikken over dezelfde drijfveer, met maatschappelijke kritiek name frustratie of weerzin. In de meeste gevallen worden deze cartoons gebruikt om een bepaalde situatie aan te klagen of om een uiting te geven aan frustraties die gekoppeld zijn aan geloofspraktijken. Slechts in enkele gevallen is de specifieke intentie aanwezig om personen of groepen te schofferen, maar ook dit komt geregeld voor. Een overzicht volgt.

4.2.1. Spotten met geloofspraktijken

Een van de eerst gevonden blasfemische cartoons is afkomstig uit het Romeinse tijdperk. In de dienststruimte van het Circus Maximus, het paleiscomplex van de Romeinse keizers, werd op een wand een ets gevonden, die blasfemische van aard is. Op de wand is een man met een ezelskop te zien die aan het kruis genageld werd (**bijlage 2**). Naast het kruis staat een man, met de bijhorende tekst: “Alexamenos vereert zijn God” (Alexamenos Graffito).

Het spottende karakter van de ets ligt in de afbeelding van het kruis. Een kruisiging werd in die tijd aanschouwd als één van de zwaarste religieuze straffen, daarenboven werd de straf enkel toegepast bij daders die behoren tot de laagste sociale klasse, zoals te zien was bij de kruisiging van Jezus. De slechte connotatie van het kruis creëert een taboesfeer rond de afbeelding ervan. Alexamenos was blijkbaar niet onder de indruk en bespote het kruis en de gekruisigde. Pas na de kruisiging van Jezus werd het kruis in een positief daglicht gesteld en stond het symbool voor de overwinning van Jezus en de verlossing van de mensheid (Alexamenos Graffito).

Ook vanuit de gelovigengemeenschap zelf kan kritiek volgen op bepaalde geloofspraktijken, zoals dit het geval was met de Protestanten. Het Protestantisme is ontstaan als reactie tegen de wanpraktijken in de rangen van Katholieke Kerk. Vele priesters lieten zich omkopen en hielden er seksuele schandalen op na, wat volgens hen ingaat tegen de goddelijke leer en ‘het pad richting hemel’ onwaardig is. Protestanten trachtten daarom de Katholieke Kerk zoveel mogelijk in diskrediet te brengen en dit door onder andere gebruik te maken van spotprenten. Luther zelf was hier veelvuldig gebruiker van, net als enkele van zijn kompanen Cranach en Melanchthon. Zij publiceerden de cartoon *Passional Christi und Antichristi*, waarbij de paus werd vergeleken met de antichrist (**bijlage 3**). Op de tekening is te zien hoe het gewone volk zijn welverdiende centen aan de Paus schenkt voor aflaten. Dergelijke areligieuze praktijken stroken niet met de christelijke leer en zijn dan ook verboden, aldus de Cranach en Melanchthon. De weg naar de hemel kan enkel en alleen door het stellen van goede daden verkregen worden en kan nimmer worden afgekocht. Maar met deze tekeningen kunnen ook de Protestanten in het gebreke gesteld worden. De spot drijven met de Paus is volgens Katholieke normen godslastering, omdat de Paus de plaatsvervanger van God op aarde is en is dus een verwerpelijke daad.

4.2.2. Spotten met het instituut

Ook met het instituut De Kerk of De Islam wordt wel vaker de spot gedreven, waarvan duidelijke voorbeelden reeds in de Middeleeuwen te vinden zijn. Op het schilderij, *Het Narrenschip* van Jeroen Bosch zijn een non en een monnik te zien die aan het koekhappen zijn, zoals dat heet (**bijlage 4**). Koekhappen is een spel waarbij beide deelnemers steeds een stukje uit de koek bijten, waardoor na verloop van tijd beide partijen hun lippen zouden raken en kussen. De christelijke leer verbiedt fysiek/seksueel contact tussen leden van zijn eigen

instituut en dergelijk koekhappen overschrijdt deze grens, waar Bosch maar al te graag mee spot. (Jongenelen, 2013). Ook zijn schilderij is dus blasfemisch van aard.

Ook de Nederlandse cartoonist, Albert Hahn, heeft veelvuldig de Katholieke Kerk op de korrel genomen. Hahn, een vermeend socialist begin 20^e eeuw, trachtte de onderdrukking van de lagere sociale klassen, zowel in eigen land als daarbuiten aan de kaak te stellen. Vele van zijn cartoons zijn een aanklacht tegen christelijke wanpraktijken, zoals de onderdrukking van arbeiders in samenwerking met de economische elite, zoals ook te zien is in **bijlage 5**. Op de cartoon is een fabrieksbaas te zien, die op rug van een arbeider zit en deze beteugeld houdt. Deze arbeider wordt aan de hand van het voorgehouden kruis gestimuleerd om verder te kruipen. Met deze cartoon wil Hahn aantonen dat de Katholieke Kerk onder één hoedje speelt met de fabrieksbazen om arbeiders uit te buiten.

4.2.3. Spotten met heilige figuren

Deze cartoon uit het tijdschrift *Charlie Hebdo* bespot de Heilige Drievuldigheid uit het Christendom met name (**bijlage 6**). Op zichtbare wijze wordt gelachen met de ‘verbondenheid’ van deze Drievuldigheid, door deze op karikaturale wijze via het achterwerk te verbinden. Met deze cartoon trachtte het tijdschrift de absurditeit van deze Drievuldigheid aan te tonen en is daarmee dus schuldig aan blasfemie. Volgens de christelijke leer vormt de Heilige Drievuldigheid de krachtcentrale van het geloof en mag dus niet getormenteerd worden. Wat deze Drievuldigheid eigenlijk inhoudt, wordt verder nergens omschreven en neigt naar het dogmatische. *Charlie Hebdo* heeft het niet zo op dogma’s, vandaar deze cartoon. Tegelijkertijd kan deze cartoon in de context rond het homohuwelijk en het protest van de Kerk hiertegen.

Ook in **bijlage 7** is het opnieuw *Charlie Hebdo* die een heilig figuur op de korrel name, met name Mohammed. Op de eerste cartoon is een naakte profeet te zien, zittend op handen en knieën met een ster op zijn achterste, met de slagzin: een ster is geboren. Op de tweede cartoon wordt de profeet wederom naakt afgebeeld, maar nu al poserend voor de camera. Tevens vraagt hij aan de regisseur of hij diens achterwerk mooi vindt. Deze compositie en de slagzin van de cartoon is een verwijzing naar de film *Contempt* uit 1963, waarbij Brigitte Bardot op gelijkaardige positie poseert in de film. Ook op deze cartoons werd heftig gereageerd, met alle gevolgen van dien. De intentie voor de publicatie van deze cartoons is niet geheel duidelijk; willen de cartoonisten de moslimgemeenschap uitdagen of is toch een

kritische blik aanwezig? Wel is duidelijk dat expliciet de spot wordt gedreven met de Profeet, terwijl deze ook bescherming geniet onder de blasfemiewetten.

4.3. blasfemische cartoons ≠ religieuze spotprenten

De Europese Unie maakte in zijn definitie een duidelijk onderscheid tussen blasfemie en religieuze spot. Bij blasfemie worden religieuze attributen, zoals priesters, heilige, profeten en God zelf op de korrel genomen, bij religieuze spot is dit anders. Op geen enkele manier wordt de spot gedreven met het goddelijke of het heilige, maar wel met de verschillende geloofsgemeenschappen. Trouwens tussen deze gemeenschappen wordt onderling gretig met dergelijke religieuze spotprenten gegooid. Zo verschijnen vaak Joodse spotprenten in de Arabische media, zoals ook in **bijlage 8** te zien is. Op de cartoon is een Joodse chauffeur te zien, waarbij het stuur vervangen is door het logo van de Verenigde Naties en waar in de versnellingspook het hoofd van de Amerikaanse president Obama te onderscheiden valt. Hiermee wil men de grote invloed van de Joodse gemeenschap op de VN en tegen de Arabische wereld aanklagen. Het verschil met blasfemische cartoons is duidelijk. Op geen enkele manier wordt de spot gedreven met Joodse religieuze attributen, enkel met de Joodse gemeenschap zelf, waardoor deze cartoons enkel tot het niveau van de religieuze spot kunnen behoren.

Ook in de Joodse gemeenschap circuleren dergelijke cartoons, zeker in de huidige context rond de terroristische beweging, Islamitische Staat (IS). De Joodse cartoonist Asher Schwartz plaatst in **bijlage 9** de terreurbeweging Islamitische Staat in het daglicht van de Islam. Aangezien IS zijn daden tracht te verdedigen aan de hand van de Koran, wordt de analogie getrokken tussen de Islam en terrorisme.

4.4. Verwerping van afbeeldingen

De verwerping van blasfemie door de verschillende geloofsgemeenschappen werd reeds aangetoond, maar de uitzinnige reactie op deze cartoons gaat verder dan alleen blasfemie. De consternatie rond deze cartoons heeft voornamelijk te maken met de afbeeldingen zelf. Het afbeelden van God, diens heiligen en zelfs overledenen zou aanleiding kunnen geven tot idolatrie, verafgoding en een personencultus. Tevens *“moeten de gelovigen beschermd worden tegen de valkuilen van het aanbidden van anderen dan alleen God.”* (Bogaert, 2005). Dergelijke aspecten zouden kunnen leiden tot ongeloof en een reducering van de almacht van God op aarde.

De argumenten tegen deze cartoons of spotprenten kunnen gevonden worden in de teleologie (Grieks *Telos*: betekenis, doel of einde). God schiep de aarde met al diens componenten en verdient hiervoor het respect van al zijn creaties. De wraak of toorn van God bij ongehoorzaamheid of respectloosheid dient dan ook gevreesd te worden. De Heilige Schriften bieden tevens een duidelijke omschrijving over men moet omgaan met deze idolen; een omschrijving volgt.

4.4.1. Christendom

Reeds bij de ontwikkeling van de christelijke leer werd idolatrie verworpen. Toen Mozes het Joodse volk door de woestijn loodste op weg naar het Beloofde Land verscheen God meerdere malen aan hem, zoals beschreven in het Oude Testament: *“Toen sprak God al de woorden die hier volgen. “Ik ben de heer uw God die u heeft weggeleid uit Egypte, het slavenhuis. U zult geen andere goden hebben ten koste van Mij. U zult geen beelden maken, geen afbeelding van enig wezen boven in de hemel, beneden op de aarde of in de wateren onder de aarde.”* (De Bijbel, 2016, p. Exodus 20:1-4).

De Bijbel schetst een beeld van een godheid die duidelijk zijn positie als alleenheerser van het heelal opeist en verwerpt elke vorm van zijn portrettering. De de portrettering van zichzelf, noch die van andere wezens die hem vergezellen in de hemel, zoals Jezus, de engelen, de heiligen en overledenen, is toegestaan. Wat opvalt is dat in de praktijk deze bepaling weinig gehoorzaamheid geniet. In vrijwel elke kerk is wel een afbeelding van Jezus en verscheidene standbeelden van heiligen te vinden. Tevens bestaat in onze contreien de gewoonte om bij elke begrafenis doodsprentjes uit te delen met de foto van de overledenen, wat onder Exodus 20 ook verboden is. Een meer pragmatische uitoefening van Exodus 20 is met andere woorden van kracht, tenzij met het oog op (blasfemische) cartoons (Bogaert, 2005).

Naar aanleiding van de blasfemische cartoons in *Charlie Hebdo* haalde de Paus hard uit naar de cartoonisten. *“Als mijn goede vriend Gasparri vloekt tegen mijn moeder, kan hij een slag verwachten. Dat is normaal. Je mag niet provoceren. Je mag het geloof van anderen niet beledigen. Je mag niet spotten met het geloof van een ander.”* (Bouchrika, 2015). De Paus neemt hier dus nadrukkelijk afstand van dergelijke cartoons en veroordeelt deze ten stelligste.

4.4.2. Islam

Ook de Islam kent een verbod op personificatie. « *Said bin Abu Al-Hasan zei: terwijl ik bij Ibn 'Abbas was kwam er een man die zei: 'O vader van 'Abbas! Mijn onderhoud is gebaseerd*

op mijn handwerk en ik maak deze afbeeldingen." Ibn Abbas zei: "Ik kan je alleen vertellen wat ik gehoord heb van Gods Apostel. Ik hoorde hem zeggen: 'Wie een afbeelding maakt zal door God gestraft worden tot hij er leven in brengt en hij zal er nooit leven kunnen in brengen'. Toen hij dit hoorde, slaakte de man een diepe zucht en werd zijn gezicht bleek. Ibn 'Abbas sprak tot hem: 'Wat jammer! Als je volhardt in het maken van afbeeldingen, raad ik je aan afbeeldingen te maken van bomen en andere onbezielde voorwerpen'". (Leemhuis, 1989, p. 184)

Sommige imams kijken streng toe op de correcte naleving van deze goddelijke wet en laten helemaal geen uitzonderingen toe, terwijl anderen van mening zijn dat in welbepaalde situaties en om pragmatische redenen wel foto's kunnen toegestaan worden, zoals bijvoorbeeld voor pasfoto's. Ook wanneer geen gevaar voor verafgoding dreigt, kan een foto of een afbeelding toegelaten worden. *"Ook dan geldt echter dat de afbeeldingen niet mogen dienen om andere rechten (zoals het recht op respect voor religieuze gevoelens) of verbodsbepalingen te schenden."* (Bogaert, 2005). Maar ook in dit opzicht zijn dergelijke Mohammed-cartoons strikt verboden en ontoelaatbaar in de Islamitische maatschappij.

4.4.3. Kritiek

Vanzelfsprekend is heel wat kritiek gekomen op dergelijke opvattingen. Indien wordt aangenomen dat *"there is a creator and sustainer of the cosmos who is omniscient, omnipotent, necessarily existing, nonphysical, essentially good, omnipresent, without temporal beginning or end, and everlasting or eternal"* (Taliaferro, 2012, p. 2) dan lijkt het vrij onwaarschijnlijk dat diens macht gereduceerd kan worden door spot en laster, laat staan door idolatrie. Als God inderdaad deze toegeschreven krachten bezit, dan zal hij zich niet gekrenkt voelen door blasfemische uitlatingen, laat staan diens toorn op aarde loslaten. Indien wel, dan kan hij niet als intrinsiek perfect beschouwd worden en is hij zelf verantwoordelijk voor de afname van zijn eigen macht. (Vermeersch, 2005, p. 3). Ook Camps sluit zich hierbij aan: *"It's so absurd to think that a god or prophet may be offended by 'human, too human' jokes. Only those with little or no power at all to make themselves felt and to assert themselves are victims of offence."* (Camps, 2007, p. 6). Dergelijke cartoons veranderen dus niets aan zijn verheven status en kunnen dus niet als een bedreiging beschouwd worden. Het verbod op dergelijke cartoons uit onze maatschappij kan aan de hand van deze argumenten niet plaats vinden, aldus Vermeersch en Camps. Daarbij beweren beiden dat dergelijke cartoons toegelaten de volledige bescherming genieten van het recht op een vrije mening. Dat zal in volgend hoofdstuk blijken.

5. Onderzoek naar blasfemische cartoons in Vrije meningsuiting

Een sluitend en omvattend antwoord bieden op de vraag of dergelijke blasfemische cartoons toelaatbaar zijn onder de vrije meningsuiting lijkt onmogelijk. Reeds werd aangetoond dat verscheidene internationale akkoorden het recht op vrije mening bekrachtigen, maar dat op microniveau toch enkele restricties heersen, zoals blasfemiewetten. De Oost-West kan hier niet gemaakt worden en leidt tot een vertroebeling van het debat. Zo kent bijvoorbeeld Griekenland dezelfde bestraffing van blasfemie als Egypte, terwijl het ene als een Westers en het andere als een Oosters land wordt aanschouwd. In dit hoofdstuk zal in eerste instantie gekeken worden naar de verscheidene internationale akkoorden omtrent vrije meningsuiting en de positionering van blasfemie in deze verdragen, alsook de manifestatie op microniveau zal verder onderzocht worden.

5.1. Vrije mening volgens de Verenigde Naties

In het *International Covenant on Civil and Political Rights* van de Verenigde Naties wordt in 55 artikelen beschreven welke rechten elke mens geniet. Zo buigt het verdrag zich onder andere over discriminatie, marteling, slavernij en tot slot ook meningsuiting. Het verdrag werd in 1966 opgesteld om 10 jaar later van kracht te gaan en is niet dwingend van aard. De ondertekening van het *Convenant* is vrijblijvend en geen sancties volgen bij de overtreding ervan, wat de naleving ervan bemoeilijkt. Interessant voor dit werk zijn artikel 19 en artikel 20, waarbij specifiek de richtlijnen omtrent vrije meningsuiting worden beschreven.

5.1.1. Artikel 19

“1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference.

2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice.

3. The exercise of the rights provided for in paragraph 2 of this article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary:

(a) For respect of the rights or reputations of others;

(b) For the protection of national security or of public order (order public), or of public health or morals.” (Verenigde Naties, 1976, p. 178)

Dit verdrag kent een zeer brede reikwijdte. Elke mening, visie of opinie mag op eender welke wijze verkondigd worden, hetzij via cartoons, via speeches, enzoverder. Ook wordt de vrije keuze gelaten welk medium hiervoor gebruikt wordt. Restricties kunnen enkel opgelegd worden indien de rechten van anderen geschaad worden na de uitlating of wanneer de nationale veiligheid bedreigd wordt. Of dit het geval is moet later nog blijken. Wereldwijd ondertekenden verscheidene landen het *Convenant*, zoals onder andere Griekenland en Egypte, maar toch zijn nog vele afwijkingen te vinden, zoals bleek uit voorgaande bespreking. Tevens ondertekenden verscheidene landen het *Convenant* niet, zoals onder andere Pakistan, waar de doodstraf toegepast wordt voor blasfemie. Het land weigerde het *Convenant* te ondertekenen omdat het naar eigen zeggen niet conform is met de waarden van de Islam. (The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2016).

5.1.2. Artikel 20

Zoals eerder aangegeven acht de VN de vrije mening niet geheel vrij en legt ze enkele voorwaarden op, die te vinden zijn in artikel 20.

Article 20. 1. Any propaganda for war shall be prohibited by law. 2. Any advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence shall be prohibited by law. (Verenigde Naties, 1976, p. 178)

Het artikel kan op veel kritiek rekenen en meer specifiek paragraaf twee. Voor sommigen gaat de restrictie van de vrije mening op basis van aanzetten tot haat en discriminatie te ver, voor anderen gaat het niet ver genoeg en zijn (religieuze) beledigingen al een brug te ver. Ook het gebrek aan afbakening wordt bekritiseerd. “*Article 20(2) does not require states to prohibit all negative statements towards national groups, races or religions but, as soon as a statement “constitutes incitement to discrimination, hostility or violence,” it must be banned. Some states, notably the USA, have taken the view that only incitement which is intended to cause imminent violence justifies restricting such a fundamental right*” (ARTICLE 19, 2016). Vaak wordt gevreesd dat een verdere verbanning van cartoons op basis van “*discrimination or hostility*” tot misbruik zal leiden door overheden om dissidenten het zwijgen op te leggen of burgers zal ontmoedigen deel te nemen aan publieke debatten, zoals bijvoorbeeld de discussie omtrent religies en minderheden.

Echter voor verscheidene organisaties zijn de grenzen niet strak genoeg. The Organisation of Islamic conference (OIC) is een gemeenschap van 56 Islamitische landen en is na de VN de

grootste internationale politieke vereniging ter wereld. Sinds 1999 tracht het OIC herhaaldelijk de steun van de VN te verkrijgen inzake de bestraffing van godslastering. Naar hun mening leidt blasfemie maar al te vaak tot islamofobie en zelfs religieuze haat. *“They also prohibit the dissemination of any ideas or materials that may incite violence, intolerance, or xenophobia.”*. (Dobra, 2009, p. 342). Het jarenlange lobbyen van het OIC wierp dan toch zijn vruchten af. In 1999 werd door de VN een resolutie, *The Human Rights Commission Resolution 1999/82*, goedgekeurd om de negatieve stereotypering rond godsdiensten aan te pakken. De negatieve connotatie rond de Islam in de westerse media moest worden aangepakt, in de hoop de integratie van de moslims te verbeteren.

Over de jaren heen werden telkens dergelijke resoluties ingediend bij de VN. De meeste Aziatische en Afrikaanse landen stemden in en velen onder hen implementeerden bepaalde restricties in de nationale wetgeving. Tot op heden heeft geen enkel seculier land zijn voorkeur uitgesproken om de blasfemische wetten terug in te voeren. Zij argumenteren dat dergelijke resoluties enkel de Islam beschermt, terwijl andere religies niet dezelfde voordelen kunnen genieten. En daarbij zijn ze van mening dat godsdiensten zich zelf vaak schuldig maken aan negatieve beeldvorming of discriminatie, zeker met oog op holebi's. Zo tracht het OIC op een onwettige manier het recht op vrije mening te beknotten, wat net een fundamenteel recht is voor de Westerse democratieën. (Dobra, 2009, pp. 342 - 346).

Niet enkel de Verenigde Naties boog zich over het recht op vrije mening, ook de Europese Unie heeft in zijn grondwettelijk verdrag een duidelijk standpunt ingenomen omtrent de vrij mening en de restricties ervan.

5.2. Vrije mening volgens de EU

5.2.1. Artikel 10 van het EVRM

“1. Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen. Dit artikel belet Staten niet radio- omroep-, bioscoop- of televisieondernemingen te onderwerpen aan een systeem van vergunningen.” (Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 1950, p. 13)

“2. Daar de uitoefening van deze vrijheden plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, kan zij worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, die bij de wet zijn voorzien en die in een democratische samenleving noodzakelijk

zijn in het belang van de nationale veiligheid, territoriale integriteit of openbare veiligheid, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen". (Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 1950, p. 13)

De sterke analogie tussen artikel 10 van het EVRM en artikel 19 van het *Convenant* is duidelijk merkbaar. Volgens de Europese grondwet is de mening ook geheel vrij, maar gaat dit recht gepaard met een reeks verantwoordelijkheden, die in de lokale wetgeving worden uitgewerkt. Het subsidiariteitsprincipe stelt de lidstaten van de EU in staat zelf een invulling te geven van deze richtlijnen, weliswaar in overeenstemming met het overkoepelende verdrag. Ook van hieruit is zeer duidelijk dat de vrije meningsuiting geen absoluut recht is. Restricties zijn vaak aanwezig. *"Uitspraken die aanzetten tot haat (hate speech) of discriminerende uitspraken kunnen ook niet door de beugel. De lijn tussen wat wel en wat niet kan is soms dun en niet iedereen is het altijd eens over die grens."* (Amnesty International, s.n.d.).

5.3. Argumentatie

De redenering achter deze verdragen kan reeds ver terug gevonden worden in de tijd, met name in het tijdperk van de Verlichting bij onder andere de utilitarist en verlichtingsfilosoof John Stuart Mill. In zijn boek *On Liberty* bespreekt Mill de *'aard en begrenzingen van de macht die de samenleving rechtens kan uitoefenen over het individu'*. (Mill, 1978, p. 33). Mill was rotsvast van overtuigd dat de democratie de enige juiste en leefbare maatschappijvorm was, waarbij de regering de vrijheid van diens onderdanen diende te verzekeren. In eerste instantie bezit het individu vrijheid van geweten, vrijheid van vergadering, alsook vrijheid van handelen.

Maar Mill is niet blind voor de gevaren van de absolute vrijheid. Mill, met een uitgesproken Hobbesiaanse visie, vreest voor een totaal ontregelde maatschappij indien elk individu kan handelen naar eigen believen. Zo zou, om het met de woorden van Hobbes te zeggen, 'een oorlog van allen tegen allen kunnen ontstaan'. In *On Liberty* tracht hij een mechanisme uit te werken waarmee het leven van de enkeling maatschappelijk gereguleerd kan worden zonder aan diens fundamentele vrijheden te raken. Van hieruit bepleit Mill dus: *"dat het enig oogmerk dat de mensheid het recht geeft om individueel of collectief in te grijpen in de*

vrijheid van handelen van een van hen, hun bescherming is; en dat de enige reden waarom men rechtvaardig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, de zorg is dat anderen geen schade wordt toegebracht.” (Mill, 1978, p. 44) (Cliteur, 1984, p. 115). Met andere woorden, indien kan aangetoond worden dat bij een gestelde handeling een ander individu directe schade ondervindt, enkel dan kan de maatschappij de vrijheid van handelen bestraffen of beknotten.

Het is bijzonder opvallend hoe de argumentatie van Mill strookt met deze van de Verenigde Naties en de Europese Unie. Beiden trachten ze de vrijheden van het volk te vrijwaren en op te komen voor de onderdrukten van de samenleving. Volgens Mill oefenen de verschillende machtsinstituten in onze samenleving, zoals de Kerk, druk uit op het gewone volk. *“But the blessing from Heaven which it proposes as a reward, to be earned by perseverance in the highest order of virtuous life, is annihilation. It is impossible to mistake in this religion, the work of legislators and moralists endeavoring to supply supernatural motives for the conduct which they were anxious to encourage; and they could find nothing more transcendent to hold out as the capital prize to be won by the mightiest efforts of labour and self-denial, than what we are so often told is the terrible idea of annihilation.”* (Mill, 1874, p. 31). Deze instituten, die gehoorzaamheid en volgzaamheid afdwingen aan de hand van dogma’s beperken de individuele beslissingsruimte en opinie.

De staat dient deze onderdrukten vrij te stellen van de overmacht van dergelijke instituten, zodat zij zich naar alle vrijheid kunnen ontwikkelen (Mill, 1978, pp. 44-66). Vaak wordt aangenomen dat Mill antireligieus door het leven ging, het tegendeel is echter waar. In zijn essay *The Utility of Religion* bekritiseert Mill de plaats van de Katholieke Kerk in de maatschappij, maar maakt duidelijk dat dergelijke instituten wel hun waarde hebben. Zij bezitten de kracht om de samenhang in de maatschappij te versterken (Mill, 1874). Toch zou Mill naar alle waarschijnlijkheid positief staan tegenover dergelijke blasfemische cartoons, omdat ze net zoals hijzelf de bovenmenselijke krachten en dogma’s van de geloofsinstituten in vraag stellen en bekritisieren – tevens een stelling die ook in grote mate terug te vinden is in deze internationale verdragen. *“De regel is dat uitspraken die rechtstreeks tot misdaden leiden, wettelijk verboden kunnen worden. Wanneer je uiting met andere woorden slachtoffers tot gevolg zou kunnen hebben. Ethisch gezien stellen we: uitspraken die met grote waarschijnlijkheid directe schade, lijden of dood toebrengen kunnen niet door de beugel”* (Vermeersch, 2005, p. 2).

5.4. Blasfemische cartoons en vrije mening

Het strafbaar maken van dergelijke cartoons, zoals het OIC al jaren bepleit, ziet de Europese Unie geenszins zitten. In 2010 kwam de kwestie op de internationale agenda terecht en oordeelde de Venetië Commissie van de Europese Unie als volgt: *“The Venice Commission, however, concluded that blasphemy, as an insult to a religion, should not be deemed a criminal offence. Such conclusion is based on the fact that Europe presents a greater diversity of religious beliefs and that the democratic principle of the separation of State and religion should be protected. It therefore supports the fact that a distinction should be made between matters relating to moral conscience and those relating to what is lawful, and between matters which belong to the public domain and those which belong to the private sphere.”* (Europees Parlement, 2015, p. 27). In dit opzicht lijkt ook de Europese Unie van mening te zijn dat het verbod op dergelijke cartoons ingaat tegen het principe van de vrije mening en ziet een verdere criminalisering ervan geenszins zitten.

Tevens vroeg de parlementaire commissie naar het voorbeeld van artikel 10 van het EVRM de overtredingen van blasfemische en religieuze belediging af te schaffen (Europees Parlement, 2012). Intussen is dit in verscheidene landen, zoals in Nederland en Denemarken ook gebeurd. Ook naar aanleiding van de gebeurtenissen vorig jaar op het hoofdkwartier van *Charlie Hebdo* werden massaal blasfemische wetten aangepast of geschrapt uit de wetboeken, zoals in Noorwegen het geval was. *“Article 142 was not removed from the Criminal Code until early in 2015, as an immediate response to the horrible events at the Charlie Hebdo headquarters.”* (Rakopoulos, 2015, p. 83).

Toch zijn nog steeds dergelijke wetten aanwezig en heerst geen coherente visie op de al dan niet afschaffing ervan. Ook al lijken dergelijke cartoons schadeloos te zijn, toch is niet iedereen het hiermee eens. Zo argumenteert het OIC dat deze cartoons wel een schending vormen van het recht op vrije mening en aanzetten tot een minderwaardigheidsgevoel bij gelovigen, aanzetten tot religieuze haat, de vrije godsdienstbeleving beperken en de nationale veiligheid bedreigen. (Organisation of the Islamic Conference, 2008). Indien dit het geval is, dienen deze cartoons verboden te worden. Maar schenden deze cartoons wel degelijk de grenzen van de vrije mening? In volgende hoofdstukken wordt dit verder uitgezocht aan de hand van de aangenomen casus.

6. Negatieve beeldvorming en minderwaardigheid

Volgens van Stokkom, Sackers en Wils kan amper aangetoond worden dat dergelijke cartoons de grenzen van de vrije mening schenden. *“Uitlatingen leveren niet vaak onmiddellijke schade op en gekwetste gevoelens komen daar niet makkelijk voor in aanmerking.”* (van Stokkom, Sackers, & Wils, 2007, p. 57). Vele gelovigen beweren dat deze cartoons schadelijk zijn en eisen een opschorting. Of zij in het gelijk kunnen gesteld worden, zal verder blijken. In dit hoofdstuk ligt de focus op de indirecte schade die kan volgen, zoals stemmingmakerij, negatieve beeldvorming en het aanpraten van een minderwaardigheidsgevoel. Verderop zal gekeken worden naar het niveau van haatdragende toespraak deze cartoons bevatten en of een beperking van geloofsparticipatie hieraan te wijten is.

6.1. Directe schade ≠ indirecte schade

In eerste instantie is het aangewezen de definities omtrent schade verder toe te lichten. Stokkom, Sackers en Wils onderscheiden twee soorten van schade, met name directe en indirecte schade. Onder directe schade verstaan zij: *“direct geweld waartoe wordt aangezet, dreiging met serieus geweld, het ondermijnen van goede naam en reputatie, het teweegbrengen van paniek, reclame voor sigaretten, en het verspreiden van informatie over bijvoorbeeld het aanmaken van zenuwgas. Potentieel schadelijke uitingen hebben dus vele hoedanigheden.”* (Stokkom, Sackers en Wils, 2007, p. 57). Indien gedreigd wordt met geweld of wanneer bepaalde personen of groepen op een racistische of haatdragende manier benaderd worden, dan kan men spreken van directe schade. In dit verband is de geleden schade rechtstreeks terug te brengen naar de uitlatingen en zijn ze strafbaar.

Bij indirecte schade ligt de oorzaak van de schade niet bij de uitlatingen zelf, maar zijn diverse andere aspecten verantwoordelijk voor de geleden schade. Zo kan bijvoorbeeld stereotype berichtgeving leiden tot een negatieve beeldvorming ten aanzien van moslims, wat dan weer kan leiden tot een minderwaardigheidsgevoel bij deze welbepaalde groep. Stokkom, Sackers en Wils leggen uit hoe dit kan gebeuren: *“Stel dat een bepaalde godsdienst steeds opnieuw publiekelijk wordt bespot. Dan wordt het moeilijker je religieuze leven vrijelijk te beleven. Ook kinderen opvoeden binnen die religieuze traditie wordt moeilijker. Kinderen worden op scholen meer gepest en ze krijgen signalen dat hun ouders het niet goed met hen voor hebben. Hun problemen worden miskend en de indruk wordt gewekt dat gelovigen geen gelijkwaardige maatschappelijke positie verdienen.”* (van Stokkom, Sackers, & Wils, 2007, p. 58). Van Stokkom, Sackers en Wils lijken zeker te zijn dat een herhaaldelijke bespotting van

een godsdienst per definitie leidt tot een ongelijke behandeling van die geloofsgemeenschap. Ikzelf sluit mij hierbij aan, maar nuancering is nodig. Verscheidene andere aspecten kunnen eveneens leiden tot dergelijk minderwaardigheidsgevoel, zonder expliciet de uitlatingen verantwoordelijk te stellen. In het geval van de moslims geeft Modood enkele voorbeelden: *Inferior protective legislation, socio-economic marginality, cultural disdain, draconian security surveillance, the occupation of Palestine, the international “war on terror”...* (Modood, 2006, p. 5). In gerechtelijke termen kan men spreken over indirecte omstandigheden. Wel nu rijst de vraag of onder andere deze Mohammed-cartoons tot indirecte schade leiden bij moslims. Hiervoor zal gekeken worden naar het stereotype karakter van de berichtgeving en de gevolgen ervan.

6.2. Stereotype beeldvorming van moslims

Dat een negatieve beeldvorming rond onder andere moslims aanwezig is in de samenleving hoeft geen verbazing te zijn. Billiet, Carton en Huys kwamen reeds in 1990 tot de conclusie dat Belgen negatieve gevoelens koesteren tegenover allochtonen uit Marokko en Turkije en dat de omschrijving van deze mensen voornamelijk op vooroordelen en stereotypes gebaseerd zijn. *“Zo worden cultuur en religie bijvoorbeeld maar al te vaak aan elkaar gelijkgesteld, worden moslims gezien als een homogene groep en wordt islam als vrouwonvriendelijk bestempeld. Bovendien blijkt dat voornamelijk jongens negatief gestereotypeerd worden.”* (Oeyen, 2011, p. 9) (Pieters, 2003). Gebeurtenissen zoals 9/11 en recentelijk ook op 22 maart in ons land doen deze negatieve beeldvorming enkel maar toenemen. De schuld hiervan wordt vaak bij de media gelegd, door hun prominente gebruik van stereotypen.

Zo hechten de media volgens (Pieters, 2003) te weinig aandacht aan de diversiteit die heerst tussen de moslims en wordt de analogie tussen de Islam en terrorisme maar al te snel gemaakt. *“Dit leidt tot een beeld van ‘de moslim’ en ‘de islam’, waarbij bovendien voornamelijk de negatieve aspecten belicht.”* (Oeyen, 2011, p. 10). Deze negatieve beeldvorming is slechts ten dele afkomstig uit directe ervaringen of bewijsmateriaal en spelen onwetendheid en angst een grote rol. Volgens Nieuwenhuis is het gevolg hiervan dat een negatief en onredelijk beeld van moslims wordt geschetst, maar ook dat het vertrouwen van deze moslims in onze media onder druk komt te staan. Een onderzoek van Saaf, Hida, & Agha (2009) toont aan dat Belgische Marokkanen inderdaad maar weinig vertrouwen hebben in de media. Voornamelijk de manier waarop de media met informatie omgaan en naar buiten

brengen, zeker wanneer het gaat om thema's zoals extremisme en fundamentalisme baart hen zorgen.

6.3. Mohammed-cartoons als stereotiep?

Aan dergelijk verwijt vallen deze Mohammed-cartoons vaak ten prooi, maar zijn zij hier schuldig aan? Niet volgens Hansen: *"The question is open to interpretation, but none of the cartoons portrayed stereotypically looking Muslims; they were not, as many claimed, the equivalent of der Stürmer's hooked nose, bearded Jew reaching into a pot of gold."* (Hansen, 2006, p. 12). Ikzelf sta echter niet volledig achter Hansens' visie; in de zoektocht naar een casus voor dit werk ben ik op verscheidene cartoons gestoten die echter wel stereotiep van aard zijn. Ook in dit werk werden enkele stereotiepe cartoons opgenomen, zoals bijvoorbeeld de cartoon van Schwartz in **bijlage 9**, alsook de casus. De profeet Mohammed dreigt zweepslagen uit te delen, legt weer de link tussen de Islam en geweld. In zekere zin zijn de Mohammed-cartoons dus wel degelijk stereotiep en kunnen ze bijdragen aan een negatieve beeldvorming ten aanzien van Moslims.

Doch mag niet vergeten worden dat zeker in het geval van de casus niet de intentie aanwezig was een negatieve beeldvorming rond moslims neer te zetten. Naar aanleiding van de verkiezingen in Tunesië en de mogelijke herinvoering van de Sharia werd een kritische houding aangenomen, zoals van journalisten en cartoonisten verwacht wordt. Deze kritische houding uit zich in een ironische en spottende cartoon. Dat een negatieve beeldvorming volgt, heeft tevens niet enkel te maken met de cartoons zelf, maar ook met de maatschappelijke omstandigheden. Als men deze cartoons volledig verantwoordelijk acht voor de indirecte schade die mogelijkwerwijs geleden wordt, dan dreigt een groot deel van de lading onderbelicht te worden.

Tevens pleit Oeyen voor enige voorzichtigheid indien met de beschuldigende vinger naar de media wordt gewezen. Net zoals diversiteit heerst onder de moslims en niet allen gewelddadig zijn van aard, heerst ook diversiteit onder de verschillende media. Verscheidene media zoals MO*magazine hebben wel degelijk oog voor dergelijke problematieken en proberen zich hier niet aan te vergrijpen (Oeyen, 2011, pp. 9-10).

6.4. Verbod naar aanleiding van indirecte schade?

Toch blijft de vraag overeind of dergelijke cartoons dan niet beter verboden moeten worden voor de indirecte schade die ze berokkenen? Zo simpel is het niet. *"Er is geen juridisch*

hanteerbare definitie van kwaadaardige stemmingmakerij te vinden die de meningsvrijheid niet zou bedreigen. Iemand die stemming wil maken heeft ook niet per se leugens ('allemaal criminelen') nodig." (van Stokkom, Sackers, & Wils, 2007, p. 59). Indien uit een correct wetenschappelijk of academisch onderzoek een bepaalde groep negatief voor de dag komt, dan kan op geen enkele manier dergelijk onderzoek verboden worden. Vermeersch legt uit met een voorbeeld: *"De Arabische cultuur is vandaag op intellectueel, artistiek en wetenschappelijk vlak achterop ten opzichte van de westerse, net zoals van de 8ste tot de 12de eeuw het omgekeerde waar was. In het Arab Human Development Report van 2002 staat dat in één jaar tijd meer boeken vertaald zijn in het Spaans dan er de laatste duizend jaar in het Arabisch vertaald zijn. En per jaar worden meer boeken vertaald in het Grieks dan in de hele Arabische wereld samen. Dat is een culturele achterstand die bewezen is, je kunt daar geen speld tussen krijgen. Hetzelfde kan gezegd worden van deze cartoons. Ook al leveren ze misschien een bijdrage aan de negatieve beeldvorming omtrent gelovigen, indien deze cartoons een bepaald waarheidsgehalte bevatten, kunnen zij niet verboden worden zonder aan de grondprincipes van onze democratie te raken."* (Vermeersch, 2005, p. 3).

Daarbij komt dat bij een verbod op dergelijke cartoons geen garantie bestaat dat de negatieve beeldvorming zal stoppen. De mate waarin dergelijke strafbaarstelling er voor zorgt dat minderheden juist sterker aan publieke debatten participeren of de maatschappelijke verdeeldheid verhelpt, kan amper achterhaald worden en lijkt een slag in de lucht te zijn. Lijkt dergelijke onzekerheid genoeg te zijn om een verbod op te leggen? Zo lijkt het niet.

7. Blasfemische cartoons en religieuze haat/discriminatie

Een verbod op blasfemische cartoons op basis van indirecte schade lijkt op weinig begrip te rekenen. Indien echter kan aangetoond worden dat deze cartoons op directe wijze schade berokkenen, dan liggen de kaarten geheel anders. Maar volgens Rosier: *“Wanneer mag men redelijkerwijs verwachten dat bewoordingen bijdragen aan een klimaat van haat en vijandschap en het ontstaan van rellen, en op welke termijn? Het ontstaan van wrijvingen, spanningen en irritaties is op zich geen voldoende reden om een verbod te rechtvaardigen”* (Rosier, 1997, p. 272). In de volgende hoofdstukken zal hiervan een analyse volgen op basis van de casus.

7.1. Argumentering van het OIC en Erik Bleich

Het OIC lijkt er prat op te gaan dat dergelijke cartoons verder gaan dan blasfemie en aanzetten tot religieuze haat, gericht tegen moslims. *“It is clear that those who strive to link Islam to terrorism are bent on arousing hatred among peoples and triggering confrontational reactions.”* (Organisation of the Islamic Conference, 2008, p. 51). De secretaris generaal van het OIC, Iyan Ameen Madani, is tevens van mening dat deze haatdragende cartoons in combinatie met de huidige maatschappelijke gebeurtenissen de discriminatie van moslims in onze maatschappij zal versterken. *“The September 11th terrorist attacks on the World Trade Center and other terrorist attacks throughout the world since the beginning of the millennium have caused a dramatic increase in Western discrimination against Muslims, a problem of grave international concern.’ Muslims are frequently associated with religious extremism and terrorism, and the West often defames Muslims via the media. In response to Western backlash against Muslims, commonly referred to as “Islamophobia”.* (Dobra, 2009, p. 341). Madani bekritiseert daarom herhaaldelijk landen die dergelijke cartoons toelaten. De bestraffing van dergelijke haatdragende cartoons zou voor meer bescherming kunnen zorgen en de leefomgeving van moslims aangenamer maken.

Ook de Britse onderzoeker Erik Bleich lijkt echt een probleem te zien in deze cartoons en argumenteert dat *sommige* Mohammed-cartoons, waaronder de casus van dit werk, religieuze haat in de hand werken. *“At least two of these cartoons would potentially count as hate speech in many European jurisdictions. There is no irrefutable case for conviction, but there is a plausible argument that they crossed the legal line. In the hate-speech-restrictive European context, Muslims may feel slighted or even wronged that more people did not stand*

up and say these cartoons may constitute actionable hate speech.” (Bleich, 2012, pp. 125-126).

Volgens Bleich zijn voornamelijk de cartoons van *Jyllands-posten* haatdragend tegenover moslims en tracht men de gemeenschap het zwijgen op te leggen. Deze cartoons hebben niets te maken met religiekritiek, maar neigen meer naar het discriminerende, aldus Bleich (2012, p. 124). Ook Modood schaart zich achter deze argumentatie *“If the intention of the Danish newspaper Jyllands-Posten was not to cause offence, there clearly was a purpose of trying to achieve some kind of victory over Muslims, to bring Muslims into line – especially as it has recently emerged that the same paper refused to print cartoons ridiculing Jesus because they risked offending some Christians”* (Modood, 2006, p. 5).

Om zijn argumenten te staven, haalt Bleich onder meer argumenten bij Tariq Modood, zoals *“Moreover, the cartoons are not just about one individual but about Muslims per se – just as a cartoon portraying Moses as a crooked financier would not be about one man but a comment on Jews. And just as the latter would be racist, so are the cartoons in question.”*¹ (Modood, 2006, p. 4). Bleich omschrijft de hedendaagse liberale denkers als hypocrieten die niet openstaan voor de moeilijke maatschappelijke context waarin de moslims zich bevinden.

Wat opvalt is dat Bleich niet zo overtuigt lijkt te zijn van diens eigen standpunt en schrijft dat *“these cartoons MAY constitute actionable hate speech”* en *“the cartoons would POTENTIALLY count as hate speech”*. Door het gebruik van dergelijke woorden komt zijn standpunt nogal krachteloos over en opvallend is dat dergelijke zwakke argumentatie zich doorheen diens werk verder zet, waardoor weinig geloof aan Bleich kan gehecht worden. Toch zou het verkeerd zijn de argumenten van Bleich en het OIC onbesproken te laten. Maar of dergelijke blasfemische cartoons haatdragend zijn en de toestand van moslims in Europa onleefbaar maakt, moet nog blijken. Hiervoor is het aangewezen uit te zoeken wat haatdragende boodschappen zijn en of deze cartoons hieraan beantwoorden.

7.2. Definitie haatdragende toespraak

Wat als haatdragend kan omschreven worden, is vastgelegd in verscheidene internationale akkoorden en luidt als volgt: *“Hate speech refers to a behaviour which may offend, harass or intimidate other people on the grounds of their protected characteristics, such as skin colour, ethnicity, nationality, sex, religion, etc.”* (Europees Parlement, 2015, p. 32). Het verspreiden

¹ Dit citaat is tevens ook te vinden bij Bleich (2012, p. 118).

van haatdragende boodschappen of oproepen tot geweld op grond van etniciteit en geloof zijn ten strengste verboden. Net zoals bij het recht op vrije mening is het verbod op hate speech bedoeld om de stemlozen in de maatschappij te beschermen. In dit geval is haat spreken over moslims als etniciteit en als geloofsgemeenschap bij wet verboden. *“Any advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement is prohibited by law. Freedom of expression stops only when incitement can ignite ‘discrimination, hostility or violence’”* (Fiss, 2015). Maar zowel de Verenigde Naties als de Europese Unie maken zeer duidelijk dat enkel indien een rechtstreeks verband kan aangetoond worden tussen een uitspraak en de gevolgen ervan, kan een verbod volgen. *“When it comes to the accusation of ‘insult’, the focus is paid to the consequences of the speech.”* (Fiss, 2015).

7.3. Mohammed-cartoons voorbeeld van haatdragende toespraak?

Bleich en het OIC beweren dat onze casus, als voorbeeld voor de Mohammed-cartoons, haatdragend zijn en bijdragen tot een discriminerend klimaat ten opzichte van moslims. Vanuit volgende analyse blijkt anders. De profeet wordt al lachend voorgesteld, waarbij hij de uitspraak doet over zweepslagen. Deze zweepslagen lijken eerder bedoeld te zijn voor niet-moslims of niet-gelovigen dan voor moslims zelf, waardoor in dit geval zelfs eerder wordt opgeroepen tot geweld tegen niet-moslims. Ook bleek de uitkomst na deze cartoon niet nadelig te zijn voor moslims, maar wel voor het blad zelf. De brand die veroorzaakt werd in het hoofdkwartier van het magazine in Parijs, laat duidelijk blijken dat voornamelijk het blad zelf schade heeft geleden en zelf slachtoffer werd van haatdragende praktijken.

Ook hadden de cartoonisten niet de intentie haat of geweld te prediken tegenover moslims, maar eerder om bepaalde omstandigheden aan te klagen die niet stroken met onze liberale democratie. Toch is niet iedereen overtuigd van de onschuld van deze cartoons en wordt het geweld op de redactie gerechtvaardigd als een reactie op het eerdere geweld tegen moslims. Over welk geweld ze spreken, is niet bekend. Toch stapten enkele islamitische groeperingen in de Europese lidstaten naar de rechter om dergelijke cartoons te laten verbieden op grond van hate speech. Naar analogie met deze argumenten werden zij snel in het ongelijk gesteld.

7.4. Rechtspraak

Een Parijse rechtbank² oordeelde in 2007 dat dergelijke cartoons niet haatdragend zijn. De argumenten tegen deze cartoons, die in grote mate overeenkomen met deze van het OIC en

² TGI Paris, 17e ch. Corr., 22 March 2007, Case no. 2007-327959.

Erik Bleich, leken de rechters niet te overtuigen. Dat dergelijke cartoons godslasterend van aard zijn, staat buiten kijf, maar volgens de rechtbank bestaat er onvoldoende bewijs dat dergelijke cartoons haatdragend zijn en bijdragen tot een discriminerend klimaat ten aanzien van moslims. De cartoons waren een vorm van religiekritiek en is volledig legitiem in onze seculiere democratie. *“The court emphasized the importance of protecting free speech in a democratic society, and the need to tolerate the viewpoints of others—including viewpoints that some may find offensive.”* (Noorlander, 2015).

Tevens oordeelde de rechtbank dat dergelijke cartoons niet in de publieke ruimte, zoals op billboards zijn verschenen, maar in een satirisch magazine. Het publiek staat vrij al dan niet het magazine te kopen. Indien de intentie deze cartoonisten effectief de intentie hadden haat tegenover moslims te verspreiden, dan zouden zij op geheel andere wijze te werk zijn gegaan dan enkel de verspreiding via een magazine. Ook blijkt vanuit onderzoek dat slechts een fractie (7%) van de verschenen cartoons in *Charlie Hebdo* handelden over godsdienstige thema's, waarvan slechts 1,3% over de Islam zelf. De overige cartoons zijn gericht tegen de Katholieke Kerk en de schandalen die zij de laatste tijd te verwerken kreeg. *“Het blad koos gewoon voor een expliciet republikeins en laïcistisch samenlevingsmodel, en verzette zich tegen de maatschappelijke invloed van elke georganiseerde godsdienst.”* (Beeckman, 2016, p. 12)

Niet enkel in Frankrijk, maar ook in Denemarken en verscheidene andere Europese lidstaten werd tegen deze cartoons naar de rechtbank getrokken, maar dan naar aanleiding van de publicatie van de Mohammed-cartoons in *Jyllands-posten*. Ook deze cartoons werden vrijgesproken van enige veroordeling, aangezien de cartoons werden bijgestaan door een aanvullende tekst om de bedoelingen van de cartoonisten duidelijk te maken. *“Of course it cannot be excluded that the drawings offended some Muslims. But there is no sufficient reason to assume that the cartoons are or were intended to be insulting... or put forward ideas that could hurt the standing of Muslims in society.”* (Noorlander, 2015).

Ook bekritiseert de Deense rechtbank het foute gebruik van het schadebeginsel dat het recht op vrije mening beknot. Het OIC laat duidelijk blijken weinig van Mills theorie te begrijpen, want Mill spreekt in zijn werk enkel over een beknotting van de handelsvrijheid, niet over de vrijheid van expressie. Mill beschouwt deze als absoluut vrij: *“vrijheid om, als punt van ethische overtuiging, elke leerstelling te belijden en te bespreken, hoe immoreel men die ook*

mag vinden” (Mill, 1978, p. 59). Ook al lijkt een bepaalde visie weinig aanhang te genieten, nog mag ze niet verboden worden hoe verwerpelijk ze ook is. *“Als de gehele mensheid met één uitzondering dezelfde mening had, terwijl die ene persoon een tegengestelde opvatting koesterde, dan zou de mensheid even weinig recht hebben om die ene persoon tot zwijgen te brengen dan hij zou hebben om de mensheid het zwijgen op te leggen, als hij de macht had.”* (Mill, 1978, p. 53) (Cliteur, 1984, p. 116).

Van hieruit mag dus geconcludeerd worden dat de argumentatie van het OIC en Bleich niet de steun kan genieten die ze wensen. Deze blasfemische cartoons kunnen niet aan de hand van het schadebeginsel aan banden worden gelegd, noch blijkt bewijs aanwezig te zijn dat dergelijke cartoons haatdragend zijn ten opzichte van moslims. In tegendeel zelfs, veeleer de cartoonisten zelf lijken directe schade te ondervinden na de publicatie van diens eigen cartoons.

Het recht op vrije meningsuiting veronderstelt de bespreekbaarheid van elk onderwerp, ook onderwerpen die ons oncomfortabel laten voelen. In een tolerante en pluralistische maatschappij moet men aanvaarden dat men dingen te horen zal krijgen die men liever niet hoort. Het opstoken van de gemoederen of haat zaaien is strafbaar en is vormt de grens van de vrij mening, een grens die deze cartoons niet overschrijden. *“But satirizing violent extremists within a religion is part and parcel of democratic society. Satirizing a religion as such should also be permissible so long as any insults aren’t entirely gratuitous”* (Noorlander, 2015). De cartoonisten bezitten elk recht om te spotten met het fundamentalistische gedachtengoed dat schuil gaat in de Islam, een onderwerp dat tevens sinds enkele jaren stevig present is in Westerse publieke debatten. (Noorlander, 2015)

In reactie op deze beschuldigingen uiten de cartoonisten hun bezorgdheid omtrent de eisen van onder andere het OIC. Volgens de cartoonisten gaat de moslimgemeenschap te ver in hun eisen naar sociale compensaties, zoals het verbod op deze cartoons uit emotionele beweegredenen. Zij erkennen en aanvaarden de kritiek op deze cartoons, maar een verbod lijkt hen te ver gaan.

8. Mohammed-cartoons en de publieke orde

Het OIC merkt sinds enkele jaren een stijging in aanvallen op religieuze centra en handelszaken alsook een sterk toegenomen discriminerende houding ten aanzien van moslims in de Westerse landen en acht deze blasfemische cartoons hiervoor verantwoordelijk. Ook merken zij de invoering van verscheidene wetten en administratieve sancties om moslimminderheden te monitoren en te controleren (Rehman & Berry, 2012, p. 437). Ook de Europese Unie erkent deze problematiek: *“The beginning of 2015 was marked by a string of terrorist attacks. [...] In the aftermath of these events, evidence show negative sentiments against certain groups, in particular against Jewish people and Muslims, have escalated.”* (Europees Parlement, 2015, p. 16).

Niet enkel moslims kwamen in aanraking met geweld, ook de cartoonisten zelf werden op gewelddadige manier behandeld. De brandstichting bij *Charlie Hebdo*, alsook de rellen rond de publicatie van de Mohammed-cartoons in de Deense krant *Jyllands-posten*, illustreren duidelijk een verstoring van de publieke orde in onze contreien. Verscheidene cartoonisten moesten onderduiken uit vrees voor aanslagen op diens levens. Maar voornamelijk de gebeurtenissen 7 januari 2015 staan de meesten onder ons nog diep in het geheugen gegrift. Reeds vroeg in de ochtend dringen in Parijs gewapende mannen het gebouw van het Franse satirische weekblad *Charlie Hebdo* binnen en trekken doelgericht hun wapen op de cartoonisten die op dat moment in een vergadering waren. Onder de slachtoffers kunnen de tekenaars Cabu, Charb, Wolinski en Tignous gerekend worden, samen met een politieagent en andere onschuldigen. In totaal lieten twaalf mensen het leven na deze bloedige aanslag (Moerland, 2015) (Zwaan, 2015).

8.1. Verbod op Mohammed-cartoons voor verstoring van de publieke orde?

Volgens het OIC lokken dergelijke cartoons geweld uit en zijn ze een verstoring van de publieke orde. Ook Modood schaart zich achter deze visie en erkent de woede die in de moslimgemeenschap heerst en beweert dat dergelijke cartoons in combinatie met de maatschappelijke omstandigheden leiden tot een explosieve situatie, van waaruit geweld kan voortkomen. Voor hem lijkt een verbod van dergelijke cartoons een noodzakelijk goed (Modood, 2006, p. 5). Als het OIC en Modood gelijk hebben, dan zijn deze cartoons een inbreuk op de vrije meningsuiting en moeten ze verbannen worden. Maar hebben ze wel effectief gelijk? Dat dergelijke cartoons geweld uitlokken, lijkt vanuit vorig hoofdstuk niet zo te zijn. Dat deze cartoons verstorend werken en onwenselijke situaties in onze maatschappij

veroorzaken, kan men onmogelijk ontkennen. Verscheidene staatshoofden spreken straffe taal en verklaren zich nooit te zullen onderwerpen aan de eisen van geweldplegers. Maar het oplopend aantal dodelijke slachtoffers en de torenhoge materiële schade brengen dergelijke uitspraken aan het wankelen. *“Threats of terrorism have created a fear of reprisals and popularized the idea that the laws, though perhaps not an optimal solution, exist for the greater good.”* (Uddin, 2011, p. 7). Moeten deze cartoons dan naar de toekomst verboden worden met oog op het herstel of behoud van de publieke orde? Zo simpel is het niet. Wat de geweldplegers vragen is een aanpassing van het recht op vrije mening, terwijl net dit recht fundamenteel is voor onze maatschappij. Het recht op de vrije mening is een grondrecht dat iedereen in onze samenleving geniet en onze samenleving definieert. De verschillende overheden en rechtbanken moeten dus een keuze maken tussen een aftasting van de ziel van onze maatschappij of het behoud van de publieke orde.

In Ierland oordeelde men negatief over de vrije mening en werd de reikwijdte van de blasfemiewetten uitgebreid tegen deze cartoons en met inbegrip van de Islam. Nederland is resoluut voorstander van de vrije mening en oordeelde in het voordeel van de cartoons. De Nederlandse overheid achtte deze cartoons niet verantwoordelijk voor de verstoring van de publieke orde. Wie heeft in dit opzicht nu gelijk of welke houding is meer aangewezen? Ikzelf kan hier geen antwoord op bieden, aangezien elke regering met de beste intenties over zijn volk en land wil heersen, maar misschien kunnen enkele argumenten aangereikt worden die de besluitvorming kunnen beïnvloeden.

8.2. Pervers karakter van verbod

De Internationale Humanistische en Ethische Unie (IHEU) en de Europese Humanisten Federatie (EHF) heeft zich over deze kwestie gebogen en stelt vast dat deze gehele zaak een pervers karakter heeft. Zij waarschuwen overheden dat een strafbaarstelling van dergelijke cartoons het gebruik ervan niet zal afnemen, maar net zal doen toenemen (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). Ook Frederick Schauer kwam tot dergelijke conclusie. Na de val van het Nazisme in Duitsland werden antisemitische en xenofobe uitspraken verboden. Wat Schauer zag, was dat dergelijk verbod niet leidde tot een afname van dergelijke uitspraken, maar net een bepalende factor was in de revival van xenofobie en antisemitisme. *“It was not that freedom of speech in theory ought to protect the Nazis, but rather that denying free speech protection to the Nazis was likely to start us down a slippery slope, at the bottom of which would be the denial of protection to*

even those who, in theory, ought to be protected.” (Lode, 1999, p. 1472). Zo wordt gevreesd dat het verbod op blasfemische cartoons zal leiden tot een explosie van het fenomeen, terwijl ook dit niet de gewenste uitkomst kan zijn. Volgens Lode (1999, pp. 1472-1473) zou de volledige legitimering van blasfemische cartoons maatschappelijk meer ten goede zou komen dan het verbieden.

Ook zullen deze cartoonisten zich nooit zomaar het zwijgen laten opleggen en dergelijke wetten zal hen niet ontmoedigen dergelijke cartoons te publiceren; dit geldt tevens voor vele restricties, zoals te zien in de heisa rond Jan Böhermann. In Duitsland heerst een restrictie op het beledigen van een buitenlands staatshoofd. Dergelijke restrictie heeft de Duitse komiek, Jan Böhermann, er niet van weerhouden de Turkse President “een geitenneuker” te noemen en de woede van Erdogan op zijn kap te halen. De intentie van Böhermann lag niet in het argeloos beledigen van de Turkse president, maar de rechtsongelijkheid in de Duitse grondwet aan te klagen (Oltermann, 2016).

Ook zal volgens het IHEU & EHF het verbod op deze cartoons niet leiden tot een afname van geweld, maar zal het ook tot een toename leiden. Bij een overtreding van het verbod op Mohammed-cartoons, en die kans is reëel, zal nog meer geweld gebruikt worden dan nu het geval is. In de meeste gevallen zijn het echter niet de gelovigen die geweld plegen, maar eerder extremistische bewegingen die hun daden trachten te verantwoorden aan het geloof. Dergelijke extremisten opereren buiten de wet en nemen vaak op eigen initiatief wraak op godslasteraars, ongeacht de gerechtelijke regels die hiervoor gelden. De invoer van een verbod op blasfemische cartoons zou dergelijke vendetta-acties een halt moeten toezeggen, waardoor dodelijke slachtoffers kunnen vermeden worden. *“That is, the idea that the solution to public disorder is to limit the speech of non-violent actors rather than enforce criminal laws against the perpetrators of violent actions.”* (Uddin, 2011, p. 7).

8.3. Afbraak van de multiculturele samenleving?

Tot slot zal, volgens Matthias Storme, een verbod op dergelijke cartoons de orde in de maatschappij niet herstellen, noch er voor zorgen dat de verschillende gemeenschappen naar elkaar toe groeien, terwijl men net dat wil bekomen. Integendeel zelfs, volgens Storme wordt met dergelijk verbod het startschot gegeven voor de afbraak van de multiculturele samenleving en komen we terecht in een nihilistische monocultuur, waarbij één visie heerst. Indien op continue wijze de redeneerruimte van één groep in de maatschappij wordt beperkt

ten voordele van de andere, dan beperk je de diversiteit aan visies in de samenleving en mag men na verloop van tijd gerust het woordje *multi* schrappen uit multiculturalisme. “*Een multiculturele ingesteldheid zou immers precies het recht moeten inhouden om er andere morele opvattingen op na te houden dan de heersende, en om de al dan niet heersende opvattingen die men immoreel vindt op geweldloze manier te bestrijden*” (Storme, 2005, p. 6). Dergelijk geweld komt deze multiculturele samenleving niet ten goede, maar de afschaffing van dergelijke cartoons ook niet. De onverdraagzaamheid in onze maatschappij en de strakke grenzen tussen de verschillende gemeenschappen uitten zich in dergelijke cartoons en die dus de publieke orde verstoren. Maar, volgens Storme, zal het verbod op dergelijke cartoons dergelijke problemen niet oplossen. Wat onze maatschappij nodig heeft, is niet nog een extra regeltje, maar een open blik over elkanders overtuigingen. Als dat lukt, zal geleidelijk aan de orde en rust in onze maatschappij weerkeren. Dergelijke rol is weggelegd voor het onderwijs, niet voor de wet (Storme, 2005).

9. Blasfemische cartoons en het recht op vrije geloofsparticipatie

Blasfemische cartoons kunnen dus niet als haatdragend omschreven worden, maar daarmee is de kous voor velen nog niet af. Verder worden deze cartoons ook beschuldigd voor hun bijdrage tot een klimaat waar gelovigen niet vrijuit hun geloof kunnen uitoefenen, terwijl ook dit wettelijk beschermd wordt door het Europees verdrag voor de Rechten van de Mens.

9.1. Artikel 9 - Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst

1. Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensten, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften.

2. De vrijheid zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uiting te brengen kan aan geen andere beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen (Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 1950, p. 12).

Het Europees Hof stelt dat gelovigen het recht hebben om hun geloof in alle vrijheid en openbaar te kunnen uitoefenen, alsook deel te nemen aan erediensten. Onder andere de Katholieke kerk en het OIC beklemtonen dat de publicatie van blasfemische cartoons gelovigen belemmeren in de uitoefening en praktisering van hun geloof en stapten verscheidene malen naar de rechtbank. In de zaak *I.A. vs. Turkije* werd een publicist veroordeeld voor het publiceren van een blasfemische roman waarin beledigende uitspraken werden gedaan naar God, de Islam en de Heilige Profeet. “*As a matter of principle it may be considered necessary in certain democratic societies to sanction or even prevent improper attacks on objects of religious veneration.*” (Sari, 2008, p. 22). In de zaak werd geoordeeld dat de roman geen schending was van artikel 10 van de EVRM, maar dat het boek wel een schending was van artikel 9 (Europees Parlement, 2012, p. 11).

9.2. Beperken Mohammed-cartoons de vrije geloofsparticipatie?

Om na te gaan of dergelijke beelden effectief het recht op geloofsuitoefening schenden,

worden verscheidene standaarden gehanteerd. Er wordt nagegaan met welk doel de cartoons zijn gepubliceerd en worden de verschillende rechten, in dit geval vrije mening en vrije geloofsparticipatie, aan elkaar afgetoetst. Met het oog op de blasfemische roman werd het doel, met name het shockeren van gelovigen, niet voldoende geacht en “*the Court found that the relevant passages of the book did not just offend, shock, or provoke, but also constituted an abusive attack on the Prophet of Islam.*” (Sari, 2008, p. 22). Vervolgens werd de roman uit de rekken gehaald wegens provocerend en belemmerend voor Moslims bij de uitoefening van hun geloof (Sari, 2008, pp. 22-23). Het recht op vrije godsdienstexpressie kreeg voorrang op het recht op vrije mening.

Ook in 1994 vond een dergelijke rechtszaak plaats, waarbij een Poolse krant het alom bekende religieuze schilderij *Madonna en Kind* bewerkte tot een portret waar beiden gasmakers droegen. Ook dit portret werd voor de rechtbank gesleurd met als argument dat Katholieken de prent te offensief vonden en hun belemmerden in hun godsdienstuitoefening. Maar dit keer oordeelde de rechtbank anders. “*The European Commission of Human Rights found that the publication of the image did not constitute an infringement of Article 9, as it did not inhibit the applicants from exercising their freedom to hold and express their religious beliefs.*” (Sari, 2008, p. 22). Alle beschuldigingen werden opgeschort aangezien de krant nooit intentioneel de vrijheid van godsdienst wou beknotten, maar eerder de wantoestanden in de Katholieke Kerk wou aankaarten. In de meerderheid van de gevallen wordt op deze manier geoordeeld. “*Whether or not the cartoons are ‘gratuitously offensive’ does not so much depend on the degree of offence caused by each individual image in the abstract, but on whether the offence inflicted was proportionate to the legitimate aim it pursued, if any, and was not unnecessarily abusive.*” (Sari, 2008, p. 23).

Bij de publicatie van blasfemische cartoons heerst uitzonderlijk de intentie om gelovigen te belemmeren in hun praktisering. Met de Mohammed-cartoons in *Jyllands-posten* werd de zelfcensuur van journalisten aangeklaagd en ook deze casus klaagt dergelijke toestanden aan. Van hieruit kan amper sprake zijn van een schending van artikel 9 van het Europees verdrag van de Rechten van de Mens en oordeelt het Hof: “*It reiterated, in particular, that those who chose to exercise the freedom to manifest their religion, irrespective of whether they did so as members of a religious majority or a minority, could not reasonably expect to be exempt from all criticism. They had to tolerate and accept the denial by others of their religious beliefs and even the propagation by others of doctrines hostile to their faith.*” (Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 11).

10. Blasfemische cartoons in de multiculturele samenleving

Tot zo ver werd geoordeeld dat deze blasfemische cartoons toelaatbaar zijn onder het recht op vrije mening en dat ze de grenzen van dit recht niet schenden. Deze cartoons zijn niet haatdragend van aard, zetten niet aan tot discriminatie en belemmeren ze gelovigen niet in de uitoefening van hun geloof. Wettelijk gezien lijkt alles dus in orde, gevoelsmatig lijkt anders. De consternatie en negatieve gevoelens ten aanzien van deze cartoons maakt het toch moeilijk om deze te aanvaarden en hier positief tegenover te staan. Tevens is het recht op de vrije mening relatief en heersen verscheidene invullingen. Als dit recht dan toch relatief is en aan verandering onderhevig is, waarom zou verdere beknutting met het oog op blasfemie dan niet toegestaan zijn? Vandaag de dag worden we geconfronteerd met groepen van mensen die God nog niet dood verklaard hebben, en die opstandig reageren tegen dergelijke cartoons. Verdienen deze gelovigen dan geen enkele bescherming en dienen deze cartoons dan niet gewoon vermeden te worden om een verdere schisma tussen de verscheidene bevolkingsgroepen in onze samenleving te vermijden? Met andere woorden: waarom verdienen deze cartoons een plaats in onze samenleving als de reacties erop toch enkel negatief zijn? De verscheidene standpunten volgen.

10.1. Cartoonisten hebben geen respect voor gelovigen.

Velen klagen het gebrek aan respect ten aanzien van gelovigen aan en vinden dat deze cartoons onnodig kwetsend zijn. De wet op vrije mening voorziet geen uitzondering voor gelovigen, tenzij in enkele gevallen; weinig verandering lijkt in zicht. Jammer, vindt het OIC: *“Pretexting freedom of opinion as an attempt to justify attacks led by a minority of evil-spirited people against the religious feelings of close to a billion and a half Muslims is simply unacceptable.”* (Organisation of the Islamic Conference, 2008, p. 51). De argumentatie hiervoor kan terug gevonden worden bij onder andere de Spaanse filosoof Ortega y Gasset.

10.1.1. Beliefs and Ideas

José Ortega y Gasset, een neokantiaans denker, bouwde een sterke reputatie op in de 20e eeuw, wat hem bijna een Nobelprijs opbracht voor zijn werk *La rebelión de las masas* (1929). In dit werk zal voornamelijk Ortega y Gasset's visie omtrent de vergaring van kennis aan bod komen, aangezien zijn theorie vaak door het anti-blasfemiekamp wordt aangehaald.

Ortega y Gasset vangt zijn theorie aan met: *“A human being's ideas, we may be referring to very different things – for example, to the thoughts that occur to him or her about this and*

that, or to those that occur to his or her neighbor and which are being repeated and adopted by the human being in question". (Ortega y Gasset, 2002, p. 177). Deze zogenaamde ideeën kunnen een zekere hoeveelheid waarheid bevatten, hetzij wetenschappelijke waarheid, als ook zelf aangenomen waarheden zoals het bestaan van God. Dergelijke ideeën kunnen overgedragen worden van mens op mens en verschijnen in de geest, van waaruit Ortega y Gasset concludeert dat de mens zich manifesteerde in de wereld, nog voor het idee ontstond. De mens is met andere woorden de drager van het idee. "*In one fashion or another, an idea arises within a life that existed prior to it.*" (Ortega y Gasset, 2002, p. 177). Maar deze ideeën kunnen zich doorheen het leven verder evolueren tot een overtuiging (*beliefs*). Er is geen enkel menselijk leven dat zonder overtuigingen functioneert. Elke mens heeft nood aan dergelijke overtuigingen om zo het leven zin te geven. "*The ideas that truly are "beliefs" form the container of our lives, and, because of that, they do not exhibit the character of being particular contents within our lives. It is possible to say that they are not ideas we have, but, rather ideas we are.*" (Ortega y Gasset, 2002, p. 178). Onze meeste radicale overtuigingen nemen we vaak aan voor realiteit. Ze geven ons zijn en onze leefwereld vorm. Omdat deze ideeën na verloop van tijd deel van ons wezen gaan uitmaken, verliezen ze hun status en worden ze een overtuiging (Ortega y Gasset, 2002, p. 178).

Ortega y Gasset pleit in zijn werk voor het grootste respect voor elkaanders overtuigingen. Wie een ander zijn overtuigingen niet respecteert, respecteert ook de persoon in kwestie niet en bovendien staan deze overtuigingen buiten twijfel. Geen enkel debat of twijfel mag omtrent deze overtuigingen bestaan, waardoor Ortega y Gasset deze *beliefs* als dogmatisch beschouwt, zo concludeert ook Camps (2007, p. 8). Waar wel over gedebatteerd kan worden, zijn de ideeën die voorvloeien uit deze overtuigingen. Zoals eerder vermeld zijn deze ideeën veel vluchtiger en overdraagbaar. Zo beschouwt Ortega y Gasset de discussie omtrent blasfemie en het feit of dergelijke Mohammed-cartoons al dan niet gepubliceerd mogen worden als een legitieme discussie, maar het geloof dat mensen aan God hechten staat dan weer buiten discussie, want dit behoort tot het terrein van de *beliefs*. De argumenten die Carens en Vereecke aanhalen, liggen in dezelfde lijn (Ortega y Gasset, 2002, pp. 178-179) (Camps, 2007, p. 8).

10.1.2. Verwerping van cartoons

Verscheidene moderne denkers zijn weliswaar niet geneigd, net zoals het OIC, om dergelijke cartoons strafbaar te maken, maar toch blijkt de tegenstand tegen deze Mohammed-cartoons

enigszins groot. Vaak wordt aangehaald dat dergelijke cartoons een uiting zijn van ‘slechte smaak’ en pleiten zoals Ortega y Gasset voor het grootste respect voor iemands overtuiging. Onder andere Carens houdt een pleidooi tegen dergelijke cartoons die volgens hem nodeloos kwetsend en beledigend zijn. *“I want to argue that even the ones that only depict Muhammad and don’t portray him as a terrorist are objectionable. Why? Because they offend widespread Muslim sensibilities, and the publishers knew or should have known that they would. To offend others violates a norm of civility and respect in engaging with other members of society.”* (Carens, 2006, p. 37). Hij benadrukt tevens dat de media een burgerlijke verantwoordelijkheid heeft deze cartoons niet te publiceren. De publicatie van dergelijke cartoons staat voor Carens los van enige nieuwsaarde en was enkel bedoeld om moslims of religieuze gevoelens te kwetsen. *“The only reason to publish pictures of Muhammad was because Muslims do not like pictures of Muhammad to be published. That is not a good enough reason. In fact, it is not a good reason at all.”* (Carens, 2006, p. 37)

Ook Vereecke is niet te spreken over dergelijke cartoons. *“Wat zelfverklaarde verlichte geesten ons ook willen wijsmaken, afbeeldingen van de geslachtsdelen van de profeet Mohammed niet onder het recht van vrijheid van meningsuiting vallen. Dergelijke afbeeldingen zijn nodeloos kwetsend en beledigend.”* (Vereecke, 2015). Volgens Vereecke behoort het schofferen van andersdenkenden niet tot het recht op vrije meningsuiting en hadden deze cartoons uit burgerzin niet gepubliceerd moeten worden. *“Wanneer een cartoonist merkt dat zijn grappen kwaad bloed zetten, moet hij zichzelf de vraag stellen of een tekening die tien mensen doet lachen maar diep beledigend is voor duizend anderen effectief de moeite waard is.”* (Vereecke, 2015). In een multiculturele samenleving moet men respect hebben voor anderen om de maatschappij leefbaar te maken voor iedereen, aldus Vereecke.

Echter veel tegenstand is hierop te vinden. De argumenten tegen deze versoepeling van het recht op vrije mening in het voordeel van gelovigen, kunnen reeds eind 19^e eeuw terug gevonden worden bij onder andere de filosoof Nietzsche. Nietzsche zet zich af tegen de houding van gelovigen, die volgens hem maar al te graag de positie van het slachtoffer innemen. Ook Beeckman lijkt zich hier achter te scharen: *“Wie kritiek levert op theologische of religieuze denkbeelden, beledigt, vernedert, spuwt op de ‘zwakkere’ (...) Deze retoriek van ressentiment, van slachtofferschap, medelijden en schuld tekent het hedendaagse debat rond godslastering, en dus ook de reacties op geweld tegen godslasteraars, zoals de cartoonisten.”*

(Beeckman, 2016, p. 42). De visie van Nietzsche zal aan de hand van Beeckmans' schrijven kritisch benaderd worden.

10.2. Nietzsches' slachtofferschap

Nietzsche was bij de opstelling van zijn theorie *Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift* (1887) niet enkel met het goddelijke begaan, maar was met name ook zeer geïnteresseerd in de houding van gelovigen in de sociale omgang. *“Daarom haalt hij de hakbijl boven. Niet omdat hij per se wil vernielen, maar omdat er zoveel op het spel staat, namelijk de omarming van het leven.”* (Beeckman, 2016, p. 42). Zijn visie op macht en onmacht lijkt hierop gebaseerd te zijn. Of iemand al dan niet het leven omarmt of actief in handen neemt, is een uiting van macht of onmacht. Volgens Nietzsche kunnen vele gelovigen onder de slaafse moraal en tot een onmachtspositie gerekend worden en hij legt uit waarom (Nietzsche, 2011, p. 33).

Het slachtofferschap van gelovigen hangt ontegensprekelijk samen met een gevoel van onmacht, dat hij omschrijft als ressentiment. De begrip kan verder gedefinieerd worden als *“een combinatie van vijandigheid, jaloezie en verontwaardiging.”* (Beeckman, 2016, p. 43). Ressentiment gaat echter verder dan enkel deze gevoelens en kan omschreven worden als een levensvisie, dat door elk van ons kan aangenomen worden. Nietzsche onderscheidt drie vormen van ressentiment, namelijk: het gebrek aan liefhebben, een passieve ingesteldheid en het aannemen van een beschuldigende houding (Nietzsche, 2011, p. 139). Deze kenmerken ziet hij vaak terugkomen bij gelovigen:

De ressentimentmens heeft de neiging om al het schone en het goede af te breken. Het gevoel van onbehagen dat hij heeft, legt hij buiten zichzelf en zoekt een dader voor zijn leed. *“Deze of gene persoon moet er schuld van zijn dat het slecht met me gaat.”* (Beeckman, 2016, p. 44). De ongelukkige zoekt heil bij een priester, maar deze verhelpt het probleem niet. In tegendeel, hij verlegt de schuld naar de persoon zelf en deze kan zich enkel van schuld ontdoen, indien deze het 'juiste pad' van het geloof volgt. Enkel dan zal geluk zich een weg naar zijn leven banen. *“Zo sluipen begrippen als ‘schuld’, ‘zonde’, ‘zondigheid’, ‘verderf’ en ‘verdoemenis’ binnen in de idealen van de moraal.”* (Beeckman, 2016, p. 44). Deze houding wordt overgedragen op anderen, waardoor deze zich schuldig dient te voelen voor zijn geluk, want dit geluk zal hij dan wel op onrechtvaardige manier verkregen hebben. Het geluk wordt een ander niet gewenst tot zolang hij zelf ongelukkig is (Nietzsche, 2011, pp. 32-33).

Volgens Nietzsche bekijken deze gelovigen tevens alles zwart-wit, waarbij alles inherent aan de persoon als goed wordt beschouwd en alles erbuiten als slecht. De persoon ervaart zijn wereld als het ware als een computerspel waarbij hij een veldslag aangaat met de vele monsters in de wereld die hem onrecht aandoen. Daarbij beschikt de persoon ook over een olifantengeheugen, waarbij niets vergeten of vergeven wordt. (Nietzsche, 2011, p. 34). Elk moment kan worden aangegrepen om diens geleden schade weer onder de aandacht te brengen. *“Zijn reactie op de wereld ontspringt uit de belediging, de vernedering, waar hij niet overheen geraakt. Vanuit zijn wrange herinneringen formuleert hij beschuldigingen die hem passief maken, en waarvoor hij anderen wil doen boeten.”* (Beeckman, 2016, p. 46).

Tot slot zal de ressentimentmens zijn lot passief ondergaan. Hij wordt geleefd en gaat de pijn die hij ervaart verinnerlijken en laat deze deel uitmaken van zijn identiteit. *“Er is zelfs geen mogelijkheid meer tot actie, de vernedering, de kwetsuur wordt gekoesterd.”* (Beeckman, 2016, p. 45). Het slachtofferschap wordt een superieure kwaliteit, die hem de mogelijkheid biedt een compensatie te eisen voor zijn onmacht, hoewel hij zelf amper iets bijdraagt aan het geluk van anderen. Naar de visie van Nietzsche kan in dit verband de discussie rond deze cartoons geplaatst worden. De gelovigen voelen zich te kort gedaan in onze maatschappij en maken van die kwetsuur een moreel streven. Aangezien ze falen in het zoeken naar een oplossing voor diens problemen wordt de schuld elders gelegd; in dit geval bij de maatschappij, en eisen ze een compensatie voor diens problemen, met name de afschaffing van blasfemische cartoons. *“En als hij niet krijgt wat hij verlangt, getuigt dat van een notoire kwaadaardigheid.”* (Beeckman, 2016, p. 45).

10.2.1. Nuanceren

De argumenten die eerder in dit werk werden aangehaald door onder andere Modood, Bleich en het OIC komen in dergelijke mate overeen met de beschrijving van Nietzsche en eisen ze inderdaad een compensatie voor de onrespectvolle behandeling van gelovigen. De analyse van Nietzsche is dan ook ongemeen hard en beschouwt de houding van gelovigen, bijvoorbeeld met betrekking tot blasfemie, absurd en niet tolereerbaar. Het verbieden van blasfemische cartoons is een opoffering die gelovigen niet verdienen. Echter in de praktijk valt op dat verscheidene restricties op de vrije mening werden ingevoerd, bijvoorbeeld met oog op de Holocaust. In verscheidene landen, met name in België, is het ontkennen van de Holocaust strafbaar. Waarom het ontkennen van God dan niet strafbaar maken?

10.3. Slippery slope-argument

“Slippery slope arguments pervade the legal discourse. Such arguments generally hold that we should resist a particular practice or policy, either on the grounds that allowing it could lead us to allow another practice or policy that is clearly objectionable, or on the grounds that we can draw no rationally defensible line between the two.” (Lode, 1999, p. 1469). Met oog op het slippery slope-argument maken velen zich zorgen dat, eens uitzonderingen worden uitgemaakt, moeilijk in te schatten valt waar de grens wordt getrokken. Wanneer blijvend beperkingen worden opgelegd, zouden we dan niet na verloop van tijd de vrijheid van mening of expressie moeten afschaffen, aangezien elke sneer of belediging over elk onderwerp strafbaar is?

Echter niet iedereen lijkt zich achter deze argumentatie te scharen. Voor onder andere de Amerikaanse filosoof Margaret Pabst Battin lijkt het nut van het slippery-slope argument intussen wel bewezen te zijn. *“The SSA has not been in particularly good philosophic repute in recent years, not only because the predictive claims on which it trades are difficult to formulate and support in any rigorous way, but [also] because it is so frequently used in such uncritical ways by those who oppose various forms of social change.”* (Battin, 1994, pp. Supranoot 7, p 21). Voor van der Burg lijkt het argument nooit zijn nut gehad te hebben, omdat het persoonsafhankelijk is. De mensen die een pessimistische levenshouding hebben, zullen geneigd zijn het slippery-slope argument te aanvaarden, aangezien zij in de veronderstelling zijn dat de situatie enkel neerwaarts gaat. In tegenstelling tot optimistische mensen die het argument vaak verwerpen omdat zij steeds het beste in de mens zien en er van uitgaan dat mensen weten waar de lijn getrokken is en deze niet zullen overschrijden. *“Because of this, van der Burg suggests that SSAs will be unconvincing to people who have outlooks that differ from those of the arguments' proponents.”* (Lode, 1999, p. 1474).

Ondanks de aannemelijke argumenten van Lode en Schauer kunnen de kritieken van Battin en van der Burg niet uitgesloten worden en lijkt het slippery-slope argument niet geheel omvattend te zijn. Het meest doorslaggevende argument moet naar mijn mening nog besproken worden en buigt zich over het arbitraire karakter van blasfemie en wat als beledigend voor gelovigen kan omschreven worden. Een analyse volgt.

10.4. Beledigingen zijn subjectief

Reeds in het eerste hoofdstuk werd gewezen op het arbitraire karakter van blasfemie. Wat als godslastering kan omschreven worden, verschilt over tijd en plaats en weinig definities dekken de volledige lading. De aangenomen definitie in dit werk, die gedeeld wordt door de Europese Unie, spreekt zich niet uit over portrettering, terwijl ook dit onder de begripsbepaling valt. Ook de strafmaat is divers, waarbij geen duidelijke west/oost-opdeling kan gemaakt worden. Met andere woorden wat als blasfemie kan omschreven worden, is vrij voor interpretatie en dit maakt het onmogelijk om blasfemie te verbieden. Indien niet concreet kan vastgesteld worden wat verboden moet worden, hoe kan het dan verboden worden?

Daarbij komt dat volgens Camps zelfs vaak onduidelijk is wat beledigend is. *“Offence is an act that is almost impossible to objectify. In fact, we can only say that offence has occurred when someone feels offended. The dictionary does not define offence independently of the offended person: offending someone is to injure their feelings, their dignity.”* (Camps, 2007, p. 3). Wat dus bijgevolg als beledigend wordt beschouwd, is persoonsafhankelijk. Er bestaat dus niet zoiets als beledigende content, maar enkel personen kunnen zich beledigd voelen. Naar het voorbeeld van de Mohammed-cartoons was duidelijk dat de cartoonisten niet de bedoeling hadden de Moslims te beledigen, maar de Moslims voelden het wel zo aan. Het gevoel is persoonlijk en niet overdraagbaar (Camps, 2007, p. 4). Wat wel duidelijk is, is dat bepaalde provocerende uitlatingen verregaande gevolgen kunnen hebben. *“Dergelijke uitingen (columns, films, spotprenten) kunnen woede doen ontsteken en tot gewelddadige reacties verleiden; ze kunnen razernij uitlokken en tot een onmiddellijke vredebreuk leiden. Toch lijkt inperking van de vrijheid van meningsuiting op grond daarvan niet geïndiceerd, omdat toehoorders geacht worden de argumenten achter de provocatie te bekritisieren.”* (van Stokkom, Sackers, & Wils, 2007, p. 61).

Ook bestaat er een onderscheid in gradaties van beledigingen. *“Niet alle vooroordelen, beledigingen of vijandelijke uitlatingen wegen even zwaar. Zo is er een verschil tussen scheldwoorden als ‘potverteerder’ en racistische beledigende woorden. Die laatste termen drukken aversie of minachting uit jegens een bepaalde etnische of religieuze groep.”* (van Stokkom, Sackers, & Wils, 2007, p. 61). Racistische en discriminerende uitingen, zoals ‘Christenen zijn ondermensen’ en ‘laat die vluchtelingen maar verdrinken’ zijn onaanvaardbaar omdat ze werkelijk de menselijke waardigheid ondermijnen en ontkennen. Dergelijke uitlatingen zijn dan ook strafbaar, maar andere beledigingen zijn dit niet. Volgens

Camps is het dan ook onzin om alle beledigingen over dezelfde kam te scheren en alles strafbaar te maken. Dergelijk subjectief kader zou de deur openzetten voor misbruiken, aangezien elkeen kan verbieden wat hij of zij niet wil horen. Het recht op vrije mening zou onmiddellijk ophouden te bestaan (Camps, 2007, pp. 4-5).

Naar mijn visie kan zelfs nog een stap verder gegaan worden. Of een uitspraak al dan niet strafbaar is, heeft veel met semantiek te maken en zelfs racistische en haatdragende uitspraken kunnen arbitrair beschouwd worden. Een persoon kan zich meer beledigd voelen bij uitspraken over zijn geloof dan over zijn huidskleur, maar toch is een belediging op basis van iemand geloof niet strafbaar, terwijl het beledigen van iemand op basis van zijn huidskleur dat wel is. In dit verband pleit onder andere Vermeersch voor de volledige afschaffing van elke beperking van de vrije mening. Ook hij vindt racistische en haatdragende uitlatingen verwerpelijk, maar vindt wel dat dergelijke uitspraken in een democratie toelaatbaar moeten zijn. Het schadebeginsel van Stuart Mill was nooit bedoeld om dergelijke uitspraken te verbieden, maar om handelingen te bestraffen. Hiermee tracht Vermeersch terug te keren naar de oorspronkelijke bepaling van de vrije mening en ijvert hij voor de volledige vrijheid van expressie, aangezien elke strafbaarstelling in zekere zin een arbitrair karakter bevat. Ikzelf sluit mij hier volledig bij aan.

11. Onderzoek bestaande blasfemiewetten

Vandaag de dag zijn het niet meer de Verlichtingsdenkers die op de barricade klimmen om het juk van de verscheidene machtsinstituten aan te vechten, maar veeleer verscheidene humanistische en atheïstische organisaties, zoals het International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation. Deze verscheidene individuele groeperingen in Europa hebben zich verenigd en pleiten al jaren voor de afschaffing van de bestaande blasfemiewetten. Ook andere organisaties uiten hun bezorgdheid omtrent het gebruik van deze wetten: *“Moreover, non- governmental organizations (NGOs) such as Amnesty International, expressed concerns that Member States might rush into measures that impose restrictions that impact on the right to freedom of expression and other fundamental rights.”* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016).

Uit hun analyse van de bestaande blasfemiewetten blijkt dat deze wetten op geen enkele manier correct worden gehanteerd en dat vaak misbruik wordt vastgesteld, zo argumenteert het Internationaal Humanistisch en Ethisch Verbond:

- *“They protect religious beliefs and practices, institutions and leaders, from legitimate and often necessary criticism*
 - *They are intrinsically bad, subjective, inconsistent laws; there is no “right way” to use them*
 - *They legitimize vigilantism, mob violence, and persecution of minorities”*
- (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016)

Ook in de literatuur kunnen dergelijke argumenten terug gevonden worden en lijken de bestaande blasfemiewetten geen goed voorbeeld te zijn voor de regulering van blasfemie in landen die niet het bezit zijn van dergelijke wetten. De argumenten tegen deze wetten worden hier verder uitgewerkt.

11.1. Legitimatie voor vervolging van minderheden

Ook de vervolging van individuen en minderheden lijken voort te komen uit dergelijke wetten. *“Criminalizing “insult” to religion in the penal code, lends legitimacy to the social persecution of individuals and groups who are said to “offend” mainstream religious sensibilities, sometimes with their speech acts or writing, often just through their existence, or*

based on rumours spread with the intention of whipping up violence.” (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). In verscheidene Islamitische staten, zoals Iran, Pakistan, Saoedi-Arabië en Egypte, staan onder andere Ahmadiyya- en Bahia-moslims terecht voor blasfemie, omdat hun geloofsovertuiging en praktisering miniem verschilt met de gangbare Islam.

Althans, zo wordt beweerd. De vervolging van minderheden wordt maar al te graag verantwoord aan de hand van blasfemie, aangezien dergelijke vergrijpen makkelijker te bewijzen zijn. In essentie gaat het hier om etnische zuiveringen en volkerenmoord. In een seculiere en Verlichte Staat krijgt iedereen dezelfde rechten en mate van bescherming toegewezen. De invoering van blasfemiewetten zou dergelijk gelijkheidsbeginsel kunnen ondermijnen, zoals in bovengenoemde landen het geval is. In dit opzicht kunnen zulke wetten maar beter uit onze grondwet vermeden worden. En tevens: *“enough laws dealing with outraging public decency and public order offences are already on the statute book to ensure that the removal of these two offences will not lead to widespread outrageous behaviour in public. We are talking about people being able to see theatre productions, watch television programmes, attend readings, and publish books and documents for specific audiences, without the threat of prosecution under the blasphemy laws.”* (Maer, 2008, p. 4).

11.2. Blasfemiewetten beschermen godsdiensten tegen nodige kritiek

“There is also a prevalent belief that, while freedom of expression generally is a good thing, it should not be extended to matters of religion, as religion is sacred and cannot be questioned, much less ridiculed.” (Uddin, 2011, p. 7). Velen veroordelen beledigingen ten aanzien van godsdiensten of geloofsgemeenschappen en zien dit liever niet gebeuren. Ze beschrijven dergelijke beledigingen als nodeloos kwetsend en getuigen van weinig smaak, maar vaak zijn ze broodnodig. God mag dan misschien perfect zijn, maar godsdiensten zijn dit niet; het zijn menselijke constructies die hun macht legitimeren aan de hand van het goddelijke. Wanneer aan gewone leken dergelijke macht wordt gegeven, loopt het maar al te vaak slecht af. De conto's van de verschillende geloofsinstituten zijn op zijn minst gezegd doordrenkt van het bloed en verdienen daarom kritisch benaderd te worden. Met deze visie in het achterhoofd kruipen cartoonisten achter hun pen met onder andere dergelijke blasfemische cartoons tot gevolg. Bijgevolg zou het verbod op blasfemische cartoons deze aangewezen kritische kijk op de geloofsinstituten verslappen. *“After all, insult may seem unnecessary and hurtful to the followers of a religion. However, in practice prohibiting “insult” means*

prohibiting all manner of enquiry and critique in relation to religion; as seen time and again in countries around the world, it is easy to claim “insult” in response to any critical discussion of religion.” (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016).

Onder blasfemiewetten werden cartoonisten, journalisten, atheïsten enzoverder maar al te vaak veroordeeld voor het aannemen van een kritische houding ten aanzien van de godsdiensten. Zo werd Raif Badawi, een vrijdenkend man die pleitte voor een seculiere maatschappij in Saoedi-Arabië, veroordeeld tot tien jaar cel en 1000 zweepslagen voor het zogenaamd beledigen van de Islam. Volgens Badawi stroken verschillende geloofspraktijken niet met enkele fundamentele waarden van de maatschappij. Enkele voorbeelden zijn kindhuwelijken, slavernij, genitale mutilatie en stenigingen. Dergelijke geloofspraktijken die gerelateerd zijn aan godsdiensten, zijn niet aanvaardbaar in een seculiere maatschappij. *“Their perpetrators have claimed immunity from investigation or exemption from human rights legislation — on the basis that they are ‘religious’ practices or that they are based on ‘religious’ beliefs.”* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). Blasfemiewetten bieden godsdiensten immuniteit tegen kritiek en legitimeren dergelijke praktijken, die vaak een schending zijn van de mensenrechten.

Niet enkel in Islamitische landen wordt kritiek op godsdiensten verworpen, ook in onze contreien is dit het geval. Naar aanleiding van de vele schandalen rond seksueel misbruik in de Katholieke Kerk werden weinig priesters overgedragen aan het gerecht. In plaats daarvan werden de priesters in eigen rangen berecht en kregen die een alternatieve straf toegewezen, buiten het bereik van de wet en het gerecht. Verscheidene cartoons veroordeelden dergelijke praktijken en stelden de eigen berechtiging aan de kaak. Onder blasfemiewetten zou zoiets ondenkbaar zijn en zou de Katholieke Kerk ongestoord kunnen verder doen.

Ook de Paus of priesters begaan wel eens misstappen. Wanneer de Paus discriminerende uitspraken doet naar holebi's zou hierop geen kritiek mogen komen volgens blasfemiewetten. De Paus geniet de volledige bescherming en enige kritische of spottende uitlating over hem is dan strafbaar. Discriminatie door wie dan ook is echter verboden in de Europese Unie. De herinvoering van dergelijke blasfemiewetten zou de Paus onschendbaarheid geven om dergelijke uitspraken te doen.

Bovendien is deze kritische houding ten aanzien van godsdiensten niet enkel een vereiste voor de ontwikkeling van de maatschappij, maar ook voor de godsdiensten zelf. *“Shielding religion from criticism cannot be regarded as a social good. Criticism which is false can be tested and met with legitimate counter-arguments, while criticism which is true should be heard for the sake of correcting errors. In some cases, criticism helps religious thinkers improve theology. In more substantive cases, criticism is essential to shedding light on immoral or unlawful practices carried out in the name of religion.”* (International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, 2016). De Europese Unie en van Stokkom, Sackers en Wils erkennen deze problematiek en vrezen dat een strafbaarstelling het debat kan vertekenen en bepaalde uitlatingen gaan marginaliseren.

Tevens wordt opgemerkt dat dergelijke blasfemiewetten een *chilling* en *silencing* effect kunnen hebben op de publieke debatten. *“The ‘chilling effect’ of blasphemy law upon normal freedom of expression that could possibly lead to self-censorship, especially in the field of art, media and advertisement was also identified in Poland where the provision criminalising blasphemy had a chilling effect in public debates and art performance.”* (Europees Parlement, 2015, p. 99). De invoering van blasfemiewetten zou het publieke debat omtrent dergelijke geloofspraktijken verstommen. De ogen sluiten voor dergelijke praktijken zou onze maatschappij terug in de tijd brengen, naar een tijdperk waarbij godsdiensten de plak zwaaiden.

11.3. Blasfemiewetten werken rechtsongelijkheid in de hand

In verscheidene Islamitische landen is blasfemie enkel verwerpelijk indien deze gericht is tegen de Islam zelf en niet tegen andere religies. Verscheidene godslasterende uitlatingen geuit tegen het Christendom en het Jodendom zijn toegelaten en zelfs gangbaar, zoals eerder in dit werk werd aangegeven. Maar ook in verscheidene Christelijke landen wordt enkel blasfemische protectie geboden aan het Christendom, zoals tot voor kort in Groot-Brittannië. *“The corollary of that is that it raises a sense of unfairness among other religions, particularly those whose adherents are more sensitive than adherents to the Christian faith – a sense that they are being singled out because they are not protected.”* (Maer, 2008, p. 4). De afbakening lijkt zelfs nog beperkter te zijn dan verwacht, want enkel de Anglicaanse Kerk wordt beschermd, terwijl dit toch slechts een kleine groepering binnen het Christendom lijkt te zijn. In die zin lijken de blasfemiewetten rechtsongelijkheid in de hand te werken.

In Ierland lijkt men hier een oplossing voor gevonden te hebben en werd een uitbreiding

gemaakt voor de Islam. Is hiermee het probleem dan opgelost? Het antwoord lijkt negatief te zijn. Niet elke godsdienst blijkt in het bezit te zijn van een God die vereerd wordt. Bijvoorbeeld in het Hindoeïsme is er geen sprake van een stichter of een Profeet, noch is er een godsbegrip centraal aanwezig. De afwezigheid van een God wordt tevens gecombineerd met het ontbreken van een religieuze leer, Heilige geschriften en een kerkelijke organisatie. Met andere woorden lijkt het Hindoeïsme niet te voldoen aan de klassieke definitie van een godsdienst of religie en kan dus weinig of geen steun genieten van blasfemiewetten. (De Ley, 2011). Maar wil dit zeggen dat onder andere het Hindoeïsme of het Taoïsme geen enkele bescherming verdient? Toch wel, maar deze zal ze niet krijgen van de blasfemiewetten. Zelfs als deze blasfemiewetten worden heringevoerd, dan nog zal het probleem van de rechtsongelijkheid niet zijn opgelost. Want verscheidene andere geloofsovertuigingen zouden dan niet meer kunnen genieten van de bescherming van dergelijke wetten.

Daarnaast duikt ook nog een ander probleem op, met name die van de atheïstische gemeenschap in onze maatschappij. *“The blasphemy laws (...) are clearly contrary to the principle of free speech, are probably contrary to human rights laws which protect freedom of expression, and are totally out-of-place in the context of our increasingly diverse and increasingly non-religious society.”* (Maer, 2008, p. 9). Indien gelovigen beschermd worden voor aanvallen op hun geloofsovertuiging en geloofsbelijdenis, waarom zouden atheïsten niet dezelfde bescherming mogen genieten? Bij blasfemiewetten krijgt een specifieke groep in de maatschappij bescherming aangeboden, omwille van hun overtuiging, maar laat andere in de kou staan. Het lijkt er op dat hun overtuiging, met name dat God niet bestaat, minderwaardig wordt geacht tegen diegenen die wel geloven in het bestaan van God.

Zowel atheïsten als gelovigen zijn twee substantiële gemeenschappen in onze maatschappij, maar bij de invoering van blasfemiewetten zou enkel één gemeenschap bescherming genieten tegen beledigingen, terwijl in de grondwet elke gemeenschap gelijkwaardig wordt geacht. De herinvoering van blasfemiewetten zou niet enkel discriminerend werken ten aanzien van andere geloofsgemeenschappen, maar ook tegen niet-gelovigen. Iets wat in onze liberale maatschappij niet kan aanvaard worden. En volgens Maer: *“The best way in which to make clear to the communities and people of this nation that we do not expect there to be protection of beliefs, is to abolish the existing blasphemy offences, and that is one of the strongest arguments for doing so.”* (Maer, 2008, p. 4).

11.4. Blasfemiewetten leiden tot een stagnatie van kennis en waarheid

Reeds ver terug in de tijd beweerden de verscheidene religies een patent op de waarheid te bezitten. Enkel het woord van God (of Goden) kon met zekerheid als waarheid beschouwd worden en geen verdere overpeinzing was nodig. *“In de 17de eeuw is dat dogma voor de eerste keer ter discussie gesteld door de Fransman Pierre Bayle. Die durfde te stellen dat er over God geen evidentie bestaat. Bestond er wel een evidentie over God, dan zouden alle eerlijke en goede mensen hetzelfde.”* (Vermeersch, 2005, p. 1). Bayle kwam tot die conclusie na een lange observatie van aanhangers van verscheidene religies over een welbepaalde tijd. Hij zag dat zowel katholieke, protestanten en zelfs atheïsten uitdraaien tot goede en verstandige mensen, maar toch in het bezit zijn van een andere overtuiging. Uitgaande dat niet allen in het bezit zijn van ‘dé waarheid’, besloot Bayle tezelfdertijd dat over het waarheidsgehalte van God geen uitspraken kunnen gedaan worden. *“De waarheid over God dringt zich niet met absolute noodwendigheid aan iedereen op. Je kunt daar met andere woorden over in discussie treden. Dat was een lumineus inzicht van Bayle, dat aan de basis lag van het principe van de vrije meningsuiting en van de vrijheid van godsdienst”*, aldus Vermeersch (2005, p. 1). Het principe van vrije meningsuiting hecht aan alle maatschappelijke visies hetzelfde belang, zonder een uitzondering te maken op uitspraken die al dan niet waar zijn. Met andere woorden, ook valse uitspraken en leugens hebben rechten in onze maatschappij, wat in groot contrast staat met de pre-seculiere maatschappijvisie.

De hedendaagse discussie omtrent blasfemische cartoons kan ook in dit licht geplaatst worden. De cartoonisten stellen zich kritisch op en trachten de godsdiensten in het ongelijk te stellen of bepaalde overtuigingen af te doen als leugens. Vanuit de geloofswereld zijn dergelijke aantijgingen ten aanzien van God en diens volgelingen onaanvaardbaar en werpen dezelfde verwijten naar de cartoonisten. *“Er zijn immers mensen die menen dat de leugen geen rechten heeft. De vrije meningsuiting geldt volgens hen niet voor de leugen, zoals er geen vrijheid van handelen is voor het kwaad. Dat is een redenering die voortkomt uit de dogmatische godsdiensten: je gaat niet in tegen het woord van God in de bijbel of de koran.”* (Vermeersch, 2005, p. 1). Dergelijke houding leidt echter tot een reducering van waarheid en kennis; Emerson legt uit:

“Hence an individual who seeks knowledge and truth must hear all sides of the question, especially as presented by those who feel strongly and argue militantly for a different view.” (Emerson, 1963, p. 881). In de zoektocht naar waarheid moet elke visie afgewogen worden

aan die van de tegenstanders, want deze kan misschien wel argumenten aanbrengen die de eigen visie kan doen veranderen. Onderdrukking van informatie of confrontaties voorkomt de vorming van een rationeel oordeel, alsook de creatie van nieuwe ideeën. Dergelijke visie doet denken aan de socratische methode. *“The process is a continuous one. As further knowledge becomes available, as conditions change, as new insights are revealed, the judgment is open to reappraisal, improvement or abandonment.”* (Emerson, 1963, p. 881). De discussie moet gaande blijven, ongeacht de grote overtuiging voor het eigen standpunt, aangezien vele aangenomen waarheden later vals bleken te zijn. Diegenen die zich negatief uitlaten op de blasfemische cartoons staan vaak weigerachtig tegenover de in vraagstelling van de eigen perceptie en proberen de tegengestelde visie te onderdrukken, bijvoorbeeld aan de hand van blasfemiewetten. Volgens Emerson zal dit een nefaste invloed hebben op de zoektocht naar waarheid: *“There is no way of suppressing the false without suppressing the true, Furthermore, even if the new opinion is wholly false, its presentation and open discussion serves a vital social purpose. It compels a rethinking and retesting of the accepted opinion. It results in a deeper understanding of the reasons for holding the opinion and a fuller appreciation of its meaning.”* (Emerson, 1963, p. 882).

Volgens Emerson kan de zoektocht naar waarheid enkel in de publieke ruimte plaats vinden, aangezien daar de verschillende visies met elkaar in confrontatie kunnen gaan. Met deze visie treedt Emerson in de voetsporen van Jurgen Habermas. De invoering van blasfemiewetten zou niet enkel een *chilling effect* hebben op het publieke debat en daarmee de zoektocht naar kennis ernstig verstoren, ook de sociale dynamiek van de maatschappij kan zo ernstig verstoord worden. *“Through the acquisition of new knowledge, the toleration of new ideas, the testing of opinion in open competition, the discipline of rethinking its assumptions, a society will be better able to reach common decisions that will meet the needs and aspirations of its members.”* (Emerson, 1963, p. 882). Het lijkt er op dat de invoering van blasfemiewetten een omgekeerd effect heeft op wat men initieel wil bereiken, met name de betere integratie van gelovigen in de seculiere maatschappij.

12. Morele verantwoordelijkheid van cartoonisten

Tot zover werd aangetoond dat het plegen van blasfemie niet aan wettelijke restricties gebonden is en dat dit ook niet wenselijk is in onze maatschappij. Enkel indien rechtstreekse schade volgt naar aanleiding van bepaalde uitspraken en blasfemie het karakter krijgt van haatsprekende of racistische uitspraken, dan kan een restrictie worden opgelegd. Een versoepeling of uitbreiding van dergelijk schadebeginsel zet enkel de deur open voor misbruik. Ook al lijkt weinig mis te zijn met dergelijke uitspraken of dergelijke cartoons, toch kan niet van de indruk ontdaan worden dat deze cartoons toch wel veel emoties losmaken bij gelovigen. Ook de omvang van het debat geeft toch de indruk dat er met deze cartoons iets verkeerd lijkt te zijn. Alle argumenten die hier reeds opgesomd werden, kunnen het ongemakkelijk gevoel rond deze cartoons nog steeds niet verhelpen.

In dit laatste hoofdstuk zal een finale en voornamelijk morele beschouwing volgen, maar niet over de cartoons, maar wel over de cartoonisten zelf. Ook al brengen deze cartoons geen (directe) schade toe en zijn ze in vele gevallen zelfs wenselijk, toch had de cartoonist misschien zijn morele verantwoordelijkheid moeten nemen om deze cartoons, die wel degelijk kwetsend en beledigend zijn, toch niet te publiceren. Na deze laatste beschouwing zal tenslotte de conclusie van dit werk volgen, waarbij getracht wordt een antwoord te bieden op de vraag of we al dan niet *Charlie* moeten zijn.

12.1. Dan toch schade bij deze cartoons?

In normale omstandigheden wordt bij het stellen van een morele evaluatie gekeken naar de gestelde daden van een persoon, waarna de evaluatie volgt. Normaal gezien kan iemand enkel verantwoording afleggen voor de zelf gestelde daden. “*But ofcourse it often makes perfect sense to blame someone who contributed to a harm without being its singular, immediate, or most proximate cause.*” (Dacey, 2012, p. 132). Iemand kan schade berokkenen, maar dan niet-intentioneel of in sommige gevallen kan een goede intentie eveneens schade berokkenen. In de vorige hoofdstukken werd aangetoond dat geen directe (illegale) schade volgt uit deze cartoons, maar toch kan men moeilijk om het feit heen dat in de gehele context rond deze cartoons toch schade werd berokkend. Verscheidene personen voelden zich gekwetst en beledigd, de negatieve beeldvorming van moslims werd versterkt en zelfs enkele mensen lieten het leven naar aanleiding van de cartoons die verschenen zijn in *Jyllands-posten* en *Charlie Hebdo*. Deze schade is weliswaar indirect, maar toch.

De acties van de cartoonisten zijn met andere woorden niet strafbaar, maar wel moreel laakbaar. Echter “*Commonsense morality suggests that there is an important moral difference between intending an outcome and merely foreseeing that an outcome will result as a consequence of what one does intend.*” (Dacey, 2012, p. 133). De intentie van de cartoonisten lag er niet in schade te berokkenen, maar de uitkomst wijst anders. Hadden zij dit moeten voorzien? En kunnen zij moreel verantwoordelijk gesteld worden voor de onvoorziene gevolgen van hun cartoons? Dergelijke morele vraagstukken kunnen reeds ver terug in de tijd gevonden worden, met name bij de scholast Thomas Van Aquino.

12.2. Het dubbele effect van Thomas Van Aquino

Het moraliteitsprincipe dat Aquino in zijn *Summa Theologica* beschrijft, wordt in de literatuur beschreven als de *Double-effect doctrine*, maar Aquino zelf laat het principe onbenoemd. Hij komt in zijn *Summa* tot dergelijke doctrine in hoofdstuk II-II L.63, C.8. waar hij tracht een antwoord te bieden op de vraag of het vermoorden van een persoon gerechtvaardigd kan worden bij zelfverdediging. Volgens Mangan werd nooit eerder bij dergelijke problematiek stil gestaan en vormde het principe een doorbraak in de vroege morele teleologie. Tevens omschrijft hij het principe als: “*Although it is a fundamental principle, it is far from a simple one; and moralists readily admit its complexity. Moreover, it is not an inflexible rule or mathematical formula, but rather an efficient guide to prudent moral judgment in solving the more difficult cases.*” (Mangan, 1949, p. 41).

Aquino maakt in zijn doctrine onmiddellijk duidelijk dat doden een onvergeeflijke en verboden zaak is: “*It would seem that nobody may lawfully kill a man in self-defense. Further, murder is a more grievous sin than fornication or adultery. Now nobody may lawfully commit simple fornication or adultery or any other mortal sin in order to save his own life; since the spiritual life is to be preferred to the life of the body. Therefore no man may lawfully take another's life in self-defense in order to save his own life.*” (Aquino, 2003, pp. II-II L63. C8.4). De wettelijke status van moord is bijzonder duidelijk, maar de morele status ervan is dat niet. Een voorbeeld verduidelijkt dit. Net zoals moord is diefstal een verwerpelijke en ontzettelijke daad. Maar stel dat de dief het leven probeert te redden van een uitgehongerd kindje op straat, dan werpt dit een heel ander licht op de zaak. Aquino omschrijft dit als het dubbele effect van de handeling. “*Nothing hinders one act from having two effects, only one of which is intended, while the other is beside the intention. Now moral acts take their species*

according to what is intended, and not according to what is beside the intention, since this is accidental. Accordingly the act of self-defense may have two effects, one is the saving of one's life, the other is the slaying of the aggressor." (Aquino, 2003, pp. II-II L63 C8.6). De intentie van de dader lag er in het meisje te redden, maar beging daarvoor een misdaad, met name diefstal. De diefstal kan volgens Aquino in dit geval dan gerechtvaardigd worden.

Maar hiermee is de kous nog niet af. Dergelijke daden kunnen enkel gerechtvaardigd worden indien het geweld of de schade die gepleegd werd, in proportie is met het te verkrijgen goed. *"Wherefore if a man, in self-defense, uses more than necessary violence, it will be unlawful."* (Aquino, 2003, pp. II-II L63 C8.7). Buitensporig geweld kan met andere woorden op geen enkele manier gerechtvaardigd worden, ook al was een goede intentie aanwezig. Ook moet volgens Aquino de context mee in beschouwing genomen worden. Een daad is enkel moreel aanvaardbaar wanneer deze bijdraagt aan het gemeenschappelijke publieke goed. Wanneer een soldaat aan het front een andere soldaat doodt, dan is hij op dat moment zijn vaderland aan het beschermen en kunnen zijn handelingen moeilijk moreel laakbaar beschouwd worden. Op dat moment handelt de soldaat in het welzijn van zijn landgenoten en is hij niet immoreel bezig. Wat volgens Aquino wel compleet uit den boze is, is wraak. *"The defense forbidden in this passage is that which comes from revengeful spite. Hence a gloss says: "Not defending yourselves---that is, not striking your enemy back."*" (Aquino, 2003, pp. II-II L63 C8.9).

12.2.1. Toepassing op cartoonisten

In principe zouden, volgens de letterlijke omschrijving van de doctrine, de cartoonisten ontsnappen aan morele laakbaarheid. Bij de publicatie van deze blasfemische cartoons was nooit de intentie aanwezig om anderen schade te berokkenen en was zelfs een nobele intentie aanwezig, althans gezien in het standpunt van onze maatschappij. Maar ook al gaan deze cartoonisten volgens de doctrine vrijuit, nuancering is in dit geval gewenst. Aquino was een zeer gelovig en spiritueel denker en zijn theorie heeft een diepgaande invloed gehad op het verdere verloop van de Christelijke traditie. Vanuit dit opzicht zou Aquino nooit dergelijke blasfemische cartoons toelaten, ongeacht de intentie. Dit maakt hij in zijn *Summa* tevens ook heel duidelijk: *"A mortal sin is one whereby a man is severed from the first principle of spiritual life, which principle is the charity of God. Now blasphemy, as to its genus, is opposed to Divine charity, because, as stated above, it disparages the Divine goodness, which is the object of charity. Consequently blasphemy is a mortal sin, by reason of its genus."* (Aquino, 2003, pp. II-II L12 C3.3). De reactie die echter op deze cartoons volgde, kan naar

Aquino's principe ook maar weinig op sympathie rekenen. Aquino verwerpt wraakacties, aangezien hier de dringende reden van de daad ontbreekt en vanuit persoonlijke beweegredenen wordt gehandeld. De vernieling van het hoofdkantoor van *Charlie Hebdo* of de agressie naar de cartoonisten toe kunnen van hieruit ook veroordeeld worden. Waardoor naar alle waarschijnlijkheid volgens Aquino's eigen visie zowel de cartoonisten als de agressors in gebreke worden gesteld (de cartoonisten waarschijnlijk heel wat meer dan de agressors). Maar volgens een objectieve beschouwing van zijn principe kunnen de cartoons, noch de cartoonisten als moreel laakbaar omschreven worden.

Problematisch aan deze doctrine is het gebrek aan aandacht voor de gevolgen van de handeling. De grootte van de impact en de gradatie van geweld die deze cartoons, al dan niet intentioneel, veroorzaken maken wel degelijk een verschil in de morele beschouwing. *"The blasphemer who maliciously incites communal violence for its own sake does seem to deserve more blame than the blasphemer who is forced to make a mortal gamble on Thrinacia, or who verbally skewers another's idea of the sacred in an attempt at communication."* (Dacey, 2012, p. 137). Dragen deze cartoonisten een verantwoordelijkheid voor de daden die volgden na de publicatie van deze cartoons? Volgens het consequentialisme wel.

12.3. Consequentialisme van John Stuart Mill

Vele theoretici verwerpen deze dubbel-effect doctrine, waaronder John Stuart Mill. Stuart Mill is van mening dat ongeacht de intentie enkel de gevolgen van de daden opgenomen kunnen worden in een morele overweging. Stuart Mills' visie komt dermate overeen met deze van het consequentialisme, waar hij eveneens voordrager van was. Het consequentialisme biedt een morele doctrine aan: *"which says that the right act in any given situation is the one that will produce the best overall outcome, as judged from an impersonal standpoint which gives equal weight to the interests of everyone."* (Scheffler, 1988, p. 1). Een daad wordt enkel beoordeeld naar zijn resultaat, niet of de daad op zich een goede daad is. Het consequentialisme biedt daarbij een moreel schema aan, waarin de handeling gevalueerd wordt in stadia van geweld. Hoe erger de consequenties, hoe lager de tolerantie is voor risicovol gedrag, omdat de tol die betaald wordt voor het gestelde gedrag hoog ligt. Gedrag stellen waarbij het risico op doden reëel is, kan zeker op meer morele afkeuring rekenen dan gedrag stellen waarbij het risico op een verkoudheid reëel is.

Het probleem met deze benadering is dat bijna elke handeling die een mens stelt, het potentieel bezit de rechten van de anderen te schaden, waardoor bijna elke handeling moreel

laakbaar kan zijn. Het aangereikte schema van de consequentialisten biedt hier wel een handleiding voor, maar nog steeds kan iemand voor de kleinste vergrijpen ter verantwoording geroepen worden. En is elke handeling dan verkeerd die (misschien) mogelijkwerwijs iemands rechten zou schaden? Volgens Dacey zijn de consequentialisten te ver doorgedreven in hun redenering en is men de kern van de zaak uit het oog verloren. Bij het stellen van een handeling is het, volgens Dacey, aangewezen een afweging te maken tussen wat men wil bereiken en hoe men dit wil bereiken. *“Whatever the good that I hope to bring about, or duty that I intend to observe through my action, it must resist being outweighed or defeated by the force of the moral reason to avoid risk of harm to others. I will be compelled to ask, can I not attain this good, or observe this duty, through by some other less risky means?”* (Dacey, 2012, p. 137). Indien men deze afweging maakt en rekenig houdt met het gemene goed van de actie, dan kan iemand onmogelijk moreel laakbaar zijn. Volgens Dacey maakten de cartoonisten ook dergelijke afweging en kwamen zij tot de conclusie dat het maken van deze cartoons een noodzakelijk kwaad was om een groter goed te verkrijgen.

12.3.1. Toepassing op cartoonisten

De gevolgen na de publicatie van de Mohammed-cartoons in *Jyllands-posten* waren groot. Verscheidene mensen lieten het leven en de cartoonisten worden nog steeds met de dood bedreigd. Zijn de cartoonisten mede verantwoordelijk voor deze gruwelijke gevolgen? Toch wel, volgens het consequentialisme, hetzij in beperkte mate. *“If the blasphemer knows that someone will die as the result of his blasphemy, and he proceeds with it despite this, then he is as blameworthy as one who aims at the death.”* (Dacey, 2012, p. 133). De doctrine toont ons dat de godslasteraar weliswaar niet dezelfde verantwoordelijkheid draagt voor het resultaat van zijn daden als diegene die deze daden effectief stelt, maar toch kunnen ze in het gebreke gesteld worden.

Volgens Dacey is de vraag naar de verantwoordelijkheid van de cartoonisten echter een overbodige vraag. Uiteraard zijn de cartoonisten op een bepaald niveau verantwoordelijk voor de maatschappelijke gevolgen. Maar dit is geen individueel probleem, dit is een maatschappelijk probleem. *“The individual act does not product the harm, but it is one of a set of acts that together produce the harm. Yeti t would be a mistake to say that none of us had done anything wrong. In such cases, you must not ask whether your act will do harm but whether your act will be one of a set of acts that together do harm. Collective action is required to achieve the good of an open society in which lawful behavior is not suppressed by*

the threat of violence.” (Dacey, 2012, pp. 141-142). Meer relevant is hoe we dit als maatschappij zouden moeten opvangen.

12.4. Maatschappelijke verantwoordelijkheid

Dat de cartoonisten tot op zekere hoogte mede verantwoordelijk zijn, mag, volgens Dacey, niet overschaduwen wie de echte verantwoordelijkheid draagt, met name diegenen die geweld hebben gebruikt. *“Force should be a last resort. In any relatively well-ordered society, the legitimate use of force and violence ultimately derives from the authority of a legitimate sovereign state. Outside of the conditions of combat in war, individuals may not take it upon themselves to use violence or threaten the use of violence except in self-defence.”* (Dacey, 2012, p. 138). Onze maatschappij is geen maatschappij die zich dient over te geven aan de grillen van individuen. Onze maatschappelijke waarden kunnen niet aan de hand van geweld aan banden gelegd worden, dat is ook onder andere de reden waarom nooit met terroristen onderhandeld wordt. Volgens Dacey zouden we dergelijke visie moeten hanteren naar aanleiding van de gebeurtenissen rond deze Mohammed-cartoons. Het recht op vrije mening is een grondrecht van onze maatschappij dat verdedigd moet worden, Dacey stelt dus voor: *“We should too adopt a No Compliance Principle. By adopting a presumption of refusing to comply, and being seen to refuse to comply, we are doing what we can to uphold the rule of law and to contribute to a culture of open public discourse, in which no lawful expressive acts are prevented by threats of violence.”* (Dacey, 2012, p. 139)

Ook stelt Dacey voor om onze maatschappelijke houding ten aanzien van gelovigen of andersgelovigen te wijzigen. Dat de cartoonisten de behoefte voelen om op dergelijke wijze de aandacht op te eisen en bepaalde aspecten die niet stroken met onze liberale democratie in het daglicht te stellen, is jammer. De ontwikkeling van onze multiculturele maatschappij verloopt niet zonder slag of stoot en deze cartoons kunnen zeker in dergelijk daglicht geplaatst worden. Wanneer men in contact komt met mensen of groepen die er een andere visie op nahouden dan de heersende visie, dan ontstaat wrevel. Volgens Dacey is het de taak van de maatschappij om te faciliteren tussen de verscheidene groepen, om reprimaties tegen te gaan en om dergelijke cartoons naar de toekomst toe overbodig te maken. *“We could contribute to transforming the culture so that no one has an interest in blasphemy. However, such a process of cultural change is uncertain and lengthy, measured in lifetimes and generations, not weeks or months.”* (Dacey, 2012, p. 140). Dit is voorlopig nog niet aan de orde en Dacey beseft dit, daarom geeft hij deze laatste boodschap mee: *“The good society*

you wish for is not at stake in your decision. It doesn't matter what you do. The only rationally and morally defensible thing to do, then, would seem to be to refrain and eliminate the chance of the harm.” (Dacey, 2012, p. 141).

13. Conclusie

De discussie rond blasfemie en meer specifiek rond blasfemische cartoons is op zijn minst gezegd geen gemakkelijke discussie, maar is er één waarbij emoties vaak hoog oplopen en agressie ontspringt. Deze emoties hebben vaak tot maatschappelijke discrepanties en schisma's geleid, zoals onder andere gebeurd is bij de publicatie van Mohammed-cartoons in de krant *Jyllands-posten* en het satirische magazine *Charlie Hebdo*. De emotionele maatschappelijke discussie heeft ook zijn effect gehad op wetenschappelijk gebied, waarbij eveneens zeer emotionele discussies en zelfs rapporten te vinden zijn, zoals onder meer bij het OIC, Bleich en Modood.

Zij pleiten voor meer respect voor gelovigen en zijn zonder meer bereid hiervoor enkele fundamentele vrijheden op te geven, zoals het recht op vrije mening. Vrijheden opgeven voor het verkrijgen van respect is zeer lamentabel en gevaarlijk, maar toch lijken zij van het nut ervan overtuigd te zijn. Verdienen gelovigen daarom niet meer respect? Natuurlijk wel, iedereen op de wereld, ongeacht iemands huidskleur, ras of religieuze overtuiging, verdient de zelfde mate van respect. Echter de manier waarop ze dit respect willen verkrijgen, lijkt niet steeds de goede manier te zijn. De herinvoering van blasfemiewetten en daarbij dus het verbod op blasfemische cartoons lijkt niet de juiste manier te zijn om te verkrijgen wat men beoogt. Blasfemiewetten zullen niet voor meer respect zorgen voor gelovigen, integendeel. Ook al kan beargumenteerd worden dat dergelijke cartoons vaak getuigen van weinig smaak, daarmee spreek ik voornamelijk uit persoonlijk standpunt, een verbod lijkt onterecht te zijn.

De verschillende standpunten die deze visie ondersteunen werden doorheen het werk volledig uit te doeken gedaan en zullen hier nog even opgesomd worden. In dit werk werd getracht een zo objectief mogelijk beeld te schetsen van deze cartoons en de definities scherp te stellen. Enkel wanneer de juiste definities gehanteerd worden, kan naar mijn mening de discussie positief evolueren en kan gezocht worden naar een oplossing. In navolging van de maatschappelijke discussie of blasfemische cartoons al dan niet toegelaten of wenselijk zijn in onze multiculturele maatschappij kan vanuit voorgaand onderzoek en met enige zekerheid gezegd worden dat deze cartoons zeker thuis horen in onze huidige maatschappij en dit om meervoudige redenen. Om het onderzoek in goede banen te leiden, werd geopteerd voor het gebruik van een casus. Deze casus is een cartoon afkomstig uit *Charlie Hebdo* en werd in dit werk geregeld gebruikt ter illustratie van de aangenomen standpunten.

In eerste instantie valt op dat de definities die gebruikt worden om blasfemie te benoemen

naar het arbitraire neigen. Wat blasfemie is, is een menselijk construct dat weinig met het goddelijke te maken heeft. In de Heilige Schriften wordt weinig aandacht geschonken aan het misdrijf en het plegen ervan wordt eerder beschouwd als een stommitieit dan als een echt misdrijf. Ook de gestelde grenzen van het begrip lijkt een slag in het ongewisse te zijn. Het fenomeen gaat reeds ver terug in de tijd en steeds werd een andere houding aangenomen, alsook een andere begripsomschrijving te worden gehanteerd. Ook vandaag de dag lijkt weinig eenduidigheid te heersen. In de aangenomen definities wordt met geen woord gerept over portretten of verpersoonlijkingen, maar zowel in de maatschappelijke als in de wetenschappelijke discussies lijken deze aspecten hier wel toe te behoren. Het lijkt er zelfs op dat naar believen de definities worden aangepast, afhankelijk van de situatie. Op dergelijke basis kan dus onmogelijk een beperking of verbod op dergelijke cartoons volgen.

Kan een verbod volgen op basis van een schending van de vrije mening? Ook hier lijkt het antwoord negatief te zijn. Het recht op vrije mening is vastgelegd in verscheidene verdragen zoals in het Europees Verdrag inzake de Rechten van de Mens en in het International Covenant on Civil and Political Rights, opgesteld door de Verenigde Naties. In beide verdragen wordt met aandrang gewezen op de noodzakelijkheid van dit recht en de verdediging ervan op nationaal vlak. Met andere woorden op basis van het recht op vrije mening kan blasfemie en kunnen deze blasfemische cartoons gelegitimeerd worden. Slechts in enkele gevallen kunnen grenzen aan deze vrije mening gesteld worden, met name bij directe schade die geleden wordt naar aanleiding van een welbepaalde uiting. Enkele voorbeelden van dergelijke schade is discriminatie, geweld of wanneer de vrije participatie van geloof belemmerd wordt. Onder het schadebeginsel, origineel afkomstig van de filosoof John Stuart Mill, hebben deze verdragen eveneens oog voor deze problematiek en kan bestraffing volgen.

Veroorzaken deze cartoons dan dergelijke schade, waardoor ze dan toch niet wenselijk zijn in onze maatschappij? Alweer is het antwoord negatief. De cartoons lijken op geen enkele manier op te roepen tot haat, noch leiden ze tot racisme of geweld tegen gelovigen. Integendeel zelfs, geweld werd geuit tegen deze cartoonisten. Ook was geen enkele intentie aanwezig om schade toe te dienen aan gelovigen. De cartoonisten hadden de intentie om bepaalde religieuze praktijken aan te klagen, zoals in dit geval de herinvoering van de Sharia in Tunesië, omdat deze niet stroken met de democratie. Het aanklagen van dergelijke praktijken, is zelfs wenselijk in onze samenleving. De cartoons waren zeker niet haatdragend, maar waren echter wel kritisch van aard, met name omtrent religieuze praktijken.

Noch hebben deze cartoons de gelovigen belemmerd in hun geloofsoefening. Gelovigen kunnen steeds vrijuit hun geloof uitoefenen, zonder dat dergelijke cartoons daar verandering in brengen, zo oordeelde ook het Europese Hof. Van hieruit blijkt dat officieel gezien de cartoons geen schade toebrengen aan de gelovigen en kunnen zij dus vrijuit circuleren. Officieus is een ander verhaal. Ook al kan geen directe schade vastgesteld worden, indirect hebben zeker de moslims wel schade geleden. Deze Mohammed-cartoons, zoals onder andere de casus, hebben wel een bijdrage geleverd aan de circulatie van een negatieve beeldvorming rond moslims, wat (heel) misschien heeft geleid tot discriminatie of racisme tegen hen. Het verband tussen beide kan echter amper aangetoond worden, waardoor de cartoons niet onder het schadebeginsel kunnen verboden worden.

Toch lijkt het probleem rond deze cartoons nog niet van de baan. Ook al zijn ze volledig legitiem, de tegenstanders lijken nog niet tevreden te zijn en richten zij hun pijlen op de vrije mening. Zijn regels of wetten, die toestaan dat een deel van de bevolking zonder schroom kan beledigd worden, wel het verdedigen waard? De argumenten die de afbraak of aanpassing van de vrije mening bepleiten, zijn op zijn minst gezegd warrig en onvolledig. De voornaamste reden, die gegeven wordt voor een verbod, is het gebrek aan respect ten aanzien van gelovigen. Aan de hand van de theorie rond kennis van de Spaanse filosoof Ortega y Gasset, wordt beargumenteerd dat iemands geloof buiten bekritisering staat en het absolute respect verdient. Verscheidene andere onderzoekers sluiten zich hierbij aan.

Echter veel argumenten duiken op om deze these te ondermijnen. In eerste instantie onderschrijft onder andere Nietzsche de drang van gelovigen om maar al te graag in de huid van het slachtoffer te kruipen, terwijl dit vaak ongeoorloofd is. Onder andere de Christelijke leer is er een van boetedoening en schuld. Elke zonde die wordt gepleegd, is een sneer naar God en bemoeilijkt de weg naar het hiernamaals. De zondeloze weg die echte gelovigen volgen, zou met andere woorden het grootste respect moeten genieten. Op grond hiervan lijkt een beperking van de vrije mening een logisch gevolg te zijn. Nietzsche bekritiseert deze visie en duidt met aandrang op het feit dat gelovigen dit medelijden niet verdienen. Indien zij er voor kiezen deze weg te volgen, dan is dat op basis van het volle bewustzijn gebeurd en zijn uitzonderingen voor hen niet nodig. Daarbij komt dat als dergelijke uitzonderingen worden gemaakt voor bepaalde groepen in onze samenleving, ook andere (meer kwetsbare) groepen dezelfde rechten verdienen, wat uiteindelijk zal leiden tot de opdoeking van de vrije mening.

Vervolgens lijken gelovigen zichzelf heel graag te veralgemenen. De cartoons dienen

verboden te worden omdat ze beledigend van aard zijn voor alle gelovigen. Of dit wel degelijk het geval is, lijkt maar zeer de vraag. Wat als beledigend beschouwd wordt, is subjectief en persoonsgebonden, waardoor een veralgemening niet geldt. Tot zover werden alle argumenten voor de beknutting van de vrije mening verworpen waardoor geen andere mogelijkheid bestaat dan de vrije mening op de bestaande manier te behouden.

Vervolgens werden de bestaande blasfemiewetten onder de loep genomen in een poging enkele argumenten te vinden die het verbod op deze cartoons kan rechtvaardigen. Wat opvalt is dat deze blasfemiewetten volledig slecht van aard zijn en continu misbruikt worden. Zo worden deze wetten gebruikt om andersdenkenden of dissidenten te vervolgen. Reeds bij de Oude Grieken werden (staats)critici vervolgd voor blasfemie, aangezien dergelijke misdaad makkelijker te vervolgen en te bewijzen was dan staatskritiek. Tijden veranderen, maar sommige dingen blijven nog steeds hetzelfde. Tot op heden worden critici, alsook minderheden onder de blasfemiewet vervolgd, zoals gezien in onder meer Pakistan en lijken ze geweld te legitimeren. Wanneer gelovigen uitzinnig raken van woede door de gepubliceerde cartoons, dan kan het daaropvolgende geweld gerechtvaardigd worden aan de hand van de blasfemiewetten, zoals eerder het geval was.

Dergelijke blasfemiewetten zorgen ook voor een stagnatie van kennis in onze maatschappij. Indien God en de verscheidene geloofspraktijken tot het niveau van de dogma's wordt verheven, kan geen verdere begripsuitbreiding of uitklaring volgen. Dergelijke stagnatie is niet wenselijk in onze maatschappij en is naar verluidt ook niet wenselijk voor het geloof zelf. Ook de verschillende geloofsbelijdenissen dienen met de tijd mee verder te evolueren en evolutie gebeurt het best in de publieke ruimtes. Door een verbod op te leggen op dergelijke cartoons zal het publieke debat verstommen en dreigen de godsdiensten hun geloofwaardigheid te verliezen.

Tot slot werd naar de morele verantwoordelijkheid van de cartoonisten gekeken. Naar aanleiding van de discussie rond deze Mohammed-cartoons ontstonden wereldwijd verschillende rellen, kwamen mensen op straat om te protesteren en lieten verschillende mensen het leven. Zijn de cartoonisten mede verantwoordelijk voor dergelijke gebeurtenissen? Een antwoord werd gezocht bij de dubbel-effect doctrine en het consequentialisme. Vanuit beider standpunt kan geargumenteed worden dat de cartoonisten niet de intentie hadden dergelijke gebeurtenissen te veroorzaken, waardoor deze niet verantwoordelijk kunnen gesteld worden voor de directe gevolgen. Maar anderzijds is

duidelijk dat de cartoonisten de gevolgen verkeerd ingeschat hebben. Bij de publicatie van dergelijke cartoons moet een afweging gemaakt worden tussen het goede en het kwade. Sommigen beweren dat bij de publicatie van de cartoons dergelijke afweging onvoldoende is gebeurd. Maar volgens Dacey kan hier moeilijk over individuele verantwoordelijkheid gesproken worden, maar is het beter om in termen van maatschappelijke verantwoordelijkheden te spreken. Hij is van mening dat onze maatschappij zodanig omgevormd moet worden, dat dergelijke toestanden niet meer kunnen voorkomen.

Hij beseft echter dat dit geen makkelijke opdracht is en dat in de komende jaren weinig verandering in zicht is. Maar voorlopig sluiten zowel Dacey, als Hansen als ikzelf ons aan bij volgend statement: *“They (gelovigen) have to decide whether they wish to live in a liberal democratic society. If they do, they have to accept that they will hear and see things that offend them, sometimes deeply. They are free to protest them peacefully, but not to demand their criminal sanction. They will hopefully do this in the knowledge that that same liberal democracy sustains many values and practices from which they benefit and that they cherish.”* (Hansen, 2006, p. 16).

Om ten slotte een antwoord te bieden op de overkoepelende onderzoeksvraag *Je suis Charlie – où pas?* is het antwoord overduidelijk ja. We moeten *Charlie* zijn en met verve onze waarden en normen verdedigen, want een goed of degelijk alternatief is er niet. Blasfemie lijkt een te verdedigen goed in onze maatschappij, waarbij zeker ook aandacht moet zijn voor de negatieve gevolgen. En om af te sluiten kunnen we een voorbeeld nemen aan de redactie van *Charlie Hebdo*, die na de aanslagen op hun cartoonisten niet verbitterd of wraakzuchtig reageerden, maar de hand toereikten naar gelovigen onder de titel *Tout est pardonée*. Bij deze: *Tout est pardonée*.

14. Bibliografie

1. Achterhuis, H. (2015). Lezing van Hans Achterhuis op de academische zitting: 'Vrede en democratie: vreedzaam vechten?'. *De kunst van het vreedzaam vechten* (p. 8). Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
2. *Alexamenos Graffito*. (sd). Opgehaald van http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/gladiators/graffito.html
3. Amnesty International. (s.n.d.). *Wat betekent het recht op "VRIJE MENINGSUITING"?* Opgeroepen op februari 11, 2016, van Amnesty International: <https://www.aivl.be/wat-betekent-het-recht-op-vrije-meningsuiting>
4. Aquino (2003), *Summa Theologica*. Rome: Documenta Catholica Omnia.
5. ARTICLE 19. (2016). *Hate speech*. Opgeroepen op Maart 16, 2016, van ARTICLE 19 - defending freedom of expression and information: <https://www.article19.org/pages/en/hate-speech-more.html>
6. Assmann, J. (1992). When justice fails: jurisdiction and imprecation in Ancien Egypt and the Near East. *Journal of Egyptian Archaeology* (78), 149-162.
7. Battin, M.P. (1994). *The Least Worth Death - Essays in bioethics on the end of life*. New York: Oxford University Press.
8. Beeckman, T. (2016). *Macht en onmacht - Een verkenning van de hedendaagse aanslag op de Verlichting* (p. 244). Antwerpen: De Bezige Bij.
9. Bleich, E. (2012). Free Speech or Hate Speech? The Danish Cartoon Controversy in the European Legal Context . In K. R. Khory, *Global migration: Challenges in the 21st century* (pp. 113-128). New York: Palgrave Macmillan.
10. Bogaert, L. (2005). *Spotten met Profeet Mohamed: de Deense Cartoons*. Opgeroepen op Maart 10, 2016, van Communicatie, Informatie, Educatie - Universiteit Gent: <http://www.cie.ugent.be/bogaert/bogaert18.htm>
11. Bogosavac, N. (2015, april 23). Publicist Mohammed-cartoons krijgt eerste boek van Afshin Ellian. *Elsevier* , p. 1.
12. Bouchrika, W. (2015, Januari 15). Paus Franciscus: 'Het is normaal dat reactie volgt op belediging van iemands geloof'. *Knack* .
13. Camps, V. (2007). Offence and free speech. *Quaderns del CAC* (27), 11.

14. Carens, J. H. (2006). Free Speech and Democratic Norms in the Danish Cartoons Controversy . In T. Modood, R. Hansen, E. Bleich, B. O'Leary, & J. H. Carens, *The Danish Cartoon Affair: Free Speech, Racism, Islamism and Integration* (Vol. 5, p. 62). Blackwell Publishing Ltd.
15. Cliteur, P. (1984). John Stuart Mill over vrijheid. *Nederlands tijdschrift voor rechtsfilosofie en rechtstheorie* , 2 (13), 109-131.
16. Dacey, A. (2012). *The future of blasphemy - speaking of the sacred in an age of human rights*. Londen: Continuum.
17. De Bijbel. (2016). *Nieuwe Wereldvertaling van de Heilige Schrift*. Opgeroepen op mei 16, 2016, Jehova's Getuigen: <https://www.jw.org/nl/publicaties/bijbel/bi12/boeken/exodus/20/>
18. De Ley, H. (2011, mei 11). *Wat is Religie? Een Inleiding*. Opgeroepen op april 7, 2016, van Syllabusmateriaal van H. De Ley: <http://www.cie.ugent.be/RUG/deley19.htm>
19. De Senaat. (1831). *De Belgische Grondwet*. Brussel: De Senaat.
20. De Standaard. (2015, januari 10). Broers Kouachi gedood. *De Standaard* , p. 1.
21. De Standaard. (2015, januari 15). 'Vrijheid van meningsuiting betekent niet vrijheid om te beledigen'. *De Standaard* , p. 1.
22. De Standaard. (2005, maart 24). Grieken willen Oostenrijkse „blasfemische" cartoonist in cel. *De Standaard* , p. 1.
23. Dobra, R. J. (2009). Is the United Nations edorsing Human Rights violations?: An analysis of the United Nations combating defamation of religions resolutions and Pakistan's blasphemy laws. *GA. J. INT'L & COMP. L.* , 37 (339), 341-380.
24. Eko, L., & Berkowitz, D. (2009). Le Monde, French Secular Republicanism and 'The Mohammed Cartoons Affair': Journalistic 'Re-Presentation' of the Sacred Right to Offend . *International Communication Gazette* , 71 (181), 181-202.
25. Emerson, T. I. (1963). Toward a General eory of the First Amendment . *The Yale Law Journal* , 877 (72), 877-956.
26. Europees Hof voor de Rechten van de Mens. (1950). *Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens* . Straatsburg: Europees Hof voor de Rechten van de Mens .
27. Europees Hof voor de Rechten van de Mens. (2016). *Hate speech*. Straatsburg: Europese Raad.
28. Europees Parlement. (2012, oktober 9). *Parlementaire vragen - betreft: Blasfemiewetten binnen de Europese Unie*. Opgeroepen op februari 11, 2016, van Europees Parlement:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2012-009069+0+DOC+XML+V0//NL>

29. Europees Parlement. (2012, september 12). *Parlementaire vragen - betreft: Verbod op blasfemie*. Opgeroepen op februari 11, 2016, van Europees Parlement:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2012-008536+0+DOC+XML+V0//NL>

30. Europees Parlement. (2015). *The European legal framework on hate speech, blasphemy and its interaction with freedom of expression*. Departement Burgerrechten en constitutionele zaken. Straatsburg: Europees Parlement.

31. Fiss, J. (2015, januari 14). Libération – “Blasphemy Laws to Improve Persecution”. *Libération*, p. 1.

32. Gamper, D. (2007). Free speech in tolerant society: the case of the Mohammed cartoons. *Quaederns del CAC* (27), 12.

33. Graham, L. B. (2009). *Defamation of Religions: the end of Pluralism?* Straatsburg: Emory Int'l L.

34. Hansen, R. (2006). The Danish Cartoon Controversy: A Defence of Liberal Freedom. In T. Modood, R. Hansen, E. Bleich, B. O'Leary, & J. Carens, *The Danish Cartoon Affair: Free Speech, Racism, Islamism, and Integration* (p. 62). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

35. Het Laatste Nieuws. (2015, januari 19). Honderdduizenden op straat tegen Mohammed-cartoons. *Het Laatste Nieuws*, p. 1.

36. Horn, M. (1998). *The world encyclopedia of cartoons*. Chelsea: Chelsea House Publications.

37. International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation. (2016). Opgeroepen op februari 12, 2016, van End blasphemy laws - the campaign to abolish blasphemy laws worldwide: <http://end-blasphemy-laws.org>

38. Jensen, H. R. (2008). The Mohammed cartoons controversy and the boycott of Danish products in the Middle East. *20* (3), pp. 275-289.

39. Jongenelen, B. (2013, februari 15). De Wereld Leert Door. (I. Hallensleben, Interviewer)

40. Kant, I. (1996). *An Answer to the Question: What is Enlightenment?* (J. Schmidt, Vert., p. 500). Carolina: University of Carolina Press.

41. Khan, K. S. (sd). *Punishment of blasphemy in Islam*. Opgeroepen op februari 23, 2016, van Alislam: <https://www.alislam.org/egazette/articles/Punishment-of-blasphemy.pdf>

42. Klausen, J. (2009). *The Cartoons That Shook the World*. New Haven: Yale University Press.
43. Kolig, E. (2015). Islamic Vigilantism, Blasphemy, Free Speech and the Internet: Charlie Hebdo's Contribution to the Conflict. *Waikato Islamic Studies Review* , 1 (2), 68.
44. Kunelius, R., Eide, E., Hahn, O., & Schroeder, R. (2007). *Reading the Mohammed Cartoons Controversy*. Duitsland: Working Papers in International Journalism.
45. Le Figaro. (2011, November 1). Charlie Hebdo se rebaptise «Charia Hebdo». *Le Figaro* .
46. Le Parisien. (2011, November 2). Charlie Hebdo» attaqué au cocktail Molotov par des inconnus. *Le Parisien* .
47. Leemhuis, F. (1989). *De Koran. Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands* (p. 320). Houten: Unieboek.
48. Levy, L.W. (1995). *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, from Moses to Salman Rushdie*. Londen: University of North Carolina Press.
49. Lode, E. (1999). Slippery Slope Arguments and Legal Reasoning. *Cal. L. Rev* , 1469 (87), 1469-1543.
50. Lucas, C., & Melancthon, P. *Passional Christi und Antichristi*. Wittenberg.
51. Lyombe, E., & Berkowitz, D. (2009). Le Monde, French secular republicanism and 'The Mohammed Cartoons affair' - Journalistic 'Re-Presentation' of the Sacred Right to Offend. *71* (3), 181 - 202.
52. Maer, L. (2008). *The Abolition of the Blasphemy Offences* . Londen: Parliament and Constitution Centre .
53. Mangan, J. (1949). An hystorical analysis of the principle od double effect. *Theological studies* , 41-61.
54. McManus, J. (2015, Januari 30). *Humanist campaign challenges blasphemy laws*. Opgeroepen op Maart 16, 2016, van BBC News: <http://www.bbc.com/news/world-europe-31047401>
55. Mill, J.S. (1978). *Over Vrijheid* (W. Krul, Vert., p. 186). Amsterdam: Boom.
56. Mill, J. S. (1874). *The Utility of Religion*. Texas: University of Texas.
57. Modood, T. (2006). The Liberal Dilemma: Integration or Vilification? . In T. Modood, R. Hansen, E. Bleich, B. O'Leary, & J. H. Carens, *The Danish Cartoon Affair: Free Speech, Racism, Islamism and Integration* (Vol. 5, p. 62).

58. Moerland, P. S. (2015, januari 8). Wie zijn de slachtoffers van de aanslag op Charlie Hebdo? *NRC Handelsblad*, p. 1.
59. Nash, D. (2007). *Blasphemy in the Christian World - A History* (p. 288). Oxford: Oxford University Press.
60. Nietzsche, F. (2011). *De genealogie van de moraal*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
61. Noorlander, P. (2015, Januari 27). *When satire incites hatred: Charlie Hebdo and the freedom of expression debate*. Opgeroepen op Maart 15, 2016, van Strengthening Journalism in Europe: Tools, Networking, Training: <http://journalism.cmpf.eui.eu/discussions/when-satire-incites-hatred/>
62. Oeyen, L. (2011). *Beeldvorming en beleving van islam. Een onderzoek bij jonge Gentse moslima's*. (p. 38). Gent: Universiteit Gent.
63. Oltermann, P. (2016, april 11). Turkey asks Germany to prosecute comedian over Erdoğan poem. *The Guardian*, p. 1.
64. Organisation of the Islamic Conference. (2008). *1st OIC Observatory Report on Islamophobia*. Kampala : OIC.
65. Ortega y Gasset, J. (2002). *What is knowledge?* (J. Garcia-Gomez, Vert., p. 264). New York: State University of New York Press.
66. Perret, R. W. (1987). Blasphemy. *International Journal of Philosophy and Traditions*, 2 (26), 20.
67. Pieters, K. (2003). Wat na 11 september 2001? Over identiteitsbeleving van Vlaamse ‘tweede generatie migranten’ tijdens de “Botsing der Beschavingen”. In M. F. (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (pp. 135-153). Leuven: Acco.
68. Rakopoulos, T. (2015). On Blasphemy - The Paradoxes of Protecting and Mocking God. In A. Zagato, *The Event of Charlie Hebdo: Imaginaries of Freedom and Control* (p. 124). Oxford: Berghahn Books.
69. Rehman, J., & Berry, S. E. (2012). Is “Defamation of religions” passé? The United Nations, Organisation of Islamic Cooperation, and Islamic State Practices: Lessons from Pakistan. *The Geo. Wash. Int’l L. Rev.* (44), 431-472.
70. Rosier, T. (1997). *Vrijheid van meningsuiting en discriminatie in Nederland en Amerika* (p. 293). Nijmegen: Ars Aequi.

71. Saaf, A. Hida, B. S. & Aghal, A. (2009) *Belgische Marokkanen. Een dubbele identiteit in ontwikkeling*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
72. Sari, A. (2008). *The Danish Cartoons row.: Re-drawing the limits oh the right to freedom of expression?* Londen: University College London .
73. Scheffler, S. (1988). *Consequentialism and its critics* (p. 300). New York: Oxford University Press.
74. Siddique, O., & Hayat, Z. (2008). Unholy Speech and Holy Laws: Blasphemy Laws in Pakistan—Controversial Origins, Design Defects, and Free Speech Implications. *Minnesota Journal of Int'l Law* , 2 (17), 303-385.
75. Spinoza, B & Morgan, M. l. (Red.). 2002. *Complete Works* (S. Shirley, Vert., p. 967). Cambridge: Hackett Publishing, Inc.
76. Storme, M. (2005). *Het vrije woord en de ideologie van de multiculturele samenleving*. Opgeroepen op mei 17, 2016, van KU Leuven: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/StormeEthicalforum.pdf>
77. Taliaferro, C. (2012). The Project of Natural Theology. In W. L. Graig, & J. Moreland, *The Blackwell companion to Natural Theology* (p. 685). Wiley-Blackwell.
78. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2016). *Human Rights by Country*. Opgeroepen op Maart 14, 2016, van United Nations Human Rights - Office of the High Commissioner: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/Pages/HumanRightsintheWorld.aspx>
79. Uddin, A. T. (2011, juni 5). Blasphemy laws in Muslim-majority countries . *Techset Composition Ltd* , 9.
80. University of Virginia. (sd). *A Brief History of Political Cartoons*. Opgeroepen op februari 23, 2016, van A Brief History of Political Cartoons: <http://xroads.virginia.edu/~ma96/puck/part1.html>
81. van Sterkenburg, P. (2008). *Vloeken is niet meer wat het geweest is* (p. 48). Brussel: VUBpress.
82. van Stokkom, B., Sackers, H. & Wils, J.-P. (2007). *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen* (p. 281). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
83. Vereecke, B. (2015, februari 5). Vrijheid van meningsuiting, humor en verlichte extremisten. *MO** , p. 1.

84. Verenigde Naties. (1976). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Verenigde Naties.
85. Vermeersch, E. (2005, januari 8). Grenzen aan de vrije meningsuiting. *De Tijd* , p. 5.
86. Weaver, S. (2010). Liquid Racism and the Danish Prophet Muhammad Cartoons . *Current Sociology* , 5 (58), 675 - 692.
87. Zwaan, I. d. (2015, januari 8). Alles wat we weten over de daders. *De Morgen* , p. 1.

15. Bibliografie bijlagen

Bijlage 1: LUZ, Charia Hebdo - 100 coups de fouet si vous n'êtes pas morts de rire, 2011.

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: http://www.liberation.fr/ecrans/2015/01/13/la-une-a-laquelle-vous-n-avez-pas-echappe_1180080

Bijlage 2: Alexamenos Graffito.

Geraadpleegd op 24 april 2016 op:

http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/gladiators/graffito.html

Bijlage 3: (Lucas & Melanchthon, Passional Christi und Antichristi, 1521)

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: http://www.wga.hu/support/viewer_m/z.html

Bijlage 4: Bosch, Het Narrenschip, 1491

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: <http://www.vrijeschoolbeweging.nl/evenement/de-beeldentaal-van-jeroen-bosch-een-boodschap-voor-de-huidige-tijd/>

Bijlage 5: Hahn, Dwaze arbeider, s.n.d.

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: <http://www.maxpam.nl/2008/03/sociaaldemocratische-tradities/>

Bijlage 6: LUZ, Mgr vingt-trois a trois papa, 2012

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: <http://listverse.com/2015/01/09/10-incendiary-moments-in-the-history-of-charlie-hebdo/>

Bijlage 7: LUZ, Le film qui embrase le monde musulman, 2012

Geraadpleegd op 24 april 2016 op: <http://badoleblog.blogspot.be/2012/09/charlie-hebdo-publie-de-nouvelles.html>

Bijlage 8: Eliot, Steering wheel Jew 2012.

Geraadpleegd op 24 april 2016: op

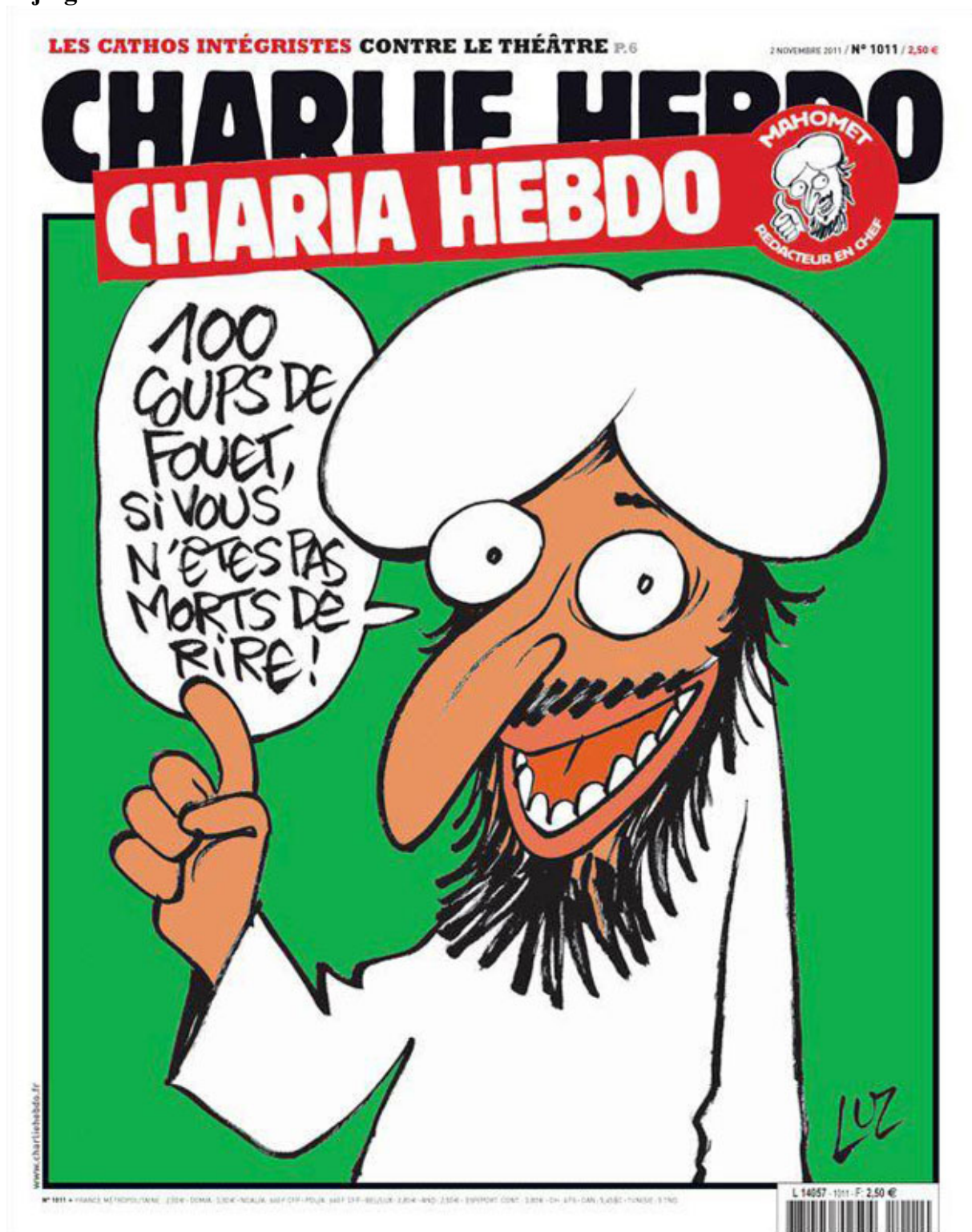
http://www.jewishjournal.com/jesuisjuif/article/freedom_to_offend_a_collection_of_cartoons

Bijlage 9: Schwartz, Honest ISIS, 2015

Geraadpleegd op 24 april op: <http://www.jewishpress.com/cartoons/honest-isis/>

16. Bijlagen

Bijlage 1

Bijlage 2

Bijlage 3

Bijlage 4

Bijlage 5

Bijlage 6

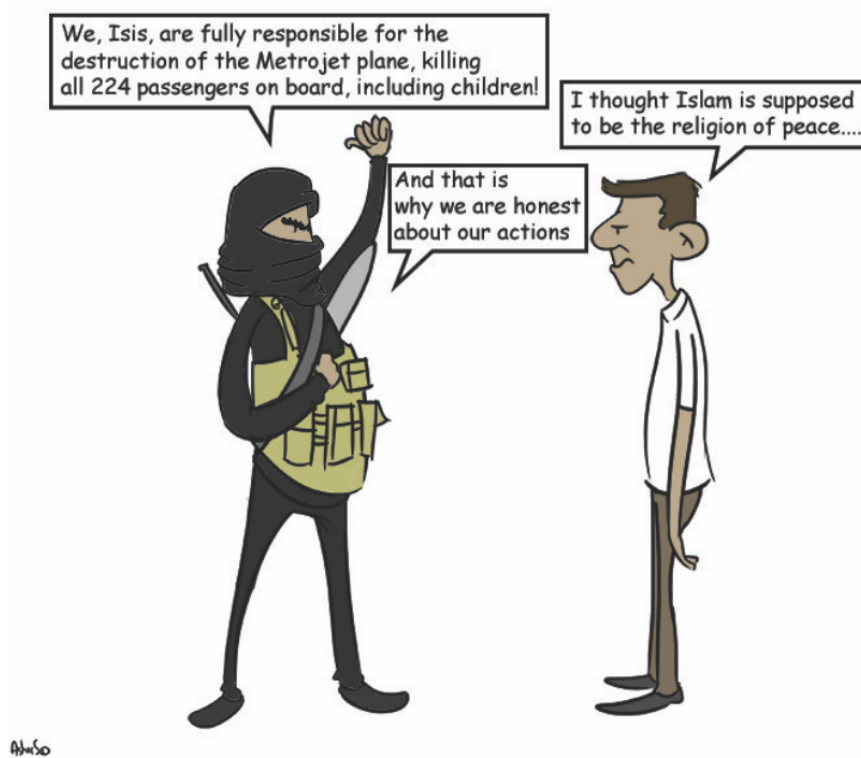
Bijlage 7

Bijlage 8

Bijlage 9

www.jewishpress.com